

NYÉKY KÁLMÁN (SZERK.)

Bioetika és környezeti etika I.

Második, átdolgozott kiadás

Budapest, 2011

TARTALOMJEGYZÉK

BIOETIKA7

 A BIOETIKA ALAPJAI ÉS ALAPELVEI..... 7

A bioetika alapjai 7

A bioetika alapelvei..... 13

 AZ EMBERI SZEMÉLY ÉLETE KEZDETÉNEK ÉS VÉGÉNEK MEGHATÁROZÁSA.....23

Az embrió természetes fejlődése23

Az emberi élet kezdetének és végének meghatározása26

 ABORTUSZ ÉS ÉLET-ETIKA34

 SZEXOLÓGIA DIÓHÉJBAN46

 TÁJÉKOZTATÁS - TÁJÉKOZOTT BELEEGYEZÉS50

 EUTANÁZIA ÉS HOSPICE59

Eutanázia 59

Kíséret a halálig, Hospice mozgalom72

KÖRNYEZETI ETIKA77

 AZ EMBER ÉS A TEREMTETT VILÁG.....77

Felelősség, szubszidiaritás, szolidaritás, együttműködés 77

FÜGGELÉK91

 EMBER ÉS TERMÉSZET91

A természetfelfogás változásai az európai kultúrában91

A természeti elemekhez való erkölcsi viszonyunk.93

 A KÖRNYEZETI FORRÁSOK ELOSZTÁSÁNAK PROBLÉMÁI. A KÖZLEGELŐK TRAGÉDIÁJA97

 KERESZTÉNYSÉG ÉS ÖKOLÓGIA..... 101

BIOETIKA

GAIZLER GYULA-NYÉKY KÁLMÁN

A bioetika alapjai és alapelvei

A bioetika alapjai

Út az orvosetikától a bioetikáig

Az orvosetika és a tágabb értelmű egészségügyi etika is a foglalkozási, illetve hivatásetikák sorába tartozik. Beletartoznak ebbe például az egészségügyben dolgozók egymás iránti viselkedési szabályai, melyeket „etikettének szokás nevezni. A legfőbb alapelveket ősrégi hagyományok határozták meg, melyeknek érvényét évszázadokon át senki sem vonta kétségbe. Az azoktól való eltérés veszélyes lehetett, volt, ahol a jog eszközeivel is büntették. Az utóbbi időkben éppen ezek az elvek váltak vitatottá. Az eddigi parancsuralmi rendszerek visszahatásaként a szabadság, az autonómia váltak irányadókká. Szinte kényszerítő erővel igyekeztek meggyőzni mindenkit, akit csak lehetett, hogy az eddigi elvek „paternalisztikusak”, „atyáskodók”, a gyógyított helyzetével visszaélő lehetőségeket teremtenek. Világszerte elterjedtek a betegek jogaiért folyó küzdelmek. Terjedőben van az a mondás, hogy talán nem csak az orvosok paternalisták, hiszen a jogászok túltesznek rajtuk, „szuperpaternalisták” lettek, ők akarják megmondani az orvosoknak, hogyan kell viselkedniük a betegekkel.

Valójában egy újabb, de nem kevésbé szigorú parancsuralmi rendszer kialakulásának vagyunk tanúi, melyben az anyagi eszközök megléte vagy hiánya a döntő. A pénzzel rendelkezők szabják meg a lehetőségeket. „Tankok ki, bankok be” lett az új jelszó. Az etika a mammon direkt megnyilvánulásával szemben a maga saját eszközeivel védekezik.

Az orvosetika helyzetéről Hammurabi idejéből is vannak adataink, sőt Imhotep egyiptomi működéséről és az indiai gyógyításról is tudunk egyet s mást. Itt azonban elsősorban az európai keretekről szeretnénk szót ejteni.

Hippokratészi orvosi etika

A nyugati orvosi etika első hagyományai Hippokratészre (Kr. e. 460-K.r. e. 370) és esküjére mutatnak. Nincs elvi jelentősége annak, hogy Hippokratész maga alkotta-e az esküszöveget - a mai történeti kutatások szerint nem. Az eskü szövege ősi, hatása a keresztény világon túlterjed, az iszlám kódex is közös vonásokat mutat vele.

A hippokratészi „paternalista” magatartás igen régi eredetű. Gracia szerint az eskü megfelel saját keletkezési ideje kulturális felfogásának.¹ Az orvos személye bizonyos szempontból a törvényen felül áll, a királyokhoz és a papokhoz hasonlóan. Kifejeződik ez az eskü vallásos érzületében is.

Az eskü legfőbb elve a segítség: „Salus aegroti suprema lex esto” (a beteg üdve legyen a legfőbb törvény), valamint a nem ártás (nil nocere). „Tehetségemhez és tudásomhoz mértén fogom megszabni a betegek életmódját az ő javukra, és mindent elhárítok, ami ártana nekik.” „Minden házba a beteg javára lépek be, s őrizkedni fogok minden szándékos károkozástól...” Kétségtelen, hogy az orvos kérlelhetetlen őre ezeknek az elveknek. Kétségtelen az is, hogy objektív elvek megvalósítására törekszik. Ezeket az elveket, illetve az ebből fakadó következtetéseket rövid mondatokban orvosi tantermekben is kifüggesztették. Majd mindenütt olvasható volt a „Salus aegroti suprema lex esto”, de például a budapesti SOTE I. sz. Gyermekklinika tantermében látható

a következő elv is: ..Praesente aegroti taceant colloquia,

effugiat risus dum omnia dominat morbus” (A beteg jelenlétében hallgasson el a társalgás, távol legyen a nevetés, amíg mindent a betegség ural). Ismeretes a következő tanács is: „Divinum est dolorem cessare” (Isteni dolog a fájdalom csillapítása).

Hasonló elveket követ Aseph Ben Berachyahu esküje Szíriában a VI. században, Maimonidész Mózes (1135-1204) „Az orvos napi imája”, valamint Mohamed Hasin (1770) „Az orvos kötelességei” című munkája Perzsiában. *Az orvosi eskü* című előadásban foglalkozunk még e kérdésekkel.

Teológiai megalapozottságú orvosi morál

A kereszténység, ezen belül a katolikus Egyház jelentősen hozzájárult az egészségügyi területeken az erkölcsök fenntartásához, javításához. Az *emberi személy* fogalma a keresztény filozófiában egyre nagyobb szerephez jutott. Az Egyház a Galilei idejében kialakult nehézségek ellenére sokat tesz a tudományos ész és a vallásos hit közti dialógus kialakulásáért. Nemcsak a szellemi lélek, hanem a *test és lélek* egységében egész ember az Isten teremtménye és Teremtője előtt felelős őrzője a Földnek és az evilágban való életnek. „A megtestesülés - megváltás misztériumának erejében az ember, minden ember, de elsősorban a legjobban rászoruló, érdemes a Megváltó szeretetére.”⁴ „Amit egynek tettetek ezek közül, nekem tettétek!”⁰ - hangzik az utolsó ítéletkor. Ez betegeinkre is vonatkozik. Az irgalmas samaritánus példabeszéde⁴ mindmáig hat. Az egyházak nyilvános kórházakat alapítottak. A szenvedő Krisztuson kívül megláttuk a szolga Krisztust. A fejlődő országokban a keresztény kórházak, gyógyító közösségek tanúságot tesznek Krisztus mellett.

Ezek vezettek oda, hogy a keresztény egyházak kidolgozták a minden emberi teremtmény életének szentségét, sérthetetlenségét megalapozó elveket. Ezek elvetik az abortuszt, a gyermekgyilkosságot, az eutanáziát, a mutilációt (csonkítást). Nem csupán a hippokratészi elvek, hanem például Aquinói Szent Tamás „Igazság” című könyvének alapjai is igazolják az orvosi morált.

Mindezek folytatódnak a mai katolikus és általában a keresztény egyházi tanításban. Különösen kidomborodott ez XII. Pius pápasága alatt, ki rádióbeszédeiben, különböző közösségek, köztük orvosok szakcsoportjai előtt tárgyalta az orvosi etikát. Jelentős a náci büntettek súlyára való ráébredés. Az emberi méltóság hangsúlyozásának, az autonómia kiemelésének kora következik. Fontos eleme a változásnak az orvosi technika fejlődése, mely soha nem látott lehetőséget teremtett, s mely új megközelítéseket tett szükségessé, új kérdéseket vetett fel. Mindez az emberi élet fejlődésére - az alkalmazástól is függően - jó és rossz hatással is volt.

Ebben az időben született meg a bioetika. A szót még nem találták ki, de a problémák már egyre inkább ismerőssé váltak, közérdeklődést keltettek. XII. Pius utódai, de a többi egyházak vezetői is hatottak a fejlődésre. A vallásos magatartás mind az orvosok, mind a betegek részéről kíváncsi lett, hasonlóképpen az elvek objektív megalapozása. Katolikus részről a II. Vatikáni Zsinat (főleg a „Gaudium et spes” *lelkipásztori* konstitúció), VI. Pál „Humanae Vitae” kezdetű enciklikája⁵ (1968. július 25.), a Hittani Kongregáció nyilatkozata a Művi Abortuszról (1974. november 18.), a Nemi Erkölcs Néhány Kérdéséről (1975. december 29.), a püspökökhöz intézett levél a katolikus kórházakban végzett sterilizációkról (1975. március 13.) igen jelentősek. II. János Pál pápa számos alkalommal írt bioetikát is érintő kérdésekről. Kiemelkedik a „Familiáris consortio”⁶ című buzdítás (1981. november 22.), az ő pápasága alatt jelent meg a Hittani Kongregáció eutanáziáról írt nyilatkozata „Iura et bona” címmel (1980. május 5.), valamint a Hittani Kongregáció: Instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról⁷ („Donum vitae”, 1987. február 22.), végül az „Evangélium vitae”⁸ kezdetű pápai enciklika (1995. március 25.), mely rendkívül nagyjelentőségű, a legfőbb kérdéseket összefoglaló mű.

Az újkori filozófia hatása

Kétségtelen, hogy az újkori, liberális etikát hirdető filozófiák (Hume, Smith stb.) az egyéni autonómia elvét hangsúlyozzák szemben az orvos tekintélyére építő magatartással. A segítség elvét azonban nem lehet semmibe venni, hiszen az *autonómia* mind a beteg, mind az orvos szempontjából a segítség részének tekinthető. Az igazságosság elve sem csökkentheti a segítség jelentőségét. Mind a négy elv - segítség, nem ártás, autonómia, igazságosság - nagy múltra tekinthet vissza, hozzátartoznak a nyugati gondolkodás fejlődéséhez. Ezekről, sorrendjük jelentőségéről a későbbiekben bőven lesz szó.

Az emberi jogokra való reflexió Európában, főleg a II. világháború után

A II. világháború után a nemzetiszocializmus uralma alatt elkövetett embertelenségek, melyeknek jelentős részében orvosok is részt vettek, az emberi jogok előtérbe kerülésének megerősödését eredményezték. A

nürnbergi per pontot tett egy lezárt korszakra, de egyúttal új korszakot is nyitott. Az „emberiesség törvénye” lép az isteni törvények helyébe?

Lustiger bíboros beszámol az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* születési körülményeiről.⁹ A deklarációt 1948. december 10-én Párizsban írták alá. Célja az volt, hogy garantálja az emberi jogok feltétlen tiszteletét. Valóban lenyűgöző volt a pillanat. A bevezetőben ezt olvashatjuk:

„tekintettel arra, hogy az emberi jogok el nem ismerése és semmibe vevése az *emberiség lelkiismeretét* fellázító barbár cselekményekhez vezetett, és hogy az ember legfőbb vágya egy olyan világ eljövetele, amelyben az elnyomástól és a nyomortól megszabadult emberi lények *szava és meggyőződése szabad lesz* (...); tekintettel arra, hogy az Alapokmányban az Egyesült Nemzetek népei újból *kinyilvánították hitüket az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfiak és nők egyenjogúsága mellett*, továbbá kinyilvánították azt az elhatározásukat, hogy elősegítik a szociális haladást és nagyobb szabadság mellett, jobb életfeltételeket valósítanak meg...”¹⁰

Érdekes módon vallásos nyelvhasználattal vannak ezek a sorok megfogalmazva. „*Kinyilvánították hitüket az alapvető emberi jogok*” mellett. Ezek a jogok lettek Lustiger szavaival „a társadalmi és a politikai rend megalapozatlan alapozásává”. Vajon ezek az alapok pusztán kulturális előzményeken nyugszanak? Elegendő alap lenne-e akkor?

Az első cikkely szövegezése körül kisebb vita alakult ki ennek kapcsán. Az első betérjesztés szerint: „Minden ember méltóságában és jogaiban szabadnak és egyenlőnek születik, és minthogy a természet értelemmel és lelkiismerettel ruházta föl, embertársaival kialakult kapcsolatainak alapja a testvériség.”¹¹ A véleménykülönbségek láttán Belgium és a Nemzeti Kína küldöttei a *természet* szó elhagyását javasolták. Brazília, Argentína, Kolumbia és Bolívia küldöttei ezután közösen terjesztették be a szerintük elfogadható változatot: „Minden ember méltóságában és jogaiban szabadnak és egyenlőnek születik. Az ember, akit Isten saját képére és hasonlatosságára teremtett, értelemmel és lelkiismerettel bír, s ekként embertársaihoz fűződő kapcsolatainak alapja a testvériség.”¹² Ez a kifejezés: „Isten képére és hasonlatosságára” a Szentírás első lapjairól való.¹⁴

Ezt azonban nem fogadták el, elsősorban a Szovjetunió, Franciaország és Ecuador elzárkózása miatt. A végeredmény egy semleges, tisztán jogi megfogalmazás lett, amelyet mindenki elfogadhatott. Így lett a végső változat ez: „Minden ember méltóságában és jogaiban szabadnak és egyenlőnek születik. Az ember, minthogy lelkiismerettel és értelemmel bír, a testvériség szellemében alakítja embertársaival való kapcsolatát.”¹⁵

Megállapítható, hogy még ennek a változatnak is mély gyökerei vannak, bár sokaknak hiányzik belőle valami. Ma gyakorlatilag a Föld legnagyobb részén elfogadott ez a deklaráció, mégis igen sebezhető, mert ki van szolgáltatva a többségi véleménynek. Ez pedig gyengébb és erőszakosabb is lehet, mint a Nyilatkozat. Az emberi jogok egyetemességének elismerése azonban mindenképpen döntő lépés volt. Innen jutottunk el addig a pontig, hogy ma már széleskörűen elismerik az emberek különböző alapvető jogait. Az Egyesült Államokban meglehetősen szigorúan védik a betegek jogait is. Az angol jog már szintén igyekszik meghúzni a határokat - melyek az ottani precedenciális jogszokásnak megfelelően a bírósági gyakorlatban mutatkoznak meg elsősorban. A betegjogok elismerése Európában és hazánkban is jellemző.

A bioetika története

A „bioetika” szót Van Rensselaer Potter onkológus használta 1970-ben megjelent „The Science of survival” (A túlélés tudománya) című közleményében.¹⁶ Következő évben jelent meg „*Bioethics: bridge to the future*” (Bioetika: híd a jövőbe) című könyve.¹⁷ Felismerésének lényege, hogy a technikai fejlődés

és az etika kettéváltak, és ez az egész emberiség, a teljes élővilág kipusztulásához vezethet. Ha meg akarjuk menteni önmagunkat és a világot, akkor korlátoznunk, megfelelően irányítanunk kell a technikai fejlődést. Hatalmas fejlődést indított el ezzel, melynek igen jelentős állomására értünk 1995-ben, amikor az Interparlamentáris Unió (IPU) megállapította, hogy a bioetika az emberi jogok kérdésében a legfontosabb területté nőtte ki magát”.

Itt meg kell azonban említenem, hogy néhány évvel előbb a katasztrófaveszélyre a Katolikus Egyház részéről már történt utalás. „A Szentírás az örök emberi tapasztalattal összhangban arra tanítja a nagy családot, az emberiséget, hogy a haladás valódi kincs ugyan számára, de nagy kísértése is lehet: ha megzavarodik az értékek rendje és a jó a rosszal keveredik, akkor az egyes emberek és csoportok már csak a maguk érdekét nézik, másokét nem. Ez az oka, hogy a világ nem az igazi testvériség hazája, *az emberiség nagyra nőtt hatalma pedig már magát az emberiséget fenyegeti pusztulással.*”¹⁹

A bioetika kezdetei természetesen messzebbre nyúlnak vissza. Számtalan helyet idézhetnék a Szentírásból

is. A múlt század végén, jelen századunk elején sokat hallunk az élet megbecsülésének szükségességéről. Ismeretes, hogy Albert Schweitzer éppen úgy erre hív fel²⁰, mint Maxim Gorkij az *Éjjeli menedékhely* című darabjában. Kapcsolatban van ez természetesen a világháborús emberirtással is. Eberhard Schockenhoff *Ethik des Lebens* című könyvében kitűnő összevetést ad a keresztény jelleget jobban kidomborító úgynevezett „életetika” és a szekuláris ihletésű „bioetika” közt.²¹ Ez a megkülönböztetés ugyan nem terjedt el, sőt korunkban kifejezetten keresztény intézetek is működnek, amelyek a „bioetika” nevet viselik, a megkülönböztetésnek mégis nagy jelentősége van, amint ezt a továbbiakban látni fogjuk.

Sigmund Freud foglalkozott a „halál-ösztön”-nel. Nehéz hatása alól kikerülni, ha felmérjük a különböző öncélú rombolásokat, gyilkolást, mely ma is világszerte folyik. Jogosan felmerül annak igénye, hogy a lelkek mélyén meglévő „élet-ösztön”-nel is megfelelő tudományos szinten foglalkozunk. Fiatal orvostanhallgatóknak feltettem a kérdést, vajon jobb-e élni, mint nem-élni. Láthatóan ekkor kerültek először szembe tudatosan ezzel a problémával. Tudták, érezték: azzal, hogy orvosi hivatást választottak maguknak, egyúttal az élet védelme, értékének elismerése mellett döntöttek. Felmerül mégis a kérdés: hajó élni, mikor, meddig jó élni?²²

A gyengék kiirtása már a Taigetoszon is megtörtént, és a hippokratészi esküben sem történik utalás ez ellen. Hazánkban Petrányi Gyula medítál a kérdésről.²¹ 1970-ben a következőket írja: „A természet a variálással igyekszik védeni a fajt a körülményekkel szembeni harcban, nem kíméli a gyöngét, a beteget. A mai úgynevezett fejlett társadalmak a természet irányával szemben azonban kevés utódra törekszenek, ezeket viszont fáradságot alig kímélve igyekeznek az élet végső határáig egészségben megtartani, minél kényelmesebb körülmények között. A kérdés tehát, hogy nem költ-e túl sokat a társadalom arra, hogy valószínűleg egészséges gyermekek ne szülessenek meg, viszont a már megszületett betegeket, később megbetegedőket és öreg haldoklókat is mesterségesen életben tartsa? - A hivatásának magaslatán álló orvos válasza erre csak az lehet, hogy a társadalom érdekében éppúgy törekednie kell a kellő számú egészséges utódra, mint arra, hogy ezek betegségét megelőzze, és ha ez sikertelen, akkor meggyógyítsa, és küzdjön az életért még akkor is, ha a régi fogalmak szerint már beállt a halál, de a fejlődő módszerekkel az élet föltámasztható. - Az, hogy egy társadalom az orvostudomány eredményeivel hogyan gazdálkodik, nem csak orvosai ítéletén múlik, de az orvosok felelőssége, hogy a társadalmat egészségének és egészséges fejlődésének szükségleteiről helyesen tájékoztatva a munkájához a társadalom részéről megértést és megfelelő etikai, jogi, személyi és anyagi támogatást kapjon.”²⁴ Jézus mindenkire kiáradó szeretete kétségkívül felhívás számunkra a gyengék és betegek, a közösségre már hasznot nem hajtók támogatására, segítségére. Meggyőződésem, hogy egy társadalom erkölcsi érzékére igen jellemző: mennyit áldoz pénzben, energiában beteg, gyenge, a társadalom számára már hasznot nem hajtó társai életének elfogadhatóbbá tételére. Lényeges különbség van a között, hogy olyan betegnek, pillanatnyilag bajba jutottnak a helyzetén segítünk, aki rövidesen maga is segíthet bennünket, vagy olyannal foglalkozunk, akitől már semmi viszontszolgáltatást nem várhatunk (persze ha nem tekintjük „viszontszolgáltatásnak” például a megsegített ember szeméből tükröződő hálás szeretetet).

Az új bioetika kialakítására kezdetben elsősorban Joseph Fletcher²⁶ és Paul Ramsey²⁶ hatottak. Mindketten protestáns teológusok, nézeteik azonban rendkívül eltérőek. A katolikus teológusok ebben az időben elsősorban a II. vatikáni zsinat előkészítésével voltak elfoglalva, majd később a szexuális etikával és a mesterséges fogamzásgátlással kapcsolatos kérdések kötötték le őket. Fletcher, akit Eberhard Schockenhoff a bioetika első fázisában megjelentek közül Ramseyvel együtt a legjelentősebbnek tart, főleg a következő mondatával vált közismertté: „A halál kontrollja a születéskontrollhoz hasonlóan az emberi méltósághoz tartozik.”²⁷ Szerinte az orvosi etika legvitatottabb kérdéseit nem az ötödik és hatodik parancsolat keretében kell megoldani, hanem az individuális szabadságjogok alapján. Fejezetcímeit általa létrehozott emberi jogokhoz sorolja:

1. Orvosi diagnosztika: Az igazság megismerésének joga.
2. Fogamzásgátlás: A szülővé válás kontrolljának joga.
3. Mesterséges megtermékenyítés: gyermektelenség legyőzésének joga.
4. Sterilizáció: A szülővé válás kizárásának joga.
5. Eutanázia: Jog a halálhoz.

Radikális „paradigmaváltást” jelentene ez. Ha elfogadjuk, az általánosan érvényes normák helyébe, amelyek az embereknek kötelező útbaigazítást adnak a cselekvésre, mit kell tenni, és mit nem, valamiféle liberális szituációs etika lépne, ahol az embereket választási lehetőségeik minden szempontjáról tájékoztatni kell. Az orvos számára ez azt jelenti, hogy az élet fenntartásának pozitív és az ölés tilalmának negatív parancsát a beteg döntési szabadságának tisztelete, mint legfőbb elv váltaná le.

Ramsey nézetei²⁸ jelentősen különböznek Fletcher téziseitől. O továbbra is megkülönbözteti az aktív ölést a

passzív meghalni-hagyástól. Ezért a „jog a halárhoz”-t úgy értelmezte, hogy mindenkinek joga van „saját egyéni halálához” anélkül, hogy a meghalást tudatos manipulációval gyorsítani vagy kegyetlenül meghosszabbítani szabad volna. Az aktív eutanáziát elutasítja, az orvosi és lelkipásztori halálíg kísérés jelentőségét fontosnak tartja. Határozottan kiáll a krisztusi etika mellett, annak képviselőjeként határozza meg magát. Fontosnak tartja azonban, hogy a teológiai életetika ma a szekuláris társadalomban annak gondolkodási kategóriái szerint fogalmazza meg nézeteit, amennyiben az egészségügyi praxisra és az orvosi intézményekre egyáltalában hatni akar. Könyvének központi témáját ezért nem a fogamzásgátlás és az abortusz vitatott kérdései képezik, ehelyett a tájékozott beleegyezés (informed consent), az emberkísérletek, szervátültetés, a halál meghatározásának problémái foglalkoztatják. Ma is példamutató az interdiszciplináris kutatás eredményeinek tekintetbevétele, bár időközben az érdeklődés az individuális etikán nyugvó orvos-beteg viszonyról az egészséggondozás szociális és társadalmi összefüggései felé fordult. Ebben az időben már egyre élesebbé vált a kérdés: elsősorban a beteg ember gondozásával, javával törődünk, vagy autonómiájának tiszteletével. Manapság is felmerülnek olyan kérdések, hogy azért tájékoztassam a beteget állapotáról, mert akkor jobban együttműködik velem saját gyógyulása érdekében, vagy azért, mert erre emberi joga van. A beteg iránti gondoskodás és javának szolgálata ismét előtérbe kerül.²⁹ Elméletileg az együttműködés és a tájékoztatottsághoz való jog nem mond ellent egymásnak, a gyakorlatban a tájékoztatás fokozatosságával tudjuk áthidalni a felmerülő problémákat.

A jelenkori bioetika filozófiai háttere

A német nyelvterületen a normatív etika megalapozásának vitái uralták a filozófiát, az angolszászok ezzel szembeszálltak. Gertrude Anscombe szerint az egész morálfilozófia tévúton jár, mert elhanyagolja az értékekről alkotott felfogás pszichológiai alapjait/⁰ Nem tudjuk így megmondani, hogyan jut valaki morális cselekvéshez. Ismernünk kell a cselekvési célokat, melyek a szubjektív élmény-háttérben gyökereznek. Tagadja ez a felfogás az erkölcsi kötelezettség központi fogalmát/¹ Philippa Foot hasonlóképpen visszautasítja a kanti imperatívuszt/² Szerinte erkölcsi ítéleteink nem azért szállítanak jó okokat egy meghatározott cselekvéshez, mert kötelező utasításokként *előírják*, hanem azért, mert *leírják* azokat a vágyakat és érdekeket, melyek cselekvésre készítenek. Vagyis akinek van egy bizonyos vágya, annak meghatározott módon *kell* cselekednie, azaz az imperatívuszok szerint csak hipotetikusak lehetnek/³ Ezekhez a szubjektív cselekvési impulzusokhoz tartoznak az „Erényérdekek”, így a vágy, hogy szükségben szenvedőknek segítsünk, együttérzést tanúsítsunk, de ugyanígy a szabadság, az igazságosság és az emberi méltóság iránti érdek is/⁴

Ezen elméletekre mintegy válaszként születtek meg azok a művek, amelyek a gyakorlati erkölcsből indultak ki, és a témát elbeszélő és drámai szempontból olvasták újra/³ A modern etikai elméletek komoly kritikái ezek, és igen fontos korrekciókra mutatnak rá. Iris Murdoch szerint a modern szabályetikában csak a tiszta akaratnak van szerepe, a vágyak, hajlamok, impulzusok háttérbe szorulnak/⁶ Az erkölcsi cselekedetek azonban nem csupán a morális elvek elismeréséből erednek, hanem egy „vízió” érését feltételezik, amelynek segítségével a másik valóságát és saját világunk dolgait tudomásul vesszük, és irántunk való igényüket felfogjuk. Ez a vízió oly mértékben nő bennünk, amennyire saját érzéseink kaotikus világát, emócióink összevisszaságát rendezni tudjuk, és értéket találunk abban, ami a jó ideájával egybecseng/⁷. Fontos szerepet kap etikájában az erény fogalma is, éppúgy, mint Stanley Hauerwas esetében, aki elutasítja a liberálisok külső szabályokon alapuló etikai minimumot biztosító elveit.³⁹ Ugyanakkor szintén elutasítja az univerzális morális normákra építő természetjog gondolatait is, amint ezt a katolikus morálteológia kifejlesztette. Szerinte ez nem valódi erkölcsstan, célja valójában a szigorú parancsteljesítés és nem a helyes személyes magatartás növelése.⁴⁰ Alasdair MacIntyre szerint a külső szabályok teljesítése által biztosított békés polgári együttélés lehetősége megbukott.⁴¹ Átfogó életcélok megvalósítása csak kis csoportokban lehetséges. Szerinte az erkölcsi cselekvés nem természettől adott, mint Arisztotelész is vélte, hanem kisebb szociális csoportok fedezik fel céljaikat, hogy a hozzájuk tartozókat arra kötelezzék.⁴²

Kétségtelen, hogy a szociális kis csoportokra alapozott erény-etika könnyebben befolyásolhatja az embert, mint a normatív, elveken nyugvó etika. Súlyos hátránya azonban, hogy a feltétlenül kötelező „kell”-t nélkülözi. Ha nem ismerjük el minden ember bizonyos alapvető jogait, akkor nem képzelhető el tartósan az emberek békés egymás mellettélése. Az autonómia elve áll a demokratikus társadalmak közkerölcsének központjában, melynek negatív határa van, ami előírja, hogy mások szabadságjogait nem szabad csorbítani. Senkire sem szabad saját erkölcsi értékeinket erőszakosan rákényszeríteni.⁴³ Kérdés marad, hogy mit nevezünk erőszaknak? A szellemi rábeszélés minek számít? - Hiszen mindenki igyekszik a másikat saját hitéről, elképzeléseiről meggyőzni! Ha a konfliktusok csupán az egyes közösségeken belüli érvénnyel oldhatók meg, akkor a szekuláris etika nem tudja általában, *elvileg* eldönteni, hogy mi jobb: egy hátrányos helyzetű gyermeket szeretetben elfogadni, vagy ha

ennek valószínűsége fennáll, abortusz mellett dönteni. Nem állapítható meg, hogy súlyos testi fájdalmakat el kell-e viselni. vagy öngyilkosságot kell-e elkövetni. Nem dönthető el, hogy egy gyermektelen asszonynak mi ajánljunk: vegyen igénybe egy pótyát, vagy fogadja el sorsaként a sterilitást. Az általánosan kötelező etika és a csoportmorál közti megkülönböztetés megmagyarázza modern világunk etikai konfliktusait. Kérdéses azonban, hogy például Albert Schweitzer lambergi kórházában kialakított és a Hitler Németországának koncentrációs táborában uralkodó embert megvető orvosi etika közt nem tudunk már etikai megkülönböztetést tenni? Egy nyílt társadalomban mindent elsőpróvé válhat a politeizmus, s örömmünepet ülhet, írja le E. Schockenhoff.⁴⁴ A keresztény világnézet előnyös oldalait liberális oldalról is elismerik, de általános kötelező érvényt nem tulajdonítanak neki.

Az élet tiszteletét hangsúlyozó filozófiák a század elején egyre nagyobb teret hódítottak. Kapcsolatban volt ez az 1. világháború borzalmas emberpusztításaival is. Albert Schweitzer 1923-ban megjelent *Kultur und Ethik* című könyvében egy afrikai folyón (Ogowe) való utazás hatását írja le.⁴⁵ Ez vezette őt ahhoz, hogy a szeretet gondolatát kitágítsa minden teremtményre.⁴⁶ „Amit mi szeretetnek nevezünk, az lényegében tisztelet az élet előtt”⁴⁷ (*Ehrfurcht vor dem Leben*). Ez a mondat kulcsa világnézetének, melyet ma a környezetvédők is zászlójukra tűztek. Hatása egyre erősödött. Schweitzer filozófiájának lényege, hogy Descartes-tal szemben, aki az öntudatot, a gondolkodást tartotta a legfőbb alapnak („Cogito ergo sum”), az életet tartja a legfőbb alapnak („Élet vagyok, ami élni akar az Életen belül, ami élni akar”). Az ókori erkölcs legfőbb erkölcsi alapját: „*bonum faciendum, malum vitandum*” Schweitzer így értelmezi: „*Jó az, ami az életet fenntartja és fejleszti, rossz, ami az életet megsemmisíti, és az életet gátolja.*” Ez lett a Pro-Life mozgalom alapelve is. Alapvető problémát okoz, hogy Schweitzer *minden* életet egyenrangúnak tart, nincs magasabb vagy alacsonyabb rangú, a tudatosság sem emel feljebb. Három fő ellenvetés adódik. Minden egyes esetben mérlegelni kell az élet ellen mégis elkövetendő cselekedeteinket, így például állatkísérlet esetén hol vannak határok? Másik probléma az élet akarásának vágyából, az életért folytatott kegyetlen küzdelemből adódik, melyet Charles Darwin⁴⁸ és Nietzsche képviselnek. Kialakult az emberi faji higiénia és a szociáldarwini kísérlet, ahol az embert társadalmi értéke szerint rangsorolják. Harmadik gond, hogy igen nehéz úgy nevelni, ha mindig számolni kell azzal, hogy bűntudatunk lesz cselekedeteink után. Előbb vagy utóbb közömbösség alakul ki. Problémát okoz ez például a gyógyszerkipróbáláshoz szükséges állatkísérletek megindokolásakor is. Ezért az újabb irányzatok szükségesnek tartják, hogy ne az egyéni megítélés legyen a mérték, hanem törvények szabályozzák kapcsolatainkat környezetünkkel, állatokkal, növényekkel, sőt a kövekkel is. Legyenek azok is jogalanyok, melyeket az emberekhez hasonlóan gondoskodás, testvéri szeretet és partneri megbecsülés illet. Környezetvédőink alapelvei ezek. Az elvi alapokat Karl Michael Meyer-Abich⁴⁹ természetfilozófusnak és Günter Altner⁰ teológusnak köszönhetjük. Fontosnak tartanak, hogy például a folyóknak, fáknak legyenek védőügyvédek. Hans Jónás a felelősséget hangsúlyozza/¹ Hasonló ez a szülőknek gyermekeik iránti felelősségéhez.

A bioetika alapelvei

Etika, mint leíró tudomány (ethos) bemutatja azokat a szokásokat, magatartásformákat, amelyek kialakultak az értékek alapján. Teszi ezt adott esetben, egy bizonyos népcsoportban általánosan, vagy egy konkrét dologban (pl. abortusz, lopás, gyilkosság).

A normatív etika alapvetően értékek, alapelvek és normák mentén értékeli az emberi magatartást. Mit szabad, mit nem szabad? Mi a jó? Mi a rossz? A normatív, vagyis a cselekvést meghatározó alapokat és azok igazolását kutatja. Ezen belül megkülönböztetjük az általános etikát, amely az alapokkal, értékkel normákkal foglalkozik és a speciális etikát, amely a normákat alkalmazza, ide tartozik pl. a gazdasági etika, politikai etika, hivatás-etika, és témánk a bioetika és a környezeti etika is.

Objektív erkölcs és a szubjektív erkölcs problémája sok felvetődő kérdést megmagyaráz az etikában. Nagyon fontos ugyanis, hogy meg kell különböztetni az objektív tettet a cselekedet szubjektív pillanatától, amelyben azt elkövetik. A belső szempontok is komoly kihatással vannak az etikai értékelésre. Az etika ráadásul belülről kötelez. E miatt a belső kötelesség miatt beszélhetünk a cselekedet erkölcsi minősítéséről egyetemesen is. Nem minden szubjektív, nem igaz, hogy mindenről állíthatjuk, hogy ez nekem jó, akkor is, ha neked nem jó. (Pl. Ha valakinek szadista hajlamai vannak, attól még nem rugdalhat másokat. Nem hagyhatom éhen halni a másikat, ha én dúskálok az anyagi javakban...). Értelmes norma, az, amiről beszélünk. Nem csupán a hagyomány miatt fogadható el, hanem sokkal inkább, mert az értelmünkkel is belátható, hogy egy cselekedet objektíve jó

vagy rossz. Kapcsolatban van ez az örök törvénnyel, amely minden ember szívében megtalálható. A lelkiismeret az, ami kötelez minket, hogy a jót cselekedjünk, a rosszat pedig kerüljük. Ebben a vallásos hit segítsége is igen jelentős: ez megvilágítja az örök törvényt és a normák szerepét az ember életében, aki Isten teremtménye. Ezt pozitív törvénnyel is körülbástyázta az ember. Ez az a külső tekintély, amely erősíti a belül már előzetesen meglévő normákat (erre utal pl. az Emberi jogok nyilatkozata).

Mégis előfordul a tévedés az ember illetve az emberiség életében. Ennek oka gyakran a tudatlanságból fakad. A tudatlanság lehet vétkes vagy nem vétkes tudatlanság. Vétkes, ha valaki például megtanulhatta volna az erkölcsi elveket, de nem akarta, vagy nem szánt rá elég időt, hogy elsajátítsa azokat. Nem vétkes, ha nem is lett volna lehetősége, hogy megtanulja (pl. lakatlan szigeten nőtt fel). A tudatlanság lehet legyőzhető, vagy legyőzhetetlen. Legyőzhető, ha valakinek sikerül pl. megtanulni és a gyakorlatban megvalósítani az erkölcsi jót. Legyőzhetetlen akkor, ha valaki próbálkozik, de pl. neveltetéséből vagy a környezeti hatásokból fakadó előítéletei megakadályozzák, hogy elfogadja az igazságot és az objektív jó váljon az ő személyes meggyőződésévé.

Tanulmányainkban mi a perszonalista bioetika alapelveit tesszük meg kiindulópontnak. Itt elsődleges szempont a fizikai élet védelmének alapelve. A személy alapja, talán magától értetődően az, hogy él. Ugyanakkor, mint már láttuk, nem minden élet mondható egyenlőnek. Az állatok védelme ugyanakkor ma már talán mindenki számára egyértelmű kötelesség. Senki sem ölhet meg kénye kedvére minden élőlényt. Még a vadászoknak is szigorú szabályoknak kell engedelmeskedniük, melyek megszegése esetén komoly büntetéssel számolhatnak. Az élet védelme tehát meghatározza a jog alapvető kereteit. A személy, perszóna fogalma ugyanakkor a hagyomány és a jog szerint csak az embert illeti meg. De az emberi személy fogalma nemre, bőrszínre, népcsoportra tekintet nélkül, mindenkire vonatkozik. Gondolatmenetünket is ebbe az irányban folytatjuk, kiemeljük az alapvető elveket, amelyek az ember védelméről szólnak.

Az egészség védelmének alapelve biztosítja számunkra, hogy egészségesek maradjunk. Ugyanakkor világosan látnunk kell, hogy nem az egészséghez van jogunk, hanem az egészség védelméhez. Nehéz, illetve lehetetlen lenne ugyanis biztosítani az egészséghez való jogot egy gyógyíthatatlan beteg esetében. Mindenkinek a meglévő egészségét tudjuk védeni, illetve egyre jobb irányba terelni, ameddig csak ez lehetséges. Egy idő után azonban az ember számára a védelem már gyakran csak a nehézségekkel való együttélés lehetőségét tudja megadni. Gondolhatunk itt az idős, vagy beteg emberek állandó gyógyszerfogyasztására is.

A szabadság és felelősség alapelve rámutat, hogy a saját életünk és mások életének védelme is egyaránt felelősségünk hatókörébe tartozik. Ráadásul az emberi szabadság alapfeltétele is az élet. A bioetikában ez a kérdés a terápiás együttműködés során merül fel az orvos és a beteg között. Mit szabad visszautasítani és mit nem? Például egy szülő nem utasíthatja vissza sérült gyermeke táplálását, mert az eutanázia, emberölés lenne. A szülő ezzel visszaélne szabadságával, a gyermek életével szemben.

A teljesség vagy terápia alapelve rámutat, hogy a test szükséges az élethez, a maga egészében és részeiben is. Vagyis az ember egész teste szükséges számára ahhoz, hogy létezzen. Mégis lehetséges a test egy részét eltávolítani, hogy megmentjük az egész ember életét. A sebész köteles eltávolítani a tagot, amely a test halálát okozza.

A teljesség vagy terápia alapelvének feltételei:

1. A beteg, vagy betegséget okozó részen hajtanak végre beavatkozást, hogy megmentsek az egészséges részeket.
2. Nincs más mód, vagy eszköz, hogy legyőzzék a betegséget.
3. Van esély a sikerre, ami arányos az elért céllal.
4. Megvan a beteg beleegyezése, vagy akinek ez joga.

Meg kell állapítsuk, hogy ennél az alapelvnél nem annyira az élet, hanem inkább a fizikai egység védelme a tét.

A szociális és szubszidiáris alapelv valójában nem is két, hanem legalább három szempontot hoz be mérlegelésünkbe: A szociális szempont szerint nem csak személyes védelem miatt fontos az élet, hanem a társadalom szempontjából is. Ez persze megint csak nyilvánvaló, hiszen a társadalom is csak akkor marad fent, ha tagjai életben maradnak... Ebből az elvből következik, hogy mindenkinek közös java az élet védelmének lehetősége. Ezért is ingyenes például a legtöbb országban a közvetlen elsősegély szolgálat. Tágabb értelemben pedig ezért hozunk létre a társadalomban pl. egészségügyi biztosító rendszereket. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a világ nem minden országában jutottak el még erre a szintre, illetve vannak helyek, ahol éppen \visszafejlesztik az ilyen rendszereket a pénzhiányra hivatkozva.

Szubszidiaritás szempontja, vagy alapelve talán nem mindenki számára ismert. Ez azt jelenti, hogy segíteni kell azt, akinek nagyobb szüksége van rá, és nem szabad a felsőbb szintnek átvállalni, amit, az alsóbb szint is el tud végezni. Vagyis nem egyenlő mértékben kell elosztani a forrásokat, hanem a nagyobb szükségben lévőknek többet kell juttatni. Erről az anyagi elosztás résznél lesz még szó. A másik szempont pedig azt mondja ki, hogy nem kell például egy enyhe meghűléssel rögtön a klinika intenzív osztályára befektetni valakit, de még a háziorvostól is csak az aszpirinnel nem gyógyítható betegségek miatt kéne időpontot kérni. Amit otthon meg tudunk oldani, azért ne menjünk kórházba, ne vegyük igénybe az egészségbiztosítót sem. Persze ez ma néha éppen az ellenkező irányba történik, a hagyományos gyógymódok helyett sokan az alternatív megoldások felé fordulnak, még ha azok kevésbé megbízhatóak is.

A kisebb rossz alapelve talán nem szorul nagyobb magyarázatra. Ha két rossz közül kell választani, akkor mindig a kisebbet választjuk, vagyis a kevesebb rossz következménnyel járó. Nem alkalmazható ez az elv azonban, ha emberi életek állnak egymással szemben. Senkit sem ölhetek meg azzal, hogy ez a kisebb rossz, főleg, ha ártatlan emberi lényről van szó. Vonatkozik ez a még meg nem születettekkel éppúgy, mint a felnőttekkel. Gyilkos szándékkal támadó esetén már sokan megkérdőjelezzik, hogy miért ne alkalmazhatnánk ezt az elvet, hiszen nyilvánvalóan kevesebb rossz következménnyel jár egy támadó megölése, mintha ő ölne meg számtalan embert. Ugyanakkor a feltételezett támadók kilövése rakétával, már nem esik ebbe a kategóriába, különösen, ha még civil áldozatokkal is lehet számolni. Ebből láthatjuk, hogy ez a magától értődő alapelv sem mindig egyértelműen van alkalmazva.

A jótétemény alapelve nagyon egyszerűen kimondja, hogy a jót elő kell mozdítani, a rosszat pedig vissza kell szorítani. Ez valójában a „Ne árts!” hippokratészi alapelv pozitív megfogalmazásban. Ezt kell inkább alkalmazni, amikor a kisebbik rossz alapelve nem alkalmazható pl. ártatlan emberi életek konfrontációjakor. Amikor nem tudunk megmenteni valakit, akkor nem megöljük, hanem igyekszünk jót tenni vele. Ez nem jelentheti sosem, hogy elveszem az életét. Vagyis a betegápolásra és a szenvedések csökkentésére vonatkozik ez az alapelv, pl. fájdalomcsillapítással, vagy a részvét, együtt szenvedés biztosításával.

Kiemelhetjük még, hogy nem csupán jóakaratról van szó, hanem jótéteményről. A kettő között a különbség, hogy a jóakarat létezhet pusztán a szándék szintjén is. A jótétemény azonban mindig egy világos cselekedet. Több tehát, mint egyszerűen jóakarattal bírni. Jóakaróinktól egyértelműen elvárjuk, hogy tegyék is a jót ne csak mondják, hogy meg fogják tenni.

Az autonómia alapelve kimondja, hogy az ember alapvető tulajdonsága az önrendelkezés.

Nem annyira új ez, mint amennyire esetleg eddig tűnt. Már az Ószövetségben olvassuk: „Ne tedd másnak, amit magadnak sem szeretnél!” Jézus átfordítja ezt a kijelentést pozitívre: „Amit akartok, hogy veletek tegyenek, az emberek, ti is tegyétek velük.” (Máté 7,12). Az orvos-beteg kapcsolatban ez az alapelv szoros kapcsolatban van a beleegyezés szükségességével. Ez a beleegyezés azonban valójában nem annyira a konkrét kezelési módra vonatkozik, hanem inkább egyfajta a szövetségbe az orvos és a beteg között, ami talán más képet adhatna az egészségügyről, mint egy szolgáltató adok-kapok viszony.

Az autonómia elvének érvényesülnie kellene a diagnózis megismerése és terápia területén is! Erről még lesz szó. Most csak annyit, hogy nem feltétlenül kell minden diagnózist megismernie a betegnek, megfogalmazhatjuk a nem tudás jogát is. Ha nem akarom tudni, hogy nekem már csak egy hetem van hátra, és különben is felkészültem a halálra, akkor ezt is kifejezhetem. A terápia megválasztásában pedig képességeihez mérten a beteg is közre kell, működjön, lehetnek ugyanis olyan szempontok, akár vallási, akár személyes okokból, amelyek nem feltétlenül magától értetődőek egy orvos számára, akkor, ha elsősorban a betegséget tartja szem előtt és nem az embert, akit gyógyít. Csak két példa, az egyik a közismert vérátömlesztés kérdése a jehova tanúinál, akik ezt nem engedélyezik, pedig sokuk életét megmenthetné, a másik pl. az abortusz kérdése a keresztényeknél, akik esetleg többet kockáztatnának gyermekük életben maradásáért, mint az orvos tenné. Természetesen vannak olyan esetek, amikor nem lehet megmenteni valakit az anyaméhben, de ezt, például egy rákos méh kivételét terhesség közben, nem nevezzük valójában abortusznak. Bár hozzátehetjük, hogy van, aki még ekkor is inkább gyermeke életét választotta a saját életének feláldozása árán is. Megtilthatjuk-e ezt valakinek, ha az autonómia elvét tiszteletben akarjuk tartani? Lebecsülendő lehet-e egy ilyen nemes hozzáállás?

Az autonómia elvét nem tudjuk mindig alkalmazni a pszichiátriai betegek esetében, vagy amikor valaki nem képes beleegyezést kifejezni (pl. kóma, kiskorúság stb. miatt).

Az igazságosság alapelve az utolsó, amit kiemelünk. Ez kimondja, hogy egyenlő bánásmódot kell nyújtani mindenkinek! Az egészségügy területén itt jelentkezik leginkább az anyagiak igazságos elosztásának, az allokációnak a kérdése. Erre itt most nem térünk ki bővebben, csak utalunk erre a nagyon is aktuális problémára. A legnagyobb gondot ezen a téren az jelentheti, ha eluralkodik az üzleti szemlélet a gyógyításban és a beteg ember helyett az anyagiak kerülnek a középpontba. Már említettük a szubszidiaritással kapcsolatban, hogy a

megfelelő elosztás nem feltétlenül jelenti, hogy mindenkinek ugyanannyit kell juttatni. Egy súlyos betegség gyógyítása jóval drágább, mint egy védőoltás. Mégis szükség van mindkettőre. Az igazságosság tehát nem azonos szintű kezelést jelent!

Másik szempont, továbbra is az igazságossággal kapcsolatban, hogy az élet értéke és az arányosság a kezelésben alapvető kell, legyen. Vagyis annak arányában kell intenzívebben kezelni valakit, minél inkább életveszélyben van. Katonaorvosoknál ennek éppen az ellenkezője is felmerülhet kérdésként. Ha választani kell, akkor a legsúlyosabb állapotút mentsem meg, vagy azt, akinek az egészsége még olyan mértékben helyreállítható, hogy újra harcképes lehet? Semmiféle okoskodás nem irányulhat azonban arra, hogy valakit szándékosan a halálba küldjünk. Lehetőség szerint tehát az igazságosság elve megkívánja, hogy mindenki a lehetőségeknek megfelelően részesüljön a neki szükséges kezelésben.

Az alapelvek oldaláról megközelítve láthatjuk, hogy egy cselekedet, vagy kezelés jósága nem csak külső normák, hanem a jóra való irányultság alapján mérhető le. Továbbá fontos észrevétel lehet, hogy a nyelv szabályai bennfoglaltan megtanítanak minket arra, hogy amit teszel, azzá válsz! Anyanyelvünk megmutatja számunkra, hogy a jótéteményt gyakorlót jótevőnek, az igazságosságot megvalósítót igazságosnak, az erkölccsel össze nem egyeztethető módon cselekvőt pedig erkölcstelennek nevezzük. Cselekedeteink tehát visszahatnak ránk, nem függetlenek tőlünk. A sort még folytathatnánk nyelvünk szabályai szerint tágabb értelemben is: aki mosolyog, az kedves, aki igazat mond, az őszinte, aki életet ment, az életmentő, a másik irányba pedig aki lop, az tolvaj, aki hazudik, az hazug, aki embert öl, az gyilkos, ha fizetnek is érte, akkor bérgyilkos, vagy hóhér. Rajtunk múlik, hogy melyik utat választjuk.

Az erkölcs és a jog kapcsolata

Homogén társadalmakban az erkölcs és a jog nem különül el egymástól. Igazi szétválás akkor kezdődik, amikor a „polisz” (városi) szint nagyobb egységgé alakul, és ennek megfelelően több erkölcsi felfogás, többféle szokás egyszerre igyekszik érvényesülni.

Filozófiai szempontból két jelentős irányzat különíthető el: *a természetjogi felfogás és a jogpozitivisták megközelítés.*

A természetjogi érvelés szerint az ember alkotta „pozitív jog” helyességét vagy helytelenségét úgy kell megállapítani, hogy össze kell hasonlítani a természeti vagy isteni eredetű örök erkölcsi törvénnyel. Ha a pozitív jog nem felel meg az örök erkölcsi törvénynek, akkor nem kell betartani, mert nem is tekinthető érvényes jognak. „Jóllehet a hatalom tekintélyét megköveteli a szellemi dolgok rendje és a hatalom Istentől ered, amikor a hatalom hordozói az erkölcsi renddel és Isten akaratával ellenkező törvényt hoznak vagy parancsot adnak, ezek lelkiismeretben nem köteleznek... ilyen esetben a hatalom szétfoszlik és igazságtalansággá fajul.” Ennek a pápai kijelentésnek rendkívül nagy jelentősége van, sok támadás is érte.

A Szentírásban máshol ezt olvassuk: „Amikor a pogány a törvény híján (itt Pál apostol az isteni kinyilatkoztatás adta törvényre gondol) a természet szavára jár el a törvény szerint, törvény híján saját magának a törvénye. Ezzel igazolja, hogy a törvény szabta cselekedet a szívébe van írva. Erről lelkiismerete tanúskodik, amely hol vádolja, hol menti majd azon a napon, amelyen evangéliumom szerint Isten Krisztus által ítélkezik az emberek rejtett dolgai fölött.”⁵³

Az emberi szív mélyén meglévő ismeret a helyes tennivalóról igazolódik Sophoklész *Antigonédban*, ahol Antigoné Kreón tételes törvénye ellenében az „istenek” törvényére hivatkozik. Számtalan példa hozható a régi és új irodalmi művekből, melyekben az ütközést a tételes jog és a szívbe írt kötelesség közti eltérés okozza. A „betyárbecsület” is a szív mélyén meghúzódó erkölcsi tudatot igazolja. Verdi *Rigoletto* című operájában a bérgyilkostól megkérdik, hogy biztosan azt fogja-e megölni, akinek a meggy Okolásáért fizetnek. A bérgyilkos kérdéssel válaszol: „Hát minek néz engem az úr?!”

Ez: az erkölcsi magot nevezik manapság az „emberiesség törvényének”.

A jogpozitivisták érvelés szerint az erkölcs és a jog közt van ugyan átfedés, hathatnak is egymásra, de nincs köztük szükségszerű kapcsolat. Így a törvény érvényes és betartandó, akár igazságos, akár igazságtalan. Az igazságtalan törvény is érvényes törvény... A bíró dolga nem az erkölcsi mérlegelés, hanem az, hogy a jogszabályok által előírtakat a lehető legpontosabban alkalmazza az adott tényekre, függetlenül attól, hogy a jogszabályok igazságosak-e vagy sem.⁵⁴

A jogpozitivisták érvelés nehezen fogadható el, például a rabszolgatartó, múlt századokban uralkodó államokban, de a nemzetiszocialista Németország törvényeinek kötelező erejét is kétségbe kell vonnunk. A nürnbergi bíróság nem fogadta el azt a védekezést, hogy „parancsra tettem!”. Ezért hozta a World Medical Association (WMA, Orvosok Világszövetsége) Genfi deklarációját, melyben azt fogadja meg az orvos, hogy „fenyegetés hatására sem fogom orvosi tudásom az emberiesség törvényeivel szemben álló módon

felhasználni”.⁵⁵ Ez nyilvánvalóan természetjogi érvelés.⁵⁶

Honnan kapják a jogpozitivisták törvények kötelező erejét? Közmegegyezés adja? Ez lenne a demokrácia elve. De mi van akkor, ha a „közmegegyezés” alapján, annak hallgatólagos vagy nyílt támogatásával emberellenes törvények születnek? Mi lehet akkor a mérték, amihez viszonyíthatunk?

Az úgynevezett demokratikus országokban például a nyilvánosság kontrollját tartják olyan erőnek, mely a hamis ítéletek törvénybe iktatását megakadályozza. Ha kötelező eutanáziát írunk elő, akkor ez elfogadhatóvá válik? A kérdés hasonló ahhoz, hogy ha az abortuszt törvényileg engedélyezzük, vagy legalábbis büntetését bizonyos körülmények közt felfüggesztjük, akkor ez a törvény helyes lesz?

A jog és az erkölcs kölcsönhatásban van egymással. Van olyan jogelmélet, mely szerint a jog az erkölcsi minimumot kodifikálja, ennél többet bárki igyekezhetsz megtenni. A jogszabályra való hivatkozás gyakran nem elegendő önmagunk védelmére. Jézus szavai közt is találunk utalást arra, hogy a jogkövetés önmagában nem mindig kielégítő. Ő maga is többször tett olyant, amit szombaton egyesek szerint nem lett volna szabad tennie. Amikor tanítványai megéhezvén szombaton tépdessni kezdték a kalászokat, ezt a farizeusok kifogásolták, O Dávid királyra hivatkozott, aki még a templomban kitett kenyereket is megette. „A szombat van az emberért, nem pedig az ember a szombatért”⁵⁷ - fűzte hozzá. Manapság az ilyen kivételezést epikeia névvel jelöljük. Jézus szombaton több beteget is meggyógyított. Az ezt kifogásolókat egyik alkalommal megkérdezte: „Szabad-e szombaton jót vagy rosszat tenni, életet menteni vagy pusztulni hagyni?” Másik alkalommal így felelt: „Képmutatók... nem oldja el mindegyiktek ökrét vagy szamarát a jászoltól szombaton is, hogy itatni vigye?”⁵⁹ Egy harmadik alkalommal ezt kérdezte: „Ha közületek valakinek fia vagy ökre gödörbe esik, nem húzza-e ki szombaton is?”⁶⁰ Ismét máshol: „Ha (tehát) szombaton is körülméltettetik valaki anélkül, hogy Mózes törvényén csorba esnék, miért haragusztok rám, ha az egész embert meggyógyítom szombaton?”⁶¹ Ugyancsak ő mondta azonban azt is, hogy „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy megszüntessem a törvényt vagy a prófétákat. Nem azért jöttem, hogy megszüntessem, hanem, hogy tökéletessé tegyem. Bizony mondom nektek: míg ég és föld fennáll, egy i betű vagy egy vesszőcske sem marad el a törvényből, hanem beteljesedik az egész... Ha igaz voltotok fölül nem múlja az írástudókét és farizeusokét, nem juttok be a mennyek országába.”⁶² Szükség van tehát a törvényekre, de adott esetben nagy jelentősége van a helyes törvény-értelmezésnek!

Morálteológusok és kánonjogászok közt is sokszor folyik hasznos vita. Mikor kell a törvény szó szerinti előírása szerint döntenünk, mikor vehetjük elő az értelmezést? Hivatkozhatunk a törvényalkotó ki nem mondott, de szerintünk világosan felismerhető szándékára. Gyakran saját lelkiismeretünk a döntő bíró. Meggyőződés, hogy a lelkiismeret szavát inkább fogadhatjuk el akkor, ha valami nehezét kíván, mint ha könnyítést lát megengedhetőnek. „Morális intuíciónak is szokás ezt nevezni. Nem azt jelenti ez, hogy megölhetnénk bárkit is. Mindenképpen alapvető, hogy kétes esetben, ha életről vagy üdvösségről van szó, mindig a biztosabbat kell választanunk. Ezt nevezik tutorizmusnak. Példaként szokás felhozni, hogy hajtóvadászaton mozgó bokorra nem szabad addig löni, míg nem győződünk meg arról, hogy biztosan nem egy hajtó mozgatja. Ugyanezt az érvet gyakran használjuk a magzat életének védelmében is. Ha valaki nincs is meggyőződve arról, hogy a magzatnak adott fejlődési fokozatban már halhatatlan lelke van, a biztonságosabb megoldást kell választania, tehát úgy kell ítélnie, mintha biztosan tudná, hogy egyértelműen emberről van szó.”⁶³

Rendpártiak és szabadságszeretők nehezen értik meg egymást. A kompromisszumkeresés sokszor nehéz feladat, hitben, politikában egyaránt. A közvélemény, tehát a nagy számban meggyőzött emberek hatása mindig jelentős. A bioetikában jellegzetes példa: az abortuszt nem kell elvégezni annak az orvosnak, akinek ezt lelkiismerete tiltja. Tehát itt a lelkiismeret szabadságára hivatkozás igen jelentős érv. Gondoskodnia kell azonban az abortusz végrehajtását megtagadó orvosnak megfelelő helyettesről. Tehát nekem, aki meg vagyok győződve valaminek a helytelen, bűnös voltáról, szerezni kell valakit, akinek nem ilyen kényes a lelkiismerete?! Milyen lelkiismereti szabadságot biztosít így egy törvény? A közvélemény jelenleg a demokráciákban nagy úr. Ha például szüléskor az anya élete forog kockán, akkor már a közvélemény úgy ítéli meg, hogy az orvos nem hivatkozhat lelki ismeretére. A törvényt is e szerint fogalmazzák meg.

Gyakoriak a szándékosan tágra fogalmazott jogszabályok, az úgynevezett gumi-paragrafusok. A törvényalkotó ilyenkor nem akarja túlságosan elkötelezni magát, ezért kibúvó lehetőséget biztosít. A törvény gyakran erkölcsi tudatot befolyásoló hatású, ami megváltoztatja az állampolgárok magatartását is. Sokan úgy vélik, hogy amit a törvény megenged, az nem lehet erkölcstelen. De ez tényleg mindig így van? Ellenkező példák sorát hozhatnánk fel a legkülönbözőbb országok törvényhozásából a fajgyűlöletet jóváhagyó törvényektől a nyílt vallásüldözésig.

A törvény elrettentő ereje, a kellemetlenségektől való félelem az orvosi gyakorlatban számos felesleges vizsgálatot, felesleges kezelést eredményez. Biztonságra törekszik az, aki látja, hogy az orvosok elleni perek

szaporodnak. Az Egyesült Államokban a magános orvos sokszor védtelen volt, ezért gyakran nem segített, például egy utcai rosszullétet látva: tartott attól, hogy bármilyen ténykedés esetén találhat a biztosító okot arra, hogy az esetleges rosszabbodás miatti kárt az orvossal akarja megtéríttetni. Az orvosi pályára jelentkezők is egyre többen visszarettek. Ezen segített az úgynevezett „good samaritan” törvény. Ma már nem lehet perelni Amerikában sem azt az orvost, aki sérült embertársának megadja a tőle telhető segítséget, mindaddig, amíg nem kér és nem fogad el pénzt.⁶⁴ A törvényt tehát úgy *kell* megalkotni, hogy az orvosok *teleimét is és a betegek érdekeit is* tekintetbe vegye. Az Egyesült Királyságban például egyaránt elfogadták, hogy a betegnek joga van a kezelés visszautasítására, de azt is, hogy az orvosok számára elő lehessen írni a követendő kezelést.⁶⁵

A törvényi szabályozás és a személyes szabadság korlátozásának kérdése a fertőző betegségek terén régebben egyértelműen a törvényi szabályozás javára dőlt el. Manapság rendkívüli problémák merültek fel a HIV/AIDS kérdéskörben. Ennek fő oka az, hogy ez a betegség elsősorban szexuális kapcsolattal terjed. A libertariánus nézet szerint a szexuális kapcsolat mindenkinek magánügye, ha megfertőződik, maga vállalja a következményeket. Nincs tehát senkinek sem joga, hogy erőszakosan beavatkozzék a fertőzés leküzdése érdekében. Mások viszont bizonyos veszélyeztetett csoportokat fokozottan ellenőriznek, például a drogosokat. Ugyancsak szigorú szabadságvesztéssel számolhatnak azok, akik tudatosan terjesztik betegségüket. Országunként változóak a hatósági előírások, ami voltaképpen a megítélés bizonytalanságát tükrözi.

Az Egészségügyi Törvény és más hazai jogi szabályozás

A legalapvetőbb problémákat a *Magyar Köztársaság Alkotmánya*, a *BTK (Büntető Törvénykönyv)* és a *BTK (Polgári Törvénykönyv)* tárgyalja: jogi személyiségvédelem, orvosi felelősség stb. Bennünket közelebbről érint az *Egészségügyi Törvény*. Nemrégiben ugyan megújították, azonban a szakjogászok így sem tartják megfelelőnek. Hosszú ideig számos jogforrásként szereplő miniszteri rendelet alkotmányellenes volt (például az Alkotmánybíróság a *Pacem in Utero* társaság kérésére döntött így az akkor hatályos abortuszrendeletéről). Az egészségügyi jogszabályok magyarázatát újabban Kőszegfalvi Edit állította össze az *Egészségügyi és betegjogi kézikönyv* ben.⁶⁶ Természetesen ezt is lehet további szempontokkal bővíteni. A jogi változásokat azonban mindig célszerű figyelemmel kísérni. Erre alkalmas az egy ideje folyamatosan bővülő *CD-Jogtár* is.

Az 1997. évi CLIV. törvény az *Egészségügyről* foglalja össze a betegek legfőbb jogait. Erről itt csak röviden szólnunk. Senkit sem szabad akarata ellenére kezelni. Ugyanakkor a törvény egyértelműen kitér a közvetlen életveszély esetén való teendőkre. Adott esetben (például heveny tudatzavar esetén, ha veszély vagy annak gyanúja fennáll) ⁶⁷ bárki jogosult a mentés kezdeményezésére.⁶⁸ Nem válik világossá egyelőre az öngyilkosok megmentésének kötelezettsége. Ha nem tekintjük pillanatnyi elmezavarnak vagy beszámíthatatlan állapot következményének az öngyilkosságot, akkor a megmentés e en : lakozol milyen jogon tudjuk majd akarata ellenére állapotából kihozni? Igen nehéz helyzetbe kerülhetünk. Meggyőződésem, hogy mindenkor megfelelő lehetőséget kell biztosítani az orvosok számára, hogy segítségi kötelezettségüknek lelkiismeretüknek megfelelően eleget tehessenek. Nem lenne helyes, ha minden életmentő kísérletet jogtalan paternalizmusnak neveznénk. A felelősség szónak vissza kell adni ősi súlyát.

Orvosetikai deklarációk

Az orvosetika tárgyalása, de főként oktatása ellen sokszor hangoztatott érv, hogy az etikát, erkölcsöt nem magyarázni, hanem élni kell. Ez utóbbi igaz, de ahhoz, hogy kialakíthassuk magunkban a helyes cselekedetekhez szükséges lelkiismeretet, nem elég a jó példát látni, a követendő elveket is ismerni kell. Vonatkozik mindez a bioetikai elvekre is. Összhangban van ez a Hawaii Nyilatkozattal, mely a pszichiáterek számára ad fogódzó pontokat. „Szigorú lelkiismeret és személyes ítélőképesség lényeges az etikai magatartásban. Mégis szükségesek írott szabályok is, hogy világossá tegyünk a hivatásból fakadó etikai vonatkozásokat, hogy irányelveket adjunk az egyes pszichiátereknek, és segítsük őket lelkiismeretük alakításában.”⁶⁹

Az orvosi etika világszerte összeütközésbe kerülhet az egyes emberek nézeteivel, sőt a fennálló törvényekkel is. Hazánkban az ellentétekről nem beszéltek, sőt igyekeztek azt elhallgatni, mintha a törvények és rendeletek egyúttal az erkölcsileg helyeset, elfogadandót képviselnék. Tették ezt akkor is, amikor például orvosok jelentős része kizárult a nőgyógyászati pályáról, annak következtében, hogy az abortuszok végrehajtását munkaköri kötelességként kezelték (Sokan még ma is ezt hirdetik!). Törvény, jog és erkölcs jól megkülönböztetendők. A törvény feladata a felismert igazság megvédése, a felfedezett

bűncselekmények megbüntetése. Az erkölcs a belső, lelkiismereti szférákban is kötelező, ott is, ahová a bíró ítélete nem juthat el. „De internis non iudicat praetor!”, a lelkiismeretről, a szándékokról nem dönt a bíró. Hálásak vagyunk annak a néhány kitűnő orvosi jogásznak, akik a legnehezebb években is igyekeztek helytállni, segíteni, hogy a tételes jog és az erkölcs közelítsen egymáshoz.

Hippokratész és a deklarációk

A legősibb orvosetikai „alaptörvényének a hippokratészi esküt tekintjük. A szöveg szerzőségével kapcsolatban kételyek merültek fel. Állítólag a Corpus Hippocraticumban nem szerepel, sőt olyan vélemény is van, miszerint a szöveg számos gondolata idegen Hippokratész írásaitól. Vannak, akik egy részét a keresztény korszak művének tartják. Mindez, úgy vélem, a mi szempontunkból közömbös. Az esküszöveg kétségtelenül igen régi, nagy tekintélye volt és van. Különböző változatokkal, az egyes országokban némi eltéréssel, erre tesznek esküt az orvosok.⁷⁰ Talán még ennél is jelentősebb, hogy a nem orvos társadalom erre hivatkozva kéri számon tőlünk működésünket. Németországban a nemzetiszocialista uralom idején azon orvosok közül többen, akik nem voltak hajlandók a kötelezőként előírt eutanáziák végrehajtásában részt venni, városházájukban kifüggesztették szövegét. Az eskü szövege már keletkezésekor harci zászló volt. Ma ismét kezd azzá válni.

A sztoikus bölcselők az előzőekkel szemben a következő elvet vallották: „a bölcs összhangban él a természettel, az emberekkel és önmagával. Amennyiben nem tudja elviselni a külső élet terheit, vagy nem tudja másképpen megvalósítani az erkölcsi értéket, a körülmények megfontolása után önként távozik az élők sorából. Zénón, Kléanthész és más neves sztoikusok éhhalállal vetettek véget életüknek.”⁷¹ Hasonló probléma manapság az elfogott felderítő dilemmája: ha nem lesz öngyilkos, amikor még meglehet, a legkülönbözőbb eljárásokkal, „kiszedik” belőle társainak adatait, és így árulóvá válik.

Mit tettek ilyen helyzetben az orvosok? Cato és Seneca öngyilkosságakor orvosaik homlokegyenest ellenkező módon viselkedtek. Cato politikai okokból felvágta a saját hasát, így akart öngyilkos lenni. A segítségére siető orvos a kitüremkedő beleket visszanyomta, a sebet bevarrta (Cato újra felszakította). Seneca viszont szándéka szerint kapott segítséget. Orvosa kiitatta vele a méregpohár maradékát.⁷² Mindkét orvos saját felfogása szerint a beteg érdekében cselekedett.

A változó esküszövegeket tanulmányozó G. Roth közleményéből jól kitűnik, hogy az alapvető, a betegek segítésére irányuló kötelezettség állandó magja az orvosi etikának.⁷ Különböző korszakokban más-más részletet emelnek ki, tartanak fontosabbnak. A körülmények is jelenthetnek változtatási igényt. Ha probléma merül fel, ma általában a konzílium kérését tartjuk kötelezőnek.

Az egyes esküszövegek mögött rejlő világnézet nem feltétlenül abból tűnik ki, hogy milyen államrendre kell esküt tenni. Az alapvető inkább az élet védelmének értelmezése. Mikortól védjük az életet, a fogamzástól-e, vagy csak később? Meddig védjük az életet, például gyógyíthatatlan beteg esetében, vagy az öntudat végleges elvesztése után? Milyen életet védünk? Védjük-e a szellemi és testi fogyatékos embertársaink életét is? Milyen mértékben, milyen körülmények között rendelhető alá az egyén élete a közösség érdekeinek? Megengedhetőek-e az emberen végzett kísérletek?

Hippokratész esküszövege mindenképpen hivatkozási alap. Mutatja, hogy milyen irányt fogadtak el eleink. Hippokratész, az élet kezdetén és végén is, az életet választotta, és nem a halált! Az orvosok általános gyakorlatában a hippokratészi iskola felfogása lett az irányadó - bizonyára a kereszténység hatására is.

A mai modern deklarációk

Az esküformulák rendszerint nem foglalkoznak részletekkel. Az egységes felfogás kialakítására irányuló törekvést a közös deklarációk fejezik ki. Hivatkozási alapot akarnak ezek teremteni bizonytalanság esetén is. A legfontosabb nemzetközi deklarációk szövegét a függelék tartalmazza.

A kortársi dokumentumokat általában a World Medical Association (WMA), az Orvosok Világszövetsége (ÓVSZ) állítja össze, rendszerint a közvetlen szükséglet szerint.

A legalapvetőbb a *Genfi deklaráció* (a továbbiakban „nyilatkozat”). Ez egy modern szempontokat tekintetbe vevő esküminta (1948, 1968, 1983, 1994). Felhívom a figyelmet arra, hogy a jelenleg

legvitatottabb két kérdés közül a genfi nyilatkozat az eutanáziát nem is említi, és a magzatelhajtásról sem szól közvetlenül. Leszögezte (1983 előtt), hogy az emberi életet a fogamzástól kezdve a legteljesebb tiszteletben kell tartani. 1983-ban a szöveget megváltoztatták, azóta az „élet kezdetétől” kifejezés szerepel, mely természetesen tág értelmezésre ad lehetőséget. A szöveg direkt módon nem mondja ki, hogy a megfogant élet kioltása méhen belül vagy kívül egyértelműen emberölés. Kétségtelen viszont, hogy a „legteljesebb tisztelet” nehezen értelmezhető úgy, mintha a magzat vagy a haldokló minden gond nélkül megölhető lenne. Genfben is az életet választották!

Néhány további nyilatkozatot megemlítek. Felhívom a figyelmet arra, hogy a jelentőségük igen nagy, sok orvost támogattak lelkiismereti döntésük kialakításakor. A *Helsinki Nyilatkozat* vagy „Flatározat” az emberen végzett orvosi kísérletek problematikájával foglalkozik (1964, 1975, 2000). A gépi segítséggel életben tartott eszméletlen betegek halálának megállapítása egyre súlyosabb felelősséget, lelkiismereti terhet rakott az orvosok vállára. Újabban a terjeszkedő gyógyszerkísérletek jelentenek növekvő kihívást az Etikai Bizottságok számára.

A halál bekövetkeztének megállapításának kritériumait foglalja össze a *Sydneyi nyilatkozat* (1968).

Az *Oslói nyilatkozat* az úgynevezett „terápiás” abortuszokkal foglalkozik (1970).

Különösen súlyos probléma a kínzásokban, kegyetlenkedésekben való részvétel, segítség megtagadása. Ez a *Tokiói nyilatkozat* tárgya (1975). A határozat utolsó pontja szerint az Orvosok Világszövetsége támogatja és bátorítja azokat az orvosokat, akiket a kínzásokban való részvétellel akarnak rábírní, és azok családtagjait: álljanak helyt a fenyegetések és háttérbe szorítások ellenére.

Az eutanázia kérdése főleg a hollandiai és ausztráliai események miatt rendkívüli mértékben a közérdeklődés figyelmébe került. Igen jelentős ezért az *Eutanázia deklaráció* (Madrid, 1987), valamint a „betegség végstádiumával” foglalkozó, az eutanáziáról leválasztott *Velencei nyilatkozat* (1983). Nagy súlyt adtak ezek a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiuma állásfoglalásainak, majd a *Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexe* is ezek figyelembevételével készült el 1998-ban. E kérdéskörbe tartozó az *Orvosilag segített - asszisztált - öngyilkossággal* kapcsolatos állásfoglalás (Marbeila, 1992) is. Rendkívül jelentős „A beteg jogar-val foglalkozó *Lisszaboni nyilatkozat* (1981), melyet *Báliban* jelentősen kibővítettek.

A *Hawaii nyilatkozat* (1977) pszichiáterek számára közöl irányvonalat. Figyelemre méltó, hogy segíteni akar az orvosok lelkiismeretének helyes kialakításában, a visszaélések elkerülésében. Kezelni csak a beteg érdekében, lehetőleg hozzájárulásával szabad. A beteg bármikor kérheti a kezelés megszakítását ezt az orvosnak teljesítenie kell, s ez nem járhat a beteg számára semmilyen káros következménnyel, büntetéssel. A betegség gyógyítását a beteg számára elfogadható más módon folytatni kell. Az életet, a jobb, szebb életet kell választania az orvosnak mindaddig, amíg egyáltalában választhat!

Magától értetődik, hogy a hívő keresztények és zsidók számára a legfontosabb etikai kódex maga a Biblia, a Szent írás. Bizonyára a nem hívők is sok megszívlelendőt találnak benne. Tisztelettel vagyok más hitek iránt is, nagyra becsülöm sok keleti szent irat egyes részeit, de Európa egész kultúráját saját Bibliánk szelleme itatta át.

A magyar orvosok számára irányadóak az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottsága (ETT TUKEB) javaslatai és kötelezőek a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiumának állásfoglalásai, valamint az Etikai kódex betartása. Az ilyen belső szabályozás sokszor hatásosabb lehet, mint egy állami jogi rendezés.

GRACIA, D.: *Fundamentos de bioética*. Madrid, 1989, Eudema Universidad, 45-84. p.; Cit.: SGRECCIA, ELIO: *Manuale di Bioetica. I. Fondamenti ed etica biomedica*. Milano, 1999¹, Vita e Pensiero. 16. p.

SGRECCIA, ELIO: *Manuale di Bioetica. I. Fondamenti ed etica biomedica*. Milano. 1999³. Vita e Pensiero. 17. p.

Mt 25,31-46

Lk 10,30-37

PÁL, VE: *Humanae vitae* kezdetű enciklikája. A helyes születésszabályozásról. Róma, 1968. In *Amit Isten egybekötött. Pápai megnyilvánulások a katolikus házasságról*. Budapest, 1986, Szent István Társulat, 79-96. p.

JÁNOS PÁL, II.: *Familiáris Consortio* kezdetű apostoli buzdítása. Róma, 1981. In *Amit Isten egybekötött. Pápai megnyilvánulások a katolikus házasságról*. Budapest, 1986, Szent István Társulat, 97-170. p.

Hittani Kongregáció: Instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról. Donum vitae. 1987. Ford.: GRESZ MIKLÓS. Szeged, 1990, Szent Gellért Egyházi Kiadó - Magzatvédő Társaság. /Családi Iránytű 5./

¹ JÁNOS PÁL, II.: *Evangélium vitae*. F.nciklika. Budapest, s. a. (1995). Szent István Társulat.

■LUSTIGER, JEAN-MARIE: *Emberhez méltón*. Budapest. 1997. Vigília. 19-22. p.

⁹ Ibid. 20. p.

¹ Ibid. 20. p.

¹ Ibid. 20. p.

³ Ibid. 21. p.

³ Tér 1.27 ¹⁵ Ibid. 21. p.

Pori'ER. VAN RENSSLAER: Bioethics. T he science of survival. *Perspectives in Biology and Medicine*, vol. 14 (1970) no. 1. 127-153. p. Ez a cikk lett az első fejezete következő évben megjelent könyvének is.

POTTER, VAN RENSSLAER: *Bioethics. Bridge to the future*. Englewood Cliffs (New Jersey), 1971. Prentice Hall.

Interparlamentáris Unió: Bioetika és jelentősége világszerte az emberi jogok védelmében. Az Oktatási, Tudományos. Kulturális és Környezetvédelmi Bizottság egyhangúlag elfogadott határozati javaslata. Interparlamentáris Unió 93. Kongresszusa. *Orvosegyetem*, XXXIX. évf. (1995) 16. sz. 6. p.

⁹ Gaudium et Spes 37.

³⁰ SCHWEITZER. ALBERT: *Az élet tisztelete*. S. 1.. 1999, URSUS.

SCHOCKENHOFF. EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz, 1993, Grünewald.

²² GAIZLER GYULA: Jó élni? - hogyan? - meddig? *Teológia*, XV111. évf. (1984) 3. sz. 55-56. p.

PETRÁNYI GYULA: AZ orvos mint bíró és ítéletvégrehajtó. Méditáció a medicatio és jog határán a suicidiumról, resuscitációról. műszervekkel és intensív terápiával fenntartott életről, transplantációról. emberen végzett kísérletezésről. *Orvosképzés*, XLV. évf. (1970) 163-173. p.

¹ Ibid. 172. p.

⁴⁴ FLETCHER. JOSEPH: *Morals and Medicine*. Princeton, 1954. s. n.

⁴ RAMSEY. PAUL: *The Patient as Person: Explorations in Medical Ethics*. New I Iaven. 1970, s. n.

FLETCHER, JOSEPH: The Patient's Right to Die. In DOWNING. A. B. (ed.): *Euthanasia and the Right to Death*. London, 1969. s. n., 69. p.: „Death Control, like birth control is a matter of human dignity”; SCHOCKENHOFF. EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz. 1993, Grünewald, 33. p.

⁵ RAMSEY. PAUL: *The Patient as Person: Explorations in Medical Ethics*. New Haven, 1970, s. n. 215. p.; Cit.: SCHOCKENHOFF, EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz, 1993, Grünewald, 34. p.

^Q PELLEGRINO, EDMUND D. -THOMASMA. DAVID C\': *For the Patient 's Good. The Restoration of Beneficence in Health Care*. New York. 1989. s. n.

" ANSCOMBE, GERTRUDE E. M.: Modern Moral Philosophy. *Philosophy*, 32 (1958), In *The Collected Philosophical Papers of G.E.M. Anscombe*, vol. III. Oxford. 1981, Basil Blackwell. 26-42. p.

¹ SCHOCKENHOFF, EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz. 1993. Grünewald, 36. p.

² FOOT. PHILIPPA (ed.): *Theories of Ethics*, Oxford. 1967. Oxford University Press.

^K ABBÁ, GUISEPPE: *Quale impostazione per la filosofia morale?* Roma, 1996, LAS. 140. p. /Ricerche de filosofia morale-1./

¹ SCHOCKENHOFF. EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz, 1993, Grünewald, 36. p.

ⁱ ABBA, GUISEPPE: *Ouale impostazione per 'a filosofia morale?* Roma. 1996, LAS. 17. p. /Ricerche de filosofia morale-1./

⁶ MURDOCH. IRIS: *The Sovereignty of Good*. New York. 1970. Schocken Books.

⁷ SCHOCKENHOFF, EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz. 1993, Grünewald. 36. p.

⁸ ABBA, GUISEPPE: *Ouale impostazione per la filosofia morale?* Roma. 1996. LAS. 18. p. /Ricerche de filosofia morale-1./

⁹ HAUERWAS, STANLEY: *Vision and Virtue. Essays in Christian Ethical Reflexion*. Notre dame (Indiana), 1974. Fides/Claretian.

³⁰ SCHOCKENHOFF, EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz, 1993. Grünewald, 37. p.

³¹ MACINTYRE, ALASDAIR: *After Virtue. Study in Moral Theoiy*. Notre Dame (Indiana). 1981. University of Notre Dame Press; Magyar ford.: *Az erény nyomában. Erkölcselemléti tanulmány*, Budapest, 1999, Osiris.

³ Részletesen tájékoztatnak erről G. Abba könyvei: ABBÁ. G.: *Felicitá, vita buona e virtu. Saggio di filosofia morale*. Roma. 1989, LAS;

ABBA. GUISEPPE: *Ouale impostazione per la filosofia morale?* Roma. 1996. LAS. /Ricerche di filosofia morale-1./

³¹ ENGELHARDT, H. TRISTRAM JR.: *The Foundation of Bioethics*. New York-Oxford. 1986. Oxford University Press.

³⁴ SCHOCKENHOFF, EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz. 1993. Grünewald. 40-41. p.

³⁵ SCHWEITZER. ALBERT: *Kultur und Ethik*. S. L., 1923, s. n.; Cit.: SCHOCKENHOFF, EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz, 1993, Grünewald, 66-67. p.

³⁶ SCHOCKENHOFF, EBERHARD: *Ethik des Lebens. Ein theologischer Grundriß*. Mainz, 1993, Grünewald, 67. p.

³⁷ SCHWEITZER, ALBERT: *Gesammelte Werke in fünf Bänden*. R. GRABS (Hrsg.), München, 1974, s. n., II. 659. p.

³⁸ DARWIN, CHARLES: *Die Abstammung des Menschen*. Stuttgart. 1982, s. n.

³⁹ MEYER-ABICH, KLAUS MICHAEL: *Wege zum Frieden mit der Natur. Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik*. München, 1984, s. n.

⁵⁰ ALTNER, GÜNTER: *Naturvergessenheit. Grundlagen einer umfassenden Bioethik*. Darmstadt. 1991. s. n.

⁵¹ JONAS, HANS: *Technik, Medizin und Ethik, Praxis des Prinzips Verantwortung*. Frankfurt am Main. 1987², Insel Verlags - Suhrkamp Taschenbuch Verlag /Suhrkamp Taschenbuch 1514/; JONAS, HANS: *Das Prinzip Verantwortung, Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. [Frankfurt am Main, 1979, Insel Verlag] Ulm, 1984¹. Suhrkamp Taschenbuch Verlag/Suhrkamp Taschenbuch 1085/.

⁵² Cit.: JÁNOS PÁL, II.; *Evangélium vitae*. Enciklika. Budapest, s. a. (1995), Szent István Társulat, 72.

⁵¹ Róm 2,14-16. BÉKÉS GELLERT ÉS DALOS PATRIK: *Újszövetségi Szentírás*. Róma, 1978, Pannonhalma-Budapest 1990.

⁵³ KOVÁCS JÓZSEF: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába*. Budapest, 1997, Medicina, 27. p.

⁵⁵ Genfi nyilatkozat 1948, 1968. World Medical Association, In GAIZLER GYULA: *Felelős döntés vagy ítéletvégrehajtás? Orvosetika változó világunkban. Orvosoknak, betegeknek, mindnyájunknak. Gyepíjárás*. Budapest, 1992, Szent István Társulat, 145. p.

⁵⁶ KOVÁCS JÓZSEF: *zl modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába*. Budapest, 1997. Medicina, 27. p.

⁵⁷ Mk 2,23-28.

⁵⁸ Mk 3,1-6.

⁵⁹ Lk 13. 10-17.

⁶⁰ Lk 14, 1-6.

⁶¹ Jn 7,23.

⁶² Mt 5, 17-20.

⁶³ HITTANI KONGREGÁCIÓ: *Instrukció a kezdődő emberi élei tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról. Donum vitae 1987*. Ford.: GRESZ MIKLÓS. Magzatvédő Társaság. S. I. 1990. Szent Gellért Egyházi Kiadó. /Családi Iránytű 5. I

⁶⁴ Somfai Béla szóbeli közlése.

⁶⁵ MASON. J. K. - MCCALL SMITH. R. A.: *Law and Medical Ethics*. London. 1994. Butterworths. 16. p.

- ⁶⁶ KÖSZEGFALVI EDIT: *Egészségügy és betegjogi kézikönyv*. Budapest. 2001. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ⁶⁷ 1997. évi CLIV. törvény az Egészségügyről 94. § (2).
- ⁶⁸ 1997. évi CLIV. törvény az Egészségügyről 94. § (3).
- ⁶⁹ Hawaii nyilatkozat (1977). World Medical Association. In GAIZLER GYULA: *Felelős döntés vagy ítéletvégrehajtás? Orvosetika változó világunkban. Orvosoknak, betegeknek, mindnyájunknak. Gyepűjárás*. Budapest. 1992. Szent István Társulat. 156-158. p.; lásd a függelékben.
- ⁷⁰ ROTH, GoTrFRIED: Der Hippokratische Eid - Mythos und Wirklichkeit. *Österreichische Aerzte Zeitung*, (25. Dez 1984.) 24. p: Rom. GOTTFRIED: Der Hippokratische Eid - Idee und Wirklichkeit. *Öst. Krankenhaus-Zeitung*, Jg. 31. (1990) Heft 11.640, 709-710. p.
- ⁷¹ NYÍRI TAMÁS: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest. 1977. Szent István Társulat. 114. p.
- ⁷² SCHADEWALDT, H.: *Der Arzt vor der Frage von Leben und Tod*. Ref. auf d. 105. Tagung d. Gesellschaft deutscher Naturforscher und Ärzte in Heidelberg 1968. Cit: RUFF. W.: *Organverpflanzung. Ethische Probleme aus katholischer Sicht*. München. 1971, W. Goldmann. 119. p.
- ⁷³ ROTH. GOTTFRIED: Cunctis ofliciis quem probum medicum decent. Promotionsgelöbnis - Aerztegesetz - Strafgesetz. *Österreichische Aerzte Zeitung*, Jg. 34. (1979) Heft 10. 681-682. p.

Az emberi személy élete kezdetének és végének meghatározása

Az embrió természetes fejlődése

Az ember mivolt tisztázása

A kérdést eddig úgy tették fel: mikor kezdődik, illetve mikor végződik az *ember* élete. Az etikai vizsgálódások egyre világosabbá tették, hogy tisztázni kell: mit értünk az „ember” szón. Biológiai egyszerű a meghatározás: aki az emberi fajhoz tartozik, akinek például ennek megfelelő számú (46) kromoszómája van. Az etikai jellegű „védendőség”, ami az emberi élet szentségével, sérthetlenségével függ össze, sokak szerint az ember bizonyos tulajdonságaihoz (például racionalitás, éntudat, szenvedni vagy örülni tudás stb.) kötődik. Az ezekkel rendelkező embert szokás „személy”-nek nevezni. 14a a „személy” voltot e tulajdonságok aktuális meglétéhez kötjük, teljesen más eredményre jutunk, mintha ezek lehetőségének meglétéről, potencialitásáról gondolkodunk. Peter Singer ausztráliai bioetikus a tulajdonságok aktuális megléte alapján vonja meg a határt, ezért az emberi magzatokat, melyeknek még nincs racionalitásuk és az egészséges állatokat egy szinten tartja védendőnek, illetve elpusztíthatónak.¹ Ugyancsak megkérdőjeleződik tehát a szellemileg visszamaradottak és az átmenetileg „személyiséggel nem rendelkezők” védendősége. A krisztusi, perszonalista nézetek szerint az ember a fogantatástól személy a természetes halálig, az ahhoz tartozó jogokkal együtt. (Perszonalisztikus filozófia.)

A bioetika az élet etikai kérdéseivel foglalkozó tudomány. Természetes, hogy tárgyalási módja, képviselt értékei jelentősen függenek a szerző világnézetétől. Megnyilvánul ez a manapság leginkább az érdeklődés középpontjában lévő, az életről alkotott felfogásunk szerint változó nézetünkben: mikor keletkezik az élet, és mikor van vége. Felfogásunk változását tükrözi a megfogalmazás: mikor „tekintjük” embernek a megfogamzott petesejtet, és az élet végén a másik kérdés: mikor „tekintjük” halottnak az embert. Régebben bizonyosságunk sokkal nagyobb fokú volt: ezeket „tudtuk”! Az élet keletkezésének problematikája szorosan összefügg az abortusz kérdéskörén túl a mesterséges megtermékenyítéssel, valamint az embriókon végzett kísérletekkel - az élet végéről alkotott felfogásunk befolyásolja az eutanáziáról vallott meggyőződésünket, de például a szervátültetés mellett vagy ellene kialakított nézeteinket is.

Az alapvető különbség abban rejlik, hogy az *emberi személy élete* kezdetének és végének meghatározásakor az *emberi*, a *személy* vagy az *élet* szóra helyezem-e a hangsúlyt.

Ha az *élet* kezdetéről beszélek, egyértelmű, hogy biológiai az új élet akkor kezdődik, amikor a két ivarsejt egyesül. Bár még, mint látni fogjuk, az is vitatható, hogy nem kell-e tekintetbe venni az individualizáció végleges kialakulását, tehát az ikresedés lehetőségének kizárását. Ha az *emberi* szót emelem ki, akkor ez elsősorban azt jelenti, hogy a species homóról van szó. Ez még mindig biológiai meghatározás, melyet például a kromoszómák száma eldönt. Ha a *személy* szót hangsúlyozom (mert a továbbiakban erre van szükségem!), akkor el kell döntenem, hogy az embernek elválaszthatatlan tulajdonsága, „tartozéka” az, hogy ő személy, vagy ezt csak bizonyos egyéb feltételek meglétéhez kötöm. Ha valamilyen külön kritériumot választok, például az éntudatot, a racionalitást, akkor a személy életének meglétét ezen tulajdonság biológiai lehetőségéhez köthetem. Az így gondolkodók minimális feltételként szokták említeni az agy kezdemény megjelenését.

Az élet végén az elvi kérdés különbségtévése szintén hasonló, hiszen más az, ha az utolsó sejt elhalását „tekintjük” a halál bekövetkeztének, vagy valamilyen más kritériumot használunk, például az emberi személy egységének, tudatosságának meglétét, illetve ennek elvi lehetőségét. Eszerint az agy működésének végleges megszűnte jelenti az emberi személy halálát.

Itt meg kell jegyeznem, hogy a párhuzam az élet kezdetének és végének meghatározásában nem tökéletes. Az emberi test fejlődése kezdettől, már az agy sejtek megjelenése előtt központi irányítású. Ezt az irányítást később az agy veszi át. Az élet kezdetén joggal érvelhetünk azzal, hogy az első agysejt megjelenése előtt már tudjuk, hogy normális fejlődés esetén az agy kialakul, tehát annak lehetősége egyértelműen megvan, míg az

emberi élet végén bizonyossággal tudjuk, hogy az elpusztult agy nem fog, nem tud regenerálódni. Egyébként is, az agy a felnőtt emberben az egység megteremtője, tehát elpusztulását jogosan tekinthetjük az egész ember halálának. A magzatban viszont az egységes fejlődés irányítása már az első agysejtek kialakulása előtt is megvan, tehát az agysejtek megjelenését semmiképpen sem tekinthetjük olyan határvonalnak, mint az élet végén. A magzati életben ezért például az agysejtek megjelenése előtt a halál megállapítása is más eszközökkel kell történnék.

Az emberi embrió természetes fejlődése

Az embrió fejlődését a nemzetközileg is elismert genetikus, Angelo Serra S.J. írása nyomán mutatjuk be.² Az 1970-es évekig az embrió első 14 napjáról nem nagyon beszéltek. Az ok igen egyszerű: a nő rendszerint nem érzékelte, hogy terhes lett, a következő menstruációs ciklus első napjáig. Ha a ciklus menetrendszerinti első napja elérkezett, de nem történt semmi, az embrió már kb. 14 napos volt, és teljesen beágyazódott a méhfalba (az endometriumba), és a felszínt beborította a méhnyálkahártya. Következésképpen az embriót nem lehetett megfigyelni.

Ez azonban nem jelenti, hogy nem tudtak semmit erről a periódusról. Embriológiával foglalkozó tudósok, mint például a Carnegie Embriológiai Intézetben, Washingtonban tanulmányozták ezt az időszakot is. Prof. Streeter és csoportja a Carnegie Intézetből szisztematikusan tanulmányozták ezt az időszakot boncolások (autopsia) végzésével és a kivett méhek (hysterectomy) vizsgálatával. Streeter szisztematikusan feltárta az embrió-fejlődést két hónapos korig, beleértve a kezdeti periódust, a megtermékenyítést és a beágyazódási időszakot. Jóllehet ezek az ismeretek jól ismertek voltak az embriológusok között, de az átlagemberek számára ismeretlenek maradtak.

A kimozdulás 1970-ben történt, amikor Róbert Edwards-nak sikerült in vitro megtermékenyítést állatokon \ éghajtani és kitenyészteni őket in vitro néhány héten keresztül, megfigyelve fejlődésüket/ Ezeknek a megfigyeléseknek az eredményeit alkalmazták az emberi embrióra.⁴ Sok kísérletet hajtottak végre. m re megértették, lépésről lépésre az emberi embrionális fejlődést a megtermékenyítéstől egészen _ születésig. Az első eredménye ezeknek a megfigyeléseknek Luise Brown születése volt 1978-ban, ő volt az első kisbaba, aki in vitro megtermékenyítéssel (IVF- In vitro fertilization) született/ Valójában ettől az időponttól kezdve lett az élet első pillanatainak ismerete mindenki számára nyitott.

Az utolsó évtizedben a kutatók egyedülálló fejlődést értek el, amellyel a médián keresztül közvetlenül befolyásolták a közvéleményt, ugyanakkor felébresztették az etikai kérdéseket is a közvéleményben.

Most kicsit megpróbáljuk jobban megnézni a megtermékenyítés folyamatát. Itt látható az embrió első hete. A hatodik nap végére már beágyazódott a méhfalba. A megtermékenyített petesejt (Zygota) elkezd osztódni és az első hasadás megtörténik 30 órán belül a megtermékenyítés után és kétsejtes állapotba kerül. Amíg utazik lefelé a méhkürtből a petevezetékben, folytatja mitózisos (vagyis számtartó) osztódását. (A bennelévő genetikai anyag, vagyis a kromoszómák száma minden sejtben azonos marad - 46.) Kb. 40 órán belül a megtermékenyítés után négysejtes, majd kb. 56 órán belül 8 sejttes állapotba jut, szintén a megtermékenyítéshez viszonyítva. A nyolc sejttes stádiumig a sejtek mind kisebbek lesznek és egy lazán kapcsolódó sejthalmazt alkotnak, amiket blasztoméráknak nevezünk. Eddig az állapotig, a blasztomérák (vagyis a differenciálatlan embrionális őssejtek) egy különleges tulajdonsággal bír, a totipotenciával (Valamennyi fejlődési potencia benne van). Ez a szó a latin totus = minden és a potens = tehetség, képesség szavak egyesítéséből ered. Ez azt jelenti, hogy ha leválasztják őket, akkor minden egyes sejt képes teljes élőlénné fejlődni (emberi lénné). A klónozás ikresítő formája, melyet Jerry Hall végzett, ezt a tulajdonságot használta ki. (Megjegyzem, ezért Hallt elbocsátották egyetemi állásából, mert etikai engedélyek nélkül kísérletezett.) Ezután az állapot után, a leánysejtek (blasztomérák) megerősítik a kapcsolatukat egymással, egy kompakt labdát alkotnak, amely egységes a szoros kapcsolódások miatt.

Kb. a 3 napon a megtermékenyítés után a blasztomérák újra osztódnak és így már 16 sejtet alkotnak. Most már Morulának, vagy szedercsírának mondják, mert hasonlít a szederre, ami latinul morum.

Ettől kezdve a morula megkezd a sejt specializációt, mivel most kezdődik az az osztódás, ami két különböző sejtcsoportot hoz létre a belső sejtmasszát és a külső sejtmasszát ami körülveszi a belső sejtmasszát. A belső sejtmassza fog valójában az embrióvá alakulni, a külső sejtmassza az úgynevezett trophblastot alkotja, amelyik a későbbi növekedés során a placenta, vagyis a méhlepény kialakulásához járul hozzá.

Mindeközben a morula folytatja útját a petevezetékben a méh felé. Körülbelül akkor, amikor a morula belép a méh üregébe, ami körülbelül négy nap után van, megjelenik egy folyadék a sejtek közötti térben a belső sejtmasszában és egyetlen üreg alakul ki, amit blastocoele-nek hívunk. A belső sejtmasszát nevezzük embrióblasztnak, mert a morula új nevet kap: blasztociszta-nak nevezzük. Az ötödik napon a blasztociszta három különböző részből áll: az embrióblaszt-ból (belső sejtek), a trophoblaszt-ból (külső sejtek) és a blastocoele-ből (a folyadékkal telt üreg). Ekkor gyűjtik be az embrionális összejteket. Az embrionális összejek egyedül az embrióblaszt-ból (a belső sejtekből) veszik, amelyek fokozatosan magává az embrióvá fejlődnek. Körülbelül a hatodik napon a blasztociszta megkezdí a beágyazódást a méhfal nyálkahártyájába (endometrium).

A fejlődés 11-12 napján a blasztociszta teljesen beágyazódott a méhnyálkahártya támasztószövetébe és a méh fala, ahová a blasztociszta beágyazódott, lépésről lépésre újra az eredeti méhfal borítást nyeri vissza. Ez a folyamat általában a 13 napon fejeződik be. A második hét végén (14 nap) a blasztociszta beágyazódása befejeződött.

A fejlődés 15. napján az embrió fontos fejlődésen megy át. Megkezdődik a sejtek differenciálódása, amelyet a primitív csík megjelenése jelez az embrió felszínén. Kezdetben a csík homályosan behatárolható, de a 16. napon már jól látható a keskeny barázda.

A primitív csík az embriónak olyan területe, amelyik gyorsan elburjánzik, kialakul belőle a mesoderma (középső réteg), a sejtek, amelyek elborítják az ectoderma (külső réteg) és az endoderma (belső réteg) közötti terét az embriónak. Ez az előhírnöke a gerincvelőnek és a hátgerincnek. A sejtek differenciálódásának kezdete, azt is jelenti, hogy a sejtek szöveteket kezdenek alkotni, hogy kialakítsák az emberi testet és ez egyben a totipotencia tulajdonságának végét is jelenti.

Az embrió belső koordinációja

Miután véget ért a megtermékenyítés, (vagyis még a kétsejtes állapot előtt) az új genom ellenőrzése alá vonja a zigótát, vagyis molekuláris és sejt szinten minden fejlemény az új genom ellenőrzése és irányítása alatt áll. Növekedése a megfelelő rendben nem lenne lehetséges a belső koordináció nélkül⁶. Ez a koordináció nem lehetséges magának az embriónak az integritása (egysége) nélkül. A híres Mary Warnock bizottság is megerősíti ezt a tulajdonságot jelentése 11.6 pontjában: „Amint a megtermékenyítés megtörtént, a következő fejlődési folyamatok egymást szisztematikus és struktúráit rendben követik...”⁷

Az embrió autonómiája

Sokan azt gondolják, hogy az embrió nem autonóm korai fejlődésében. A zigóta autonómiája világosan megmutatkozik a biológiai tényekben. A zigóta vándorol a méhben és növekszik úgy, hogy közben a belső energiáját használja, ami a kezdetektől elő volt készítve számára. A tény, hogy a zigóta képes normálisan növekedni a méhen kívül is, azt jelenti, hogy az embrionális fejlődés megszervezése és ellenőrzése egy független belső genetikai programnak köszönhető és nincs fölötte az ő anyjának semmiféle ellenőrzése.

Az embrió folytonossága

Az eddig említett biológiai tényekből világosan láthatjuk -biológiailag szólva- hogy az élet a megtermékenyítéssel kezdődik. A zigóta az új lény, amelyik megkezdí saját életciklusát. Habár az embriológusok sokféle nevet adnak az embriónak a fejlődése során, (úgy mint zigóta, morula, blasztociszta stb.) ez nem jelenti a folyamatosság hiányát a fejlődésben. Az embrionális fejlődés követi a sejtek rigorózus megszakítás nélküli fejlődését és differenciációját (a specializációt), hogy kifejlődjön a teljes emberi lény, ami a célja az ő fejlődésének⁸.

Az emberi élet kezdetének és végének meghatározása

Az emberi élet kezdetének időbeli meghatározása és annak etikai következményei

Előrebocsátom, hogy a kérdés ilyen vagy olyan megválaszolása a szokásostól is erősebben függ attól, hogy milyen eredményt akarunk elérni. „Mikor kezdődik a várt gyermek élete? És mikor a nem várt magzaté?”⁹ Az élet kezdetének meghatározása kevés gondot okoz akkor, ha a gyermeket várják, vagy legalábbis elfogadják. Ilyenkor mindenki szívesen elfogadja a kézenfekvő, biológiai meghatározást: amikor a spermium és a petesejt egyesül, amikor a megtermékenyítés megtörténik. Nincs ok arra, hogy másik időpont után nézzünk.

Ha valamilyen okból a gyermeket nem akarják elfogadni, akkor teljesen más a kiindulópont. Mindenki, aki valami olyat akar tenni, ami eddigi ismeretei szerint elfogadhatatlannak tűnik, igyekszik felülvizsgálni nézeteit. Keresni kezdi, hogy milyen más elfogadható megoldás van. Nem óhajt senki saját gyermeke gyilkosává válni. „Biztos, hogy akkor már ember?” „Mit mondanak a hozzáértők, a tudósok?” Aki keres, az előbb-utóbb csak talál valamit.

A teológia a személyes emberi élet kezdetét a lélekadással azonosítja, ehhez hasonlóan a halál a lélek és test „szétválásával” következik be. Ismeretes, hogy ősrégen vita folyt arról, mikor teremti Isten a testbe a halhatatlan lelket. A kérdéses az volt, hogy megtermékenyítés után azonnal vagy folyamatosan alakítja k: 'sién az anima vegetativa, anima sensitiva után az anima rationalist? Mennyi idő alatt történik ez? Ma igen különösen csengő válaszok is születtek: „Fiúknál negyven nap múlva, lányoknál csak nyolcvan nap után.” Ki-ki elgondolkodhat, mire alapítható ez a megkülönböztetés. A folyamatos meglelkesítés elleni egóbb biológiai érv az, hogy az emberi magzat a megtermékenyítéstől kezdve kromoszómaszámai szerint is emberi lény. Nagyon nehezen tud egy természettudományosán gondolkodó olyan lényt elgondolni, akiben különböző lelkek cserélődnek egymás után. A folyamatos meglelkesítés viszont kedvező azok számára, akik a magzati élet kezdetét a fogamzásnál későbbre akarják tenni. Manapság ez a „meglelkesítési” kérdés csupán történeti jelentőségű, ha a biológia oldaláról nézzük. A vita lényege teológiai szempontból, ahogy arra Philippe Caspar rámutat, hogy az ember keletkezésének oka egyszerre Isten és az ember. Bár az ember függ Istentől, Isten mégis mindig hűséges marad, és az ember tettében, ami benne megfelel a jónak, abban együttműködik, amely része viszont nem felel meg a jónak, azzal Isten nem működik együtt. Bárhogyan is keletkezik egy ember, az embrió már létezik, és mert van, ez jó, és Isten ennyiben kíváncsnak tartja az ő létét. Ez független attól, hogy Isten közvetlenül vagy folyamatosan teremti az emberi lelket.¹⁰ A természettudomány inkább kedvez az egyszeri megjelenésnek, bár ezt természettudományos módon éppen úgy nem lehet bizonyítani, mint ahogy az élet végén a léleknek a testet elhagyását szintén nem lehet természettudományos módon megállapítani, erre legfeljebb következtetni tudunk.

Van olyan *filozófiai* nézet, mely szerint az individualizáció a döntő, tehát amikor biztosan nem lesz belőle két egyed, amikor már az ikresedés lehetősége megszűnt. Ez az időszak kb. két hétig tart.

Másik filozófiai meghatározás szerint amíg nem tud gondolkodni, addig nem számítható, nem „tekinthető” embernek. (Ez a „tekinthető” szó még elkísér bennünket egy darabig.) Eszerint a gondolkodás lehetőségének biológiai alapjai meg kell legyenek az embervolthoz - ezt az első agysejtek megjelenése jelenti.

Van, aki külső lehetőségeket keres. Csak akkor biztos, ha már megtapadt a méhben. Még biztosabb, ha a méhen kívül életképesnek bizonyult. Ez utóbbi volt például egyes ókori görögök nézete: az „életképteleneket” kitették a Taigetoszra.

Röviden összefoglalva az emberi élet kezdetéről alkotott főbb véleményeket:

1. A megtermékenyüléskor.
2. Az individualizáció befejeztével.
3. A központi idegrendszer kifejlődése kezdetekor.
4. A beágyazódás után.
5. Ha a méhen kívül életképesnek bizonyult.

Az alapvető probléma azok számára, akik a megkezdődött, fejlődő élettől büntudat nélkül meg kívánnak szabadulni mindezen modern érvekben az, hogy *mire megtudjuk*, hogy várandós - vagy talán valóban „terhes” - állapotról van szó (rendszerint az első menses kimaradásakor), a méhen belüli időmeghatározások elvesztették jelentőségüket. Persze azért a vigasztaló erejük nem szűnt meg teljesen. A kínlódo anya azzal vigasztalja magát, hogy ha a tudósok ennyire bizonytalanok az első hetekben, akkor ki tudja, meddig tart ez a bizonytalanság? Lehet, hogy mégiscsak egy kellemetlenkedő sejtsomóról van szó?

Az élet kezdetének meghatározása kétségtelenül nem csupán természettudományos fontosságú. Az etikai kérdés kiéleződése miatt problémássá tették, hogy mikor „tekintendő” a megtermékenyített petesejt teljes értékű embernek, személynek.

Lényegi változást csupán az első időpont jelent, valamennyi többi vélemény csak egy fejlődési fokozat elismerése. Az individualizáció befejeződése teljesen elméleti jellegű, biológiailag jelenleg megközelíthetetlen kérdés. Gyakorlati ismereteinkből tudjuk, hogy az ikresedés lehetősége 1-2 héten belül megszűnik. A személyiség teljes kialakultságát, melynek meglétét többen megkínánják ahhoz, hogy teljes értékű személyről beszéljünk, a születés után, az életképesség megállapításakor sem lehet feltételezni. Így akár a 20. vagy 50. év is tekinthető lenne a személy kialakultsága kritériumának. Azt viszont senki sem gondolja komolyan, hogy eszerint addig bárki büntetlenül megölhető lenne. A 3. pontban említett nézet alapja, hogy például haldoklaskor az agy visszavonhatatlan elpusztulását tekintjük a halál beálltának. Ebből következtetnek egyesek arra, hogy akkor az emberi élet az agy kifejlődésekor kezdődik. Ez az érvelés azonban nem állja meg a helyét, mert - mint említettem - a magzat agya normális esetben kifejlődik, ha meg nem akadályozzák, meg nem ölik, míg a halált, az élet végét az agy végleges működésképtelensége jelenti. Van olyan nézet is (zsidó vallás, Zen), mely szerint a lelket az első lélegzéskor „leheli be” a magzat, ezzel kezdődik emberi élete. Eszerint elvileg akár a tolófájások alatt is megölhető lenne a magzat, mert még nem ember. Ezt a következtetést persze a zsidó nézet nem vallja.

Nagyon jellemző, amint többször leírtam, hogy a magzati életben belüli határokat mennyire önkényesen, meghatározott célok szolgálatában húzzák meg.

Az erkölcsi értékelés alapja mindenképpen, a legkülönbözőbb kiindulás után is az, hogy a megtermékenyítéskor az anyától független új emberi lény keletkezik, akinek életét védeni kell. Ha a potencialitás (emberré fejlődés lehetősége) érvét komolyan vesszük, akkor áll az élet veszélyeztetettsége esetén mindig kötelező úgynevezett minél teljesebb biztonságra törekvés elve (tutoriorizmus). Ugyanezt követjük akkor, amikor - mint említettük - kimondjuk, hogy vadászon mozgó bokorra nem szabad addig lőni, míg nem tudjuk teljes biztonsággal kizárni, hogy nem egy hajtó vagy más emberi lény mozgatja. Hangsúlyozza ezt II. János Pál pápa az „Élet evangéliuma” című enciklikájában is.¹¹

Az élet végének időbeli meghatározása és annak etikai következményei

Az élet végének meghatározása hasonló elvi különbségek megtételével történik. Van olyan nézet, ami voltaképpen *biológiai*nak mondható, mely szerint az ember akkor halt meg, amikor utolsó sejtje sem él már.¹² Sokkal általánosabb az a - tágabb értelemben szintén *biológiai*nak tartható - nézet, mely az ember *egészének* mint embernek a halálát tartja döntőnek. Ennek a szív működés leállása, a légzés megszűnte és

az agy működésének végleges lehetetlenné válása a jellemzői, ha mindezek együtt állnak fenn, valamint ha a szív működés és a légzés spontán működése sem állítható már vissza.

Az élet vége pontos időbeli meghatározásának az öröklési jogban már régóta igen jelentős szerepe van. Míg eddig az anyagi jellegű, vagyonelosztási kérdések álltak előtérben, az utóbbi évtizedekben egészen új lehetőség, egyes szerveknek a holtakból történő átültetése életbevágóvá tette a kérdés minél pontosabb meghatározását. (A szervátültetéssel külön fejezet foglalkozik, itt csupán a halál megállapításának elvi kérdéseiről ejtünk szót.)

A halál beálltának meghatározása

Az élet kezdetének és végének megállapítása számos szakma együttes konszenzusán alapul. Régebben egyértelműnek tekintette mindenki, hogy az élet kezdetének és végének megállapításában az orvos illetékes, mint olyan szakember, aki a halállal a leggyakrabban és a legközvetlenebbül konfrontálódik. Valójában az orvos nem azt állapítja meg, hogy mikor halt meg az ember, hanem azt, hogy mikor érte el azt az állapotot, amit általában halálnak ismerünk el. Nem is olyan régen még a szívverés megszűnése, a lélegzés abbahagyása volt a halál bizonyítéka, ezt figyelte meg, ezt igazolta az orvos. Az esetek többségében ma is ezek a halál legfőbb jelei.

A halál időpontjának pontos meghatározására régen is törekedtek. Mint említettük, ennek akkor elsősorban jogi vonatkozásai voltak: örökléskor vitás esetekben el kellett döntení, ki halt meg előbb. Nagyon tanulságos ma elolvasni Kenyeres Balázs orvosprofesszor *Törvényszéki Orvostaninak*[^] (1909!) idevonatkozó részét. Az emberi szervezet három fő éltetőjének már akkor is a központi idegrendszer működését, a vérkeringést és a légzést tekintették. Leírja a könyv, hogy Loye és Regnard guillotine-nal kivégzett gonosztevőkön még egy órával a lefejezésük után is észleltek szívverést. Kenyeres így folytatja: „Az életjelenségek ezen lassanként való megszűnése felveti már most a kérdést, hogy mikor tekintsük (!) az életet megszüntnek, mely pillanattól kezdve mondjuk az egyént többé nem létezőnek. A kérdést kellőképpen megfejtteni lehetetlen.” Érdekes példát is említ. A lefejezett embert természetesen halottnak tekinti mindenki abban a pillanatban, mihelyt a kés a fejét elválasztja a törzsétől, még ha ver is tovább a szíve. Ha azonban lövési sérülés miatt zúzódik össze teljesen az agya, de még ver a szíve, és hápogva lé egzik: mondhatjuk-e halottnak? „Éppoly kevésbé jogosult ez, mint ahogy nem felel meg a szigorú az ellenkező felvétel sem.” Amit ezután ír, mutatja a korabeli felfogás helyességét, és roegá ap thatjuk belőle korunk újabb előrehaladásának, az agyműködés elektromos regisztrálásának r ért: sezet. Akkor ez még ismeretlen módszer volt, és csak hiányára történik utalás. „Tulajdonképpen az öntudatos élet. tehát az agy működésének végleges megszűnésétől kellene számítani az egyén életének megszűnését, csakhogy ennek határát megállapítani nem lehet, s ezért úgy a közfelfogás, mint az orvostudomány más, könnyebben észlelhető működéseknek, nevezetesen a légzésnek és a szívverésnek megszűnésére helyezi a súlyt.” Nagyon érdekes végül még: „Ha több embernek látszólag egyszerre bekövetkezett halála esetén a sorrend megállapítása lényeges, az orvosi tudomány sokszor nem adhat biztos véleményt, s a bíróra kell bíznia annak megállapítását, hogy a konkrét esetben melyik működés megszűnésétől számítassák az egyénnek megszűnése.”¹⁴

A halál idejének pontos megállapítása jogi szempontból valóban igen fontos. Ma azonban gyakorlatilag egyértelmű jelek vannak az agyhalál igazolására (EEG, pontos neurológiai vizsgálat stb.). Jogosan mondhatjuk, hogy az ember mint ember akkor halt meg, amikor agyának működése teljesen megszűnt. Mégis egy szlovákiai sebész azt kérdezte tőlem: akkor most én, a ti véleményetek alapján kioperálhatom valakinek a veséjét, vagy kivehetem a szívét, olyan emberét, akinek a szíve még ver? Igaz, hogy mesterséges eszközökkel fenntartott működés ez, de szívverés és lélegzés! Nem mondhatjuk ki a halál beálltát *azért*, hogy átültethető legyen valamilyen szerve! A szervátültetés előtt *biztosan* meg kell állapítani, hogy az, akiből szervet fognak kivenni, valóban meghalt-e. A jogászok még arra is ügyelnek, hogy ezt pártatlan, a szervet átültetőktől független orvosok állapítsák meg. Ma is aktuális Petri Gábor sebészprofesszor véleménye: „...a halál fogalmának mind orvosi, mind jogi átértékeléséről van szó, és ez beleütközik begyökerezett hagyományainkba: tudományosakba, erkölcsiekbe egyaránt. Sem az orvosok, sem a jogászok, sem a vallásfelekezetek képviselői közt nincs teljes megegyezés ez ideig. A jelen körülmények közt nincs más megoldás, mint a kompromisszum: olyan testületi szintű megegyezés, amely a közvéleményt kielégíti.”¹⁵ Az orvosi kritériumokat a Sidneyi deklaráció foglalta össze 1968-ban.¹⁶

Japánban a sintoista vallás szerint a halál beálltának megállapításához nem elegendő az agy halálának kimutatása. Ezért ott igen alacsony a szervátültetések száma.

A halottakból történő szervátültetés gondolatát az adta, hogy megfigyelték: az ember egyes szervei, szövetei még életjelenségeket mutatnak, élnek, amikor az embert mint egyént már halottnak tekintjük. Ismeretes, hogy például a holttestek körme, szakála egy ideig gyakran tovább nő. A legérzékenyebbek, a leghamarabb pusztulnak el, az egész test működését koordináló idegsejtek, melyeknek legfőbb központja az agy. A vese szövetei például sokkal tovább életben maradnak. Állatkísérletek bebizonyították, hogy a szív leállása után rövid idővel kivett egyes szervek más állatba ültetve életképesek maradhatnak. Minél hosszabb idő telik el azonban a vérkeringés megszűnése után, annál biztosabb, hogy oxigénhiány miatt minden szerv, szövet elpusztul.

A holttestekből történő szervátültetés időpontját nagyon gondosan kell megválasztani. Nem történhet túl hamar, mert akkor esetleg egy még élő ember szervét távolítanák el, de túl későn sem, mert akkor a transzplantálandó szerv már nem lesz életképes: a műtét felesleges, sőt káros. Az orvosi kutatás mindkét irányban folyik: igyekeznek minél pontosabban és biztosabban megállapítani a halál időpontját, és kísérleteznek, hogyan lehet hosszabb ideig életben tartani a kiveendő, illetve a már kivett szerveket.

Somogyi Endre, az igazságügyi orvostan professzora így ír: „A halálnak mint biológiai jelenségnek egyik legjobb megfogalmazását Genersich adta az alábbiakban: »...a halál az agyvelői és gerincvelői idegrendszer végső és teljes bénulása, amelynek következtében a légzés és szívverés minden élettani működése a minimumra száll le és rövid idő alatt teljesen megszűnik.« E meghatározás a halált - igen helyesen - biológiai folyamatnak jelöli meg. A klinikus fizikális vizsgálattal a halál bekövetkezési idejét a légzés és a szívműködés megszűnésének időpontjával határozza meg. A *klinikai halál* az egyén halálát jelenti; a test különböző szövetei azonban jelentős idővel túlélnek a klinikai halál bekövetkezését. Átültetésre csak olyan szövetfészeség alkalmas, amelyben a bomlási folyamatok nem haladtak előre. A központi idegrendszer csak percekkel éli túl a klinikai halált, más szövetek viszont a halál bekövetkezése után még hosszabb idővel is mutatnak különböző életjelenségeket.”¹⁷ Somogyi tehát a halál időpontját még a légzés és a szívműködés megszűnésének időpontjával határozta meg. Ez a két életjelenség azonban gépi segítséggel ma már akár évekig fenntartható. Ha a beteg nem nyeri vissza öntudatát, él-e még mint ember, vagy csupán egy kísérleti szív-tüdő preparátum, mint Lhermitte professzor állítja, vagy másként fogalmazva olyan halottról van szó, aki megtartotta jól verő pulzusát, mint Wertheimer mondta.⁸

A kérdés *teológiai* megközelítéséről XII. Pius pápa 1957. november 24-én az érzéstelenítés szakemberei előtt így beszélt: „Az orvos, elsősorban az aneszteziológus, hatáskörébe tartozik, hogy világosan és pontosan meghatározza annak a betegnek a »halálát«, illetve a »halál pillanatát«, aki eszméletének visszatérése nélkül hal meg. Tekintetbe vehetjük a szokásos kifejezést: »a lélek elválik a testtől«, de gyakorlatilag gondolnunk kell arra, hogy a »test« és az »elválik« pontatlan kifejezések... Ami az egyes esetben a halál beálltának meghatározását illeti, ezt semmilyen vallási vagy erkölcsi elvből nem lehet levezetni, ezért ez a kérdés nem tartozik az egyház hatáskörébe.”¹⁹ Az orvos tehát, úgy tűnik, felelősségével magára maradt. Kétségtelen azonban, hogy döntését jelentősen befolyásolja, hogy mit tart életről és halálról. Láttuk, az élet fenntartásának kötelezettségéről másként vélekedtek a sztoikusok és másként Hippokratész követői. Peter Levinson főrabbi szerint a szemita gondolkodástól idegen a görög dualizmus, mely szerint a tudat az élet döntő indikátora, amikor emberről van szó. „A test éppen olyan fontos, mint a lélek. Ahol a test él, élet van, amit nem szabad kioltani.”²⁰ Ha ezt a nézetet fogadjuk el, lehetetlenné válik a szervátültetés.

Számos jogász és teológus is nyilatkozik ebben a kérdésben. R. Schöning jogi álláspontja az, hogy a halál beálltának időpontjául azt tekintjük, amikor az orvos a szervátültetés céljából még fenntartott mesterséges vérkeringés ellenére arra a meggyőződésre jut, hogy önálló, vagyis a gépezettől függetlenített élet többé már nem állítható vissza.²¹ Ha ehhez hozzávesszük azt a követelményt, hogy a beteg öntudatlan, akkor megállapíthatjuk, hogy Schöning jogi oldalról közelítő nézete megegyezik azzal, amit XII. Pius pápa fent idézett beszédében kifejtett. Kétségtelen, hogy ez az orvos feladata, de hallgatólagosan feltételezik, hogy az orvos tudja, mit értsen halálon. Ez az előfeltétele annak, hogy meg tudja állapítani, hogy bekövetkezett-e. Levinson főrabbi véleményének idézése és a japán példa alapján látjuk a véleménykülönbségek jelentőségét.

A halál az emberi lét egységének a megszűnése, a hagyományos kifejezéssel a „lélek elválása a testtől”. Nem kell keresztény világnézetűnek lenni ahhoz, hogy meglássuk: mindaz, amit idáig a személyről elmondtunk, a haldokló emberben eltűnőben van. Kétségtelen az is, hogy a személy megnyilvánulása csak akkor lehetséges, ha az agy valamennyire legalább ép. G. Geilen jogászprofesszor erről így ír: „Irreverzibilisen roncsolt aggyal az emberi test nem ember többé.” „A szellemi megnyilatkozások érvényesülése nélkül nem lehet többé emberről beszélni, csupán hulláról, mesterségesen többé-kevésbé fenntartott részfunkciókkal.”²²

Teljesen hasztalan elméleti vitához vezetne az a kérdés, hogy az agy pusztulása egyúttal a halhatatlan lélek elválását jelenti-e a testtől? Erre a kérdésre az orvos természetesen nem tud válaszolni. Milyen fogódzó pontokat nyújt a teológia és a filozófia? Nyíri Tamás már idézett munkájából nézzünk néhány részletet: „A jeruzsálemi Talmud szerint a lélek három napig nem hagyja el a testet s megkísérli, hogy visszatérjen bele. Csak akkor távozik el, ha már megkezdődik a bomlás.”²¹ A természettudós szerint ez bizonyíthatatlan állítás, a keresztény teológus szerint legfeljebb filozófiai vagy teológiai nézet, mely hitre nem kötelez.

Mit mond a filozófia a lélekről? A különböző felfogásoknak még vázlatos ismertetésére sem vállalkozhatunk. A megadott keretek között csupán néhány fogalom kiemelésére szorítkozhatunk. „A klasszikus görög filozófiában a test a lélek börtöne - amelytől csak a halál szabadíthatja meg a lelket” (Platón). Ez a felfogás az orvos szemszögéből inkább az élet megrövidítését igazolná. „Arisztotelész a platóni járulékos kapcsolattal szemben lényegi kapcsolatot tanít: a lélek a test szubsztanciális formája.”²⁴ Ez a nézet az orvos számára kézenfekvő: az élet meghosszabbítását helyezi előtérbe. Önmagában véve azonban materialista értelmezést is lehetővé tesz. A korai kereszténység hangsúlyozza is, hogy „a lélek - mivel teremtmény - halandó... és örök élete Isten ajándéka”.²¹

A halál időpontjának meghatározását nem befolyásolja az, hogy a lelket halhatatlannak tartjuk-e, tehát materialista orvosokkal közös álláspont alakítható ki. A természettudósok is elismerik, hogy az ember és az állat között lényeges (egyések szerint jelentős) különbség van. A különbség alapját nevezzük szellemi léleknek. Ez fogja össze, irányítja a test részeit. Ezért elmondhatjuk, hogy az ember teste is minden hasonlóság ellenére, jellegzetesen emberi, nincs „csak állati” része. Természettudósok, teológusok és filozófusok közös meggyőződése, hogy az emberi test irányítása, megszervezése az agy segítségével történik, ha az végleg elpusztul, az emberi test egysége megszűnt. Lehetetlen a külvilággal

: kapcsolat jellegzetes emberi fenntartása is. Nincs többé lehetőség arra, hogy az ember mint személy megnyilvánuljon. Mai felfogásunk szerint ezt az ember mint személy halálának tekintjük. Az előttünk feks test tehát már nem „ember”, nem vonatkozik rá a „Ne ölj!” parancsa, csupán a holttestet megillető tisztelet.

Az embernek mint személynek, mint „embernek” a halálát az agysejtek elpusztulása jelenti. Keresztény teológusok, orvosok, jogászok nézete ebben megegyezik. G. Perico morálteológus kifejti 1968-ban: „Magának a halálnak a meghatározását az etikának át kell vennie az orvostudománytól. Az etika csak elvben állapíthatja meg, hogy ha az agysejtek bomlása megkezdődött, az orvos úgy áll »betegével« szemben mint »hullával«. Beszüntetheti tehát az életrekelési kísérleteket, függetlenül attól, hogy terveznek-e szívatültetést, vagy sem.”²⁶ E. Bucher jogász magántanár ezzel kapcsolatban már visszaéléstől is óv: „Az a kérdés, hogy a már egyszer megkezdett mesterséges légzést és a vérkeringés művi fenntartását szabad-e abbahagyni, és ha igen, mikor, az orvos számára súlyos hivatásetikai problémákat vet fel. Bárhogy határoz is, döntését nem befolyásolhatja az a tény, hogy a beteg halála után vesznek-e ki belőle szervet átültetés céljára.”²⁷ Franz Böckle morálteológus hangsúlyozza, hogy „a test és a lélek nem fizikai részek, hanem metafizikai princípiumok, melyek az emberi lét alkotásában egymást kölcsönösen áthatják”.²⁸ Ezek az elvek azonban lényegükben különböznek egymástól. A kettő kapcsolata a participációs gondolattal magyarázható. Ez azt jelenti, hogy minél kevésbé alkalmas a test a kapcsolatra, annál inkább csökken kettejük közt az egység is.

Kari Rahner 1968. november 11-én az Osztrák Orvostudományi Kongresszuson részletesen foglalkozott a halál beálltával kapcsolatos teológiai megfontolásokkal. „A haldoklást akkor tudjuk a betegségtől elkülöníteni, ha tudjuk, mi a halál. A szervtranszplantációkor »élőt« ültetnek át egy halottból! Hol a határvonal élet és halál közt? Konkrét esetben a biológus és orvos ítélete nélkül nem lehet megmondani - mégis: mi az emberi halál általában - azt ezek a tudományok nem érintik... a kérdés: mikor halott az ember mint ember, összefügg azzal a kérdéssel, hogy mi az ember... és ez olyan kérdés, amit az orvos a filozófiai és teológiai antropológiának részben tovább kell adjon.”²⁹ „A teológus saját kiinduló pontjaiból arra a következtetésre jut, hogy az emberi élet emberi volta befejeződött, amikor az agyhalál bekövetkezett, bár annak pontos kritériumait át kell engedje a biológusnak és az orvosnak.”³⁰ A teológus elismeri tehát, hogy az ember mint ember meghalt, akkor is, ha egyes szövetei vagy szervei az eredeti szervezeten belül vagy azon kívül biológiai értelemben „élnek” vagy „továbbélnek”.³¹

Rudolf Kautzky 1969-ben részletesen foglalkozott a modern orvostudomány etikai problémáival a *Concilium* című folyóiratban.³² A halál időpontjával kapcsolatban ő is leírja, hogy orvosok, jogászok, teológusok az agyhalált tekintik az ember halálának. Az agy szövete nem tud regenerálódni, működése géppel nem pótolható. Az emberre igazán jellemző szellemi dimenzió, a személyes individualitás és identitás: mindez az agyhoz kötött. Fontos szempontra hívja fel a figyelmet: nem magától értetődő, hogy a halált úgy kell meghatározni, hogy az minden élőlényre igaz legyen. Vannak állatok, a fejlődés alacsony fokán, amelyek állományuknak 99%-át elveszthetik, anélkül hogy meghalának: a maradékból képesek regenerálódni. Igaza lenne így Peter Levinson

főrabbinak, akit fentebb már idéztünk: „Amíg a test él, élet van, azt nem szabad kioltani!”⁵ Eszerint azonban például egy szívadó, akit már régen eltemettek, csak akkor halna meg teljesen, amikor a szívét befogadó is meghalt.

Szécsény Andor sebészprofesszor tömören összefoglalja a klinikai és a biológiai halálról való modern tudnivalókat orvosi szempontból. „Az életből a halálba való átmenet nem egyik pillanatról a másikra, hanem fokozatosan történik. *Klinikai* szempontból halottnak mondjuk azt az egyént, akinek szív működése - és így vérkeringése is - két percen keresztül megszűnt. A megfigyelés egyetlen pontos módszere az elektrokardiográfia (EKG), vagy - ha a mellkas nyitott - a szív megtekintése. A szív működés megszűnése természetesen a vérkeringés teljes megszűnését is eredményezi, ami azt jelenti, hogy a szervezet szövetei, sejtjei nem kapják meg az életük szempontjából nélkülözhetetlen oxigént és egyéb anyagokat, másrészt a sejtek nem tudnak megszabadulni saját mérgező anyagcseretermékeiktől. Ennek következtében a sejtek, szövetek, szervek életműködése megváltozik, és bekövetkezik a *biológiai* vagy *abszolút halál*. Különböző szerveink, szöveteink különböző idő múlva halnak meg, helyesebben pusztulnak el véglegesen. Legérzékenyebb a központi idegrendszer, amely a vérkeringés 4-5 perces szünetelése alatt már irreverzibilisen károsodik... nem kevés azoknak a száma, akiket az orvosok a klinikai halál állapotából sikerrel újraélesztettek. - Számos klinikai tapasztalat mutatja, hogy a klinikai halál beállta után hat perc múlva a jelenleg rendelkezésünkre álló eszközökkel és módszerekkel a halottak már nem éleszthetők újra, mert ez alatt az idő alatt a központi idegrendszer véglegesen elpusztul. A központi idegrendszer életműködését a róla levezetett elektromos tevékenység regisztrálásával (elektroencefalográfia: EEG) figyelhetjük meg: az agyi elektromos jelenségek megszűnése jelenlegi tudásunk szerint az agy irreverzibilis károsodását, és egyben a sikeres újraélesztés lehetőségeinek megszűnését jelenti. Klinikai szempontból az ilyen beteg halottnak tekinthető, újraélesztésére semmi remény, és szervei elméletileg megfelelők transzplantátum céljára.”³⁴

Az elvi alapok világosak. Az első szívátültetés mégis nem csak elismerést váltott ki. Az akkori frankfurti főállamügyész, Bauer szerint „a vádhatóság ilyen beavatkozás Németországban való felmerülése esetében kénytelen lett volna vizsgálat tárgyává tenni, vajon gyilkosság, vagy egyszerű emberölés miatt emeljen-e vádat”.⁰ Werner Forssmann orvosprofesszor szerint még elképzelni is iszonyatos, hogy míg az egyik helyiségben rákapcsolják a szív-tüdő gépet a páciensre, a másikban türelmetlenül várják egy haldokló halálát.³⁶ Mi lehetett ezeknek az ingerült reakcióknak az oka, hiszen eddig is ültettek át holttestekből szerveket? A szívátültetés egészen más élmény lehet a sebész számára. Ha valakinek a veséjét kiveszik, azzal semmiképpen sem ölik meg. Ha a szívét távolítják el, az ha eddig nem volt az, most már halott. Nem elég *tudni*, hogy az EEG „agycsend”-et mutat. A sebész vérévé kell váljék az a meggyőződés, hogy a beteg *valóban* meghalt. A Német Sebészeti Társaság javaslata az volt, hogy tizenkét óras agycsend után meg lehet állapítani a halált. W. Bushart ideggyógyász és P. Rittmeyer érzéstelenítő szakorvos ezzel szemben így nyilatkoztak: „Mi magunk láttunk már kétnapos elektromos agycsend után az EEG-ben teljes felépülést, és 24 órás szünet után tapasztaltuk a spontán lélegzés újra megindulását.”⁵⁷ Gyógyszermérgezés miatt bekövetkezett kóma esetén mások is hosszabb-rövidebb idő után teljes felépülést írtak le. Ez az oka, írja Nizsalovszky, hogy a mérgezés esetét az 1968. júniusi Genfi Deklaráció is külön elbírálásban részesíti.³⁸ Már a szervátültetés 1972-es magyar szabályozása is foglalkozott ezzel a kérdéssel. A 18/1972. (XI. 4.) Eü. M. számú rendelet 6. § (2) szerint nem szabad a szervet eltávolítani, ha a halott „mély hypothermia (rectálisan mért 27 °C) állapotában, illetve idült vagy heveny mérgezés állapotában halt meg”.³⁹

Az agyhalál beálltával az orvosok elvileg igazolva látták az ember halálát. A fenti esetek miatt azonban nem bíztak az EEG-ben. Javasolták, hogy végezzenek agyi angiográfiát, vizsgálják meg így az agy vérrellátottságát. Ez a módszer azonban nem tudott nagyon elterjedni. Aggályosnak látták ugyanis, hogy haldoklón ilyen eljárást végezzenek. Ha pedig már meghalt a beteg, akkor felesleges a vizsgálat. Az idő előrehaladtával egyre többen elfogadták az agyhalál megállapítását mint a halál kritériumát. Ez eredményezte azt, hogy a szívtranszplantációk egy időre újra fellendültek.⁴⁰

Ma általános az a felfogás, hogy a véglegesen eszméletlen ember életműködéseit nem kell minden eszközzel fenntartani. Ha az agyhalált biztosan megállapítják, a lélegeztetőkészülék kikapcsolható, vagy akár annak működtetése mellett a transzplantáció céljára alkalmas szervek - az ehhez szükséges eljárás tekintetbevételével - kivehetők. Ekkor már biztosan halott, aki előbb még haldokló beteg volt.

Wilfried Ruff, orvos és teológus, Franz Böcklere hivatkozva, felveti azt a lehetőséget, hogy nem lehetne-e az agy visszavonhatatlan károsodásának kimutatása után, tehát teljesen reménytelen esetben, még a halál biztos bekövetkezése előtt a beteg szerveit kivenni. Véleményét az értéksorrend elvével támasztja alá. Egyik oldalon van egy rövidesen biztosan meghaló ember, a másik oldalon egy olyan valaki, akinek az életét így még meg lehetne menteni, de minden perc késlekedés egyre bizonytalanabbá teszi a sorsát.⁴¹ O. Briscoe és R. Thompson erről a következőt írják: „Az átültetés sikerének előmozdítására az az - egyébként tarthatatlan - gondolat is felmerült,

hogy a halál küszöbén lévő páciens veséjét, sőt szívét is megengedett legyen átültetés céljából kiemelni, ha ezeket a szerveket dialízissel vagy szívmotorral helyettesítik úgy, hogy ezek az eszközök feltétlenül elegendők az élet olyan időtartamra szóló fenntartására, amennyi ideig a páciens élete a szervkivétel nélkül is fenntartható volna. Ezt még a páciens beleegyezése esetén sem lehet megengedettnek tekinteni. A beleegyezés ugyanis tipikusan eutanáziába való beleegyezést jelentene.”⁴² (Ez az idézet egyébként azt is mutatja, hogy néhány évtizeddel ezelőtt az eutanázia engedélyezése elképzelhetetlen volt!) Nizsalovszky idézett könyvében azt az álláspontot képviseli, hogy: „Az idő előtti, előből történő, a továbbélést önmagában kizáró szervkivételt nem lehet semmiféle jogérvvel igazolni.”⁴³ Ő idézi a francia Deltombe-ot, aki szerint: „Az ember fél, hogy az orvos és a halál túl nagy familiaritása, az önmagában dicséretes törekvés egy másik élet megmentésére valójában ösztönzést ad olyan valaminek az elkövetésére, ami nem egyéb, mint viviszekció egy halálraítélten.”⁴⁴ „A tetszhalottakkal halottként való elbánástól való félelem volt a motívuma a dán ápolónővérek transzplantációs sztrájkjának. Úgy látták, hogy annak végrehajtása egy régi dán törvény megszegését jelenti, amely szerint a haláltól számított 6 órán belül a halottat nem szabad a halálos ágyából kiemelni. A sztrájknak az lett a következménye, hogy 12 veseátültetés maradt el, amelyeknek a várományosai valamennyien meghaltak.”⁴⁴

Kétségtelen, hogy a halál megállapításakor maradhatnak bizonytalan tényezők. A Sustar morálteológiai véleménye szerint: „A biztosan haldokló betegnél... »bizonytalan módszert« is szabad alkalmazni, ha nincsen más kiút.”⁴⁶ Rudolf Kautzky is hangsúlyozza, hogy: „Az elhatározás emberi, nem matematikai pontosságú, morális, azaz gyakorlati biztonságú.”⁴⁷ Az orvosok nagyon törekednek a biztonságra, érthetően visszariadnak attól, hogy valakit esetleg megöljenek. A legkisebb ingadozás is súlyosan befolyásolná a közvéleményt: „Ebbe a kórházba nem szabad befeküdni, mert itt megölik az embert!”⁴⁸ A visszaélések megakadályozására hazánkban a Szervezeti Szabályzat így intézkedik: „A potenciális donor súlyosan beteg egyén, akinél minden beavatkozásnak a gyógyítást kell szolgálnia. Donorrá csak akkor válik, ha a halál kétségbenvonhatatlanul beállt, és ezt a törvényben előírt bizottság megállapítja.”⁴⁹

Összefoglalva a halál beálltának kritériumai:

1-2. A szív működése leáll.

1-2. A lélegzés megszűnik.

3. Az agy elhal.

4. A test valamennyi sejtje elhal.

¹ SINGER, PETER: *Pmctical Erhics*. Cambridge, 1993\ Cambridge University Press. 151. p.

² SERRA, ANGELO, "L'Embrione umano «cumulo di cellule» o «individuo umano»". in *La Civillá Cattolica* 152 (2001) 348 - 362. p.

³ EDWARDS, R. G - STEPTOE, P. C., - PURDY, .I. M., "Fertilization and cleavage in vitro of preovulation human oocytes", in *Nature* 227 (1970) 307 - 309 p.

⁴ EDWARDS, R. G.,-STEPTOE . P. C., - PURDY, J . M., "Human Blastocysts grown in culture". in *Nature* 229 (1971) 133 p.

⁵ STEPTOE. P. C- EDWARDS. R. G.. "Birth alter the reimplantation ofa human embryo" in *Láncét* 2 (1978) 366 p.

⁶ SERRA. ANGELO, "L'Embrione umano «cumulo di cellule» o «individuo umano»". in *La Civillel Cattolica* 152 (2001) 359 - 360: SERRA, ANGELO-COLOMBO. ROBERTO. "Identity and status of the Human Embryo: The Contribution of Biology", in Pontificia Academia Pro Vita, Identity and Statute of Human Embryo o : Proceedings of the Third Asembly of the Pontilical Academy for Life, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1998. p. 163; SERRA. ANGELO. L'Uomo-embrione: Il Grande Misconosciuto, Cantagalli, Siena, 2003, 42. p.

WARNOCK, MARY, A Question of Life: The Wamock Report on Human Fertilization & Embryology, Basil Blackwell, Oxford, 1985, 59. p.

⁷ SERRA. ANGELO, "L'Embrione umano «cumulo di cellule» o «individuo umano»". in *La Civiltá Cattolica* 152 (2001) 361 - 362. p.

⁸ GAIZLER GYULA: Mint orvos és mint teológus... Kalandozások az orvostudomány és a filozófia-teológia határterületein. Budapest, 1990. Ecclesia. 68-71. p.

¹⁰ CASPAR, PHILIPPE: Animation de Káme et Unicité de la Forme Chez Saint Thomas D'Aquin. *Anthropotes*, 5 (1989) 116-118. p.

¹ JÁNOS PÁL. 11.; *Evangelium vitae*. Enciklika. Budapest, s. a. (1995). Szent István Társulat.

² ZIEGLER, J. G. (Hrsg.): *Organverpflanzung. Medizinische, rechtliche und ethische Probleme*. Düsseldorf, 1977. Patmos, 84. p.

³ KENYERES BALÁZS: *Törvéyszéki Orvostan*. S. L, 1909, M. Orvosi Könyvkiadó Társ.

⁴ Ibid. 428. p.

⁵ PETRI GÁBOR: Előszó. In NIZSALOVSZKY ENDRE: *A szerv- és szövetáültetések joga*. Budapest, 1970. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 8-9. P-

⁶ Lásd függelék.

SOMOGYI ENDRE: *Az igazságügyi orvostan alapjai*. Egyetemi tankönyv. Budapest. 1979, Medicina. 102-103. p ¹ SAVATIER, J.: Et in hora mortis nostrae: Le probleme des greffes d'organes prelevés sur un cadaver. *Reueil Dalles Sirey*, 18 (Mai 1968.) Cahier 8. 89-94. p.; Cit.: NIZSALOVSZKY ENDRE: *A szerv- és szövetátültetések joga*. Budapest, 1970. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 21. p. PiUS, XII.: Az újjáélesztés jogi és erkölcsi kérdései. Beszéd. 1957. XI. 24. *Acta Apostolicae Sedis*, XLV. (1957) 1027-1033. p.; CiL: RUFF, W.: *Organverpflanzung. Ethische Probleme aus katholischer Sicht*. München, 1971, W. Goldmann, 120. p.

²⁰ Cit.: ZIEGLER, J. G. (Hrsg.): *Organverpflanzung. Medizinische, rechtliche und ethische Probleme*. Düsseldorf, 1977, Patmos, 84. p ■ ¹ SCHÖNING. R.: Zur Feststellung des Todeszeitpunktes. *Neue Juristische Wochenschrift*, Jg. 6. (1968) Heft 189; Cit.: NIZSALOVSZKY ENDRE: *A szerv- és szövetáültetések joga*. Budapest. 1970, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 209. p.

~ GEILEN, G.: Das Leben des Menschen in den Grenzen des Rechts - zu den Wandlungen des Todesbegriffens und zu neuen Schutzproblemen des werdenden lebens. *Zschrfd. gesamte Familienrecht*, Jg. 15. (1968) Heft 3. 125. p.

²⁵ NYÍRI TAMÁS: *Antropológiai vázlatok*. Budapest, 1972, Szent István Társulat, 200. p.

⁴ Ibid. 21 Lp.

- Ibid. 202. p.

Szívátültetés orvosi-etikai kérdései. *Mérleg*, 4. évf. (1968) 3. sz. 257. p.

¹ BÜCHER, E.: Rechtliche Probleme in Zusammenhang der Transplantationbeschaffung. In LARGIADÉR, F. (Hrsg.): *Organ-Transplantation*. Stuttgart. 1966, G. Thieme, 75-84. p.

^{2f} BÖCKLE, FRANZ: *Fundamental moral*. München, 1978, Kösel, 43. p.

⁴ RAHNER, KARL: *Theologische Erwägungen über den Eintritt des Todes*. Schriften zur Theologie. Einsiedeln-Zürich-Köln, 1968, Benziger, 324-326. p.

¹¹ Ibid. 327-328. p.

Ibid. 328. p.

KAUTZKY, RUDOLF: Technischer Fortschritt und ethische Problematik in der modernen Medizin. *Concilium*, Jg. 5. (1969) 378. p.

Cit.: ZIEGLER, J. G. (I Irs.): *Organverpflanzung. Medizinische, rechtliche und ethische Probleme*. Düsseldorf, 1977, Patmos, 84. p

⁴ SZÉCSÉNY ANDOR: A szervátültetés sebészeti problémái. In CSABA GY. (szerk.): *A szervátültetés jelene és jövője*. Budapest, 1969. Medicina, 212-213. p.

^{2f} NIZSALOVSKY ENDRE: *A szerv- és szövetátültetések joga*. Budapest, 1970. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 81. p.

¹ Ibid.

^{*} Szívátültetés orvosi-etikai kérdései. *Mérleg*, 4. évf. (1968) 3. sz. 256. p.

^r NIZSALOVSKY ENDRE: *A szerv- és szövetátültetések joga*. Budapest, 1970, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 279. p.

³¹ A 18/1972 (XI. 4.) EüM rendeletet a 18/1998 (XII. 27.) EüM rendelet helyezte hatályon kívül. Ez utóbbi 8. § (4) bekezdése mondja ki, hogy az egyes szervek, szövetek átültethetőségének szabályait a mindenkori szakmai irányelvek határozzák meg.

^{*} ENGLISH, T. A. H. - COOPER, D. K. C. - CORY-PEARCE, R.: Recent. experience with heart transplantation. *British Medical Journal*, vol. 281 (1980) no. 6242. 690-702. p.

¹ RUFF, W.: *Organverpflanzung. Ethische Probleme aus katholischer Sicht*. München. 1971. W. Goldmann, 119. p. et seq.

^{*} BRISCOE, O. V. - THOMSON, H. M.: Some problems of transplantation. *Australian Journal of Forensic Sciences*, vol. 1 (Dec. 1968) no. 2.; vol. 1 (Mar. 1969) no. 3. 19. p.; Cit.: NIZSALOVSKY ENDRE: *A szerv- és szövetátültetések joga*. Budapest, 1970, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 226. p.

^c NIZSALOVSKY ENDRE: *A szerv- és szövetátültetések joga*. Budapest, 1970, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 214. p.

^{**} Ibid. 278. p.

¹ Ibid. 215-216. p.

Szívátültetés orvosi-etikai kérdései. *Mérleg*, 4. évf. (1968) 3. sz. 250-261. p. 250. p.

KAUTZKY RUDOLF: Technischer Fortschritt und ethische Problematik in der modernen Medizin. *Concilium*, Jg. 5. (1969) 378. p.

Magyar Imre orvosprofesszor megjegyzése az eutanáziával kapcsolatban.

^{*} Szervezeti Szabályzat (1978, VI/1.)

GAIZLER GYULA - NYÉKY KÁLMÁN

Abortusz és élet-etika

Nem szeretnénk gyermeket, de jött.

Abortusz: A halál választása

„...nem segíték hozzá egyetlen asszonyt sem magzata elhajításához. Tisztán és szentül megőrzöm életemet és tudományomat. ” (Részlet a hippo kralé szí orvosi iskola esküjéből.)

„Az emberi életet kezdetétől fogva fenyegetés esetén is A LEGTELJESEBB tiszteletben tartom és orvosi tudásom nem fogom az emberiség törvényeivel szembenálló módon felhasználni. ” (Részlet a genfi - javított - deklarációból.)

Ezt a fejezetet azzal szeretném kezdeni, hogy igyekszem az elmondandómat úgy fogalmazni, hogy ne hagyják abba itt az olvasást, mondván magukban: „Kemény beszéd ez, ki hallgatja.” Inkább azt vegyék észre, amit a megmaradó hallgatóság Jézus környezetében, hogy - bármilyen fennkölt hangozzék is - az Élet Igéit igyekszem tőlem telhetőleg szavakba foglalni.

Kezdetben leírom az abortusz elleni elveket, azután az emberi megfontolásokat, a nehézségeket, szenvedéseket. Már jó előre megjegyzem, hogy az itt elmondandók nem amolyan férfias beszédek, túlzások. Ugyanezt hallhattuk például Dr. Drenyovszky Iréntől, a Keresztény Orvosok Magyarországi Társasága elnöknőjétől is gyakorta.

Fontosnak tartom, hogy általában a hívő keresztények és a humanista gondolkodásúak tisztában legyenek az abortusszal kapcsolatos egyházi állásponttal. Ezért itt is külön pontban ismertetem az „Evangélium Vitae” enciklika idevonatkozó részét. A rendkívül nagyszámú abortusz végeztetői közt feltételezhetően sok hívő keresztény van. Nem tudjuk, hogy mekkora szerepe van ebben a tájékoztatatlanságnak. Annyit el kell mondanom: egy püspök megemlítette egy beszélgetésben, hogy egy év alatt 10-nél kisebb volt az abortuszt meggyónók száma. Egy másik pap elmondta, hogy évek óta alig van, aki bűnként említette volna. Valóban tájékoztatatlanság ez? A tájékoztatlan lelkiismeretre történő hagyatkozás eredménye?

Az orvosi szaksajtóban az abortuszkérdést már csupán technikai szempontból tárgyalják, minden emocionális rezdülés nélkül.

Jogilag az abortusz a „különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés - gyilkosság” csoportjába kellene tartozzék, különös tekintettel arra, hogy számos alkalommal a fejét külön levágják, máskor sóoldatot fecskendeznek be, mely a magzatot többórás kínlás után öli meg. Állatok ily módon való megölése esetén az

állatvédők már régen táblákkal vonultak volna föl a barbár gyilkosságok ellen.

Tájékoztatásul leírom, hogy az emberi magzat 2 hónapos korában $2 \times 2 = 4$ cm, 3 hónaposán $3 \times 3 = 9$ cm, 4 hónaposán $4 \times 4 = 16$ cm, 5 hónapos korában pedig $5 \times 5 = 25$ cm hosszú.

Jellemző, hogy még maguk az abortuszt végző orvosok sem gondolják át, mit is tesznek valójában. Jól igazolja ezt annak a számtalan abortuszt végzett nőgyógyásznak az esete, aki amikor először meglátta a saját maga által végzett terhességmegszakítás ultrahangos felvételének újravetítése során, hogy mi is történt, lerakta a küretkanalat, és azóta sohasem végzett művi abortuszt. (A *Néma sikoly* című filmnek az abortuszt végző nőgyógyász számára való levetítése után történt.) Bizonyára ennek a pszichés tényezőnek is nagy szerepe van abban, hogy a terhes anyák állapotuk előrehaladtával, tehát amikor már szemmel látható a baba, egyre inkább visszalépnek a terhességmegszakítástól, de ha mégis, későn is elvégeztetik az abortuszt, a pszichés hatás igen jelentős (Post Abortion Syndrom, az abortusz utáni tünetegyüttes).

Előzetes megjegyzésként leírom, hogy itt csak az általános etikai és bioetikai kérdésekkel foglalkozom tudományos szinten. Nem térek ki részletesen a kérdés szociológiai, magyarságmegőrző stb. vonatkozásaira. Ezekről életvédő jellegű tanfolyamokon, konferenciákon számos alkalommal állást foglaltam, mozgalmi szinten harcot folytattam. Természetesen előfordul, hogy egy-egy célzást teszek a kérdés fenti vonatkozásaira.

Az abortusz tárgyalása tisztán tudományos szempontból szinte lehetetlen. Észérvek, érzelmek, indulatok egymásnak feszülnek. Mindenki tudja, hogy itt egzisztenciális döntésekről van szó.¹ Jobbágyi Gábor mondta egyszer az abortusz és az eutanázia etikai kérdéseinek sommás értékelésében: „Lehet ezekben vég nélkül vitatkozni, érvet érv mellé tenni. A döntő mégis az: Megölöm a magzatot vagy sem?! Megölöm az öreg embert vagy sem?!”

Kérem ezért olvasóimat, hogy ha a szigorúan tudományos érvek mögül érzelmi hangoltságot is vélnek kiolvasni, ezt tekintsék elkerülhetetlennek. Ezekben a kérdésekben lehetetlen ilyen vagy olyan meggyőződés nélkül akár tudományos szintű vitát is folytatni. Bizonyára kitűnik majd, hogy a leginkább tiszta tudományt űzők ezt csak azután teszik, miután előbb definíciókkal biztosították a lehetőséget, hogy a számukra egyetlen helyes érvelést ezután már kristálytiszta tudományos módon végigvezethessék. Nem új dolog ez, minden középkori filozófiai könyvben történik erről említés. Jó segítséget jelent, ha belegondolunk: a felsorolt érvek az élet vagy a halál kultúráját szolgálják-e.

Magyarországon élünk, ezért lehetetlen, hogy meg ne említsük: évente 30 000-rel vagyunk kevesebbek. Hazánkban nem lehet arra hivatkozni, hogy túlnépesedés van. Az is köztudott, hogy több ezer család szeretne gyermeket örökbe fogadni. Ismeretes, hogy az utóbbi időben számos még meg nem született gyermeket adtak - természetesen megszületésük után - örökbe külföldre komoly pénzekért. Rendkívül nagy a jelentősége a nemrégiben alakult Alfa Szövetségnek,² a még meg nem született életek megmentésére.

Számtalan, a végső etikai kérdéseket érintő vonatkozással kell ezen fejezetben is megbirkóznunk. Ha például az etika alapjául ki-ki csak saját közvetlen hasznát tekinti döntőnek, más eredményre jutunk, mint ha messzebb mutató szempontokat is tekintetbe veszünk. Több előadásomban említettem, hogy egy társadalom etikai értékét azon lehet lemérni, mennyit áldoz azon társaira, akik ezt nem tudják visszafizetni (legalábbis anyagi javakban nem). Ilyenek például a krónikus betegek, járóképtelenek, veseelégtelenségben szenvedők. Ezek közé tartoznak bizonyos értelemben a még meg nem születettek, az utánunk következő generáció is. Régebben a következő generáció a szülők eltartásáról gondoskodott, a több gyermek elsősorban nem több fogyasztó száját, hanem több segítő kezét jelentett. Ma egyre kevésbé gondolnak az emberek például arra, hogy még nyugdíjuk is attól függ majd, hogy hányán lesznek a következő generációban, és ebből hányán hajlamosak áldozni az idősök eltartására. Különösen problémás, hogy ha a jelen generáció számára az anyagi javak képeznek csupán értéket, mi biztosítja a saját létük fenntartását, amikor ők személyesen képtelenek már erre? Ha a jelen generáció saját rövid távú anyagi érdekeiben gondolkodik, már anyagilag is rosszul jár. Fekete Gyula *Véreim, magyar kannibálok! Vádirat a jövő megrablására*P című könyvében bőven fejtegeti, hogy akik nem gondoskodnak utódokról, mert azok helyett inkább anyagi javakat akarnak, gyakorlatilag „megeszik” utódaikat. Ne csodálkozzanak, hogy a mégis felnövő kevesek ilyen példát látva maguk előtt, nem igyekeznek majd segíteni szüleik generációján.

Nehéz elképzelni, hogy manapság túl sokan lennének, akik „honleányi” kötelességből szülnének, hogy „szaporodjék a magyar nép”. Mégis elgondolkodtató az alábbi rövid történet: Egy többedik gyermekét váró cigány édesanya jelentkezett valami rendellenességgel a nőgyógyászatban. A nőgyógyász azonnal abortuszt ajánlott, mire a cigány anya azt válaszolta: „Ölje meg a doktor úr a maga fajtáját, ha akarja, az enyémet nem!”

Már a használt szavak is utalnak a mindenkori szerző világnézetére. Áldott állapot, várandós, másállapot, állapotos, terhes állapot, terhes! íme a sorrend. E mögött mély érzelmek húzódnak meg. Várt gyermek, elfogadott gyermek, kiiktatandó gyermek. Várjuk-e a gyermeket? Áldás-e a gyermekáldás?

Az emberi élet kezdetének és végének meghatározása című fejezetben leírtakat nem kívánom részleteiben megismételni, csupán felvillantásszerűen hivatkozom az ottani megállapításokra.

Alapvető kérdés: Mikortól tekintjük embernek a megfogant magzatot? A magzat „potenciálisan ember” vagy inkább valóságosan ember és potenciálisan például felnőtt, vezérigazgató vagy tanárnő?! Milyen az etikai megítélése? Személy-e? Kezdetből - a megtermékenyítéstől - fogva vagy csak valamikor később lesz azzá? Mikor csak valami, ki tudja, mi? Az én ítéletemtől függ ez, vagy objektív valóság?

Mikor kezdődik és mikor végződik az élet? Ez a kettős kérdés napjainkban új jelentőséget kapott az élet

kezdetén mind a művi terhességmegszakítás, mind pedig a génmanipulációk, valamint az élet végén az öngyilkosság és az eutanázia erkölcsi megítélésében.

A teológiai állásfoglalás mindenkor a természettudományos ismeretekre támaszkodott, és lényegileg ma is ezt teszi. Ami a kérdést gondokkal övezi, az az, amint említettem: távolról sincs lehetőség arra, hogy a problémát tárgyilagosan, tudományos szigorúsággal tárgyalhassuk. Világszerte annyi, oly mértékű érzelmi töltés, előítélet veszi körül, hogy ezek tekintetbevétele és megválaszolása nélkül nem számíthatunk megértésre még azok közt sem, akik voltaképpen hasonló nézeten vannak.

Nézzük ismét a kérdést, amiből nyilvánvalóvá válik a megítélés nehézsége: „Mikor kezdődik a várt gyermek élete, és mikor a nem várt magzaté?” Ha ugyanis a gyermeket örömmel, szeretettel várjuk, Isten áldásaként fogadjuk, akkor mindenki *tudja*, hogy a gyermek élete akkor kezdődött, amikor a két sejt, a spermocytá és a petesejt egyesültek egymással. Ha a gyermeket nem vártuk, akkor is gyakori, hogy szívesen vagy kissé nehezebben, de elfogadjuk. Az élet kezdetére adott válaszunkon nem kell töprengeni.

Teljesen más a helyzet akkor, ha semmiképpen sem akarják, hogy a magzat világra jöjjön. Igen ám, de nemcsak a magát áldott állapotban lévőnek tekintő anya, de a terhes nő sem akarja magát gyilkosnak látni. Mit tehet? Kapórajön számára, hogy számos teológus, filozófus és orvos elvi nehézségeket lát az élet kezdetének pontos meghatározásában. Van, aki arra hivatkozik, hogy csak akkor tekinthetjük személynek a megtermékenyített sejtet, ha már nem tud teljes értékű két életté osztódni, mert a halhatatlan lélek nem osztható. Van, aki szerint a sejthalmaz akkor tekinthető személynek, ha legalább néhány agysejt kifejlődött már, van mihez kapcsolódják a halhatatlan lélek. Van olyan nézet is, mely külső tényezőhöz, az anyaméhben való megtapadáshoz köti az emberré, személylé válás idejét.

Mindezek azonban lezajlanak legkésőbb a megtermékenyítéstől számított két hét alatt. Igen ám, de az an>a. hacsak nem csináltat hetente terhességi laboratóriumi vizsgálatot, csak akkor gondol arra, hogy „más” állapotban van. ha kimarad a havi vérzése. Ekkor már régen túl vagyunk a filozófusok, teológusok problémás korszakán. Hogyan gondolkodik az a nő, aki nem akar gyilkos lenni, és tud a fenti érvekről? Feltehetően arra gondol legalább tudat alatt, hogy ha a tudósok és a teológusok a kérdésen problémáznak az első két hétben, ha addig még nem dönt el a kérdés egyértelműen, akkor hátha még később is vitatható az igazán emberi élet kezdete. Igaz, hogy élet vagy halál kérdésében csak biztosra „szabad menni” — de ez már igazán nem jut el a vergődő anya tudatáig.

Gondoljuk át a kérdést fordítva is. Vajon a teológusok, filozófusok nem úgy érzik-e, hogy a kínlódo anyán segítenek, amikor érveket szállítanak? Ne felejtjük el azt sem, hogy egy gyötrődő nő számára az értékek még értékek! Nem akarnak gyilkosok lenni! Mit tehetünk, tehetünk-e egyáltalában valamit, hogy megmentjük őket a rettenetes elhatározástól: „Elpusztítom. Na és?!” Ez a „Na és?!” az, ami álmatlan éjszakákat okozhat a segíteni akaróknak is.

Minden életet, főleg minden emberéletet siratnunk kell, legyen az szláv, zsidó, német, magyar vagy cigány.

Kicsit részletesebben foglalkozom Kis János metsző logikával felsorakoztatott érveivel. Abortusról írt könyvének első részében⁴ azt igyekszik igazolni, hogy senki sem köteles a saját szerveinek, saját testének „rendelkezésre bocsátására”, hogy ezzel mások életét megmentse. Külföldi eredetű példát is hoz. Ha valaki saját veséjének működtetésével tudná egy másik „teljes értékű” felnőtt életét megmenteni, még ha a kezelést meg is kezdte, megszakíthatja, a csöveket letépheti anélkül, hogy jogilag felelősségre lehetne érte vonni. (Mellesleg: ilyen kezelésmód nincs.) A terhes nő, aki szállást és ételme ad magzatának, eszerint nyugodtan mondhatja: „Megölöm, és kész?!”. Senki sem vonhatja jogilag felelősségre. Igaz, hogy az emberölés vádját senki sem vállalja szívesen. (Egy ilyen témájú előadás

hallgatója kikérte magának, hogy őt gyilkosnak nevezzék). Igaz az is, mint Kis János 3. példájában leírja: ha egy apa két végveszélybe került fiú mentésekor nem a saját gyermekét választja, akkor felesége alkalmasint azzal fogadja: „Szörnyeteg vagy te, nem apa!” Ezzel a nézettel az olvasók is bizonyára egyetértenek. De ha egy anya megtagadja, hogy szállást adjon saját gyermekének, és emiatt az eltávolított magzat meghal - mit mond, mit mondhat akkor az apa, mit a társadalom? Rendbe tetette magát? Kis János maga sem tartja elégségesnek ezt az érvelést, ezért a továbbiakban már a magzat tulajdonságai alapján (érez-e stb.) kívánja bizonyítani, hogy nem lehetnek saját jogai, illetve mikor lehetnek mégis. Könyvében a horizontális, e világi érveket igyekszik koherenssé tenni. A repedések csak akkor fedezhetők fel, ha a jog területéről az erkölcsére, az emberiség problémái közé merészkedünk. Szerinte „jogos” a magzat megölése, de gondolom, éppen az ő példája alapján könnyen szörnyetegnek tarthatják azt, aki ezzel a „jogával” él!

Időközben egyre újabb elméletek látnak napvilágot. A már említett Peter Singer és a hasonló elveket valló Norbert Hoerster⁵ szerint nem minden, az emberi nemhez tartozó egyén élete védendő emberként, csak azok, akiknek éntudatuk és racionalitásuk van. Nem személyek e szerint az embriók, a gyermekek egyéves korig, a szellemileg visszamaradottak, az agykori gyengeelméjűek. Egy kifejtett emlőállatnak így több joga van az élethez, mint egy első évét még be nem töltött gyermeknek! Egyébként ha csak öntudatos állapotban vagyunk emberek, akkor például alvásakor meg szabad ölni bennünket?! Ezt még Singer sem vallja. R. Spaemann⁶ megjegyzi, hogy ha valaki pár évvel ezelőtt az abortuszkampánynak ezeket a döbbenetes következményeit megjósolta volna, akkor azt felelőtlen félelemgyártónak bélyegzik. Az elmélet védői sem merték következetesen keresztlílvíve ajánlani elgondolásaikat, ezért „csak” a születés előtt tartották alkalmazhatónak. Az anyaméh lett a legveszélyesebb hely a földön.

Spaemann szerint azoknak az orvosoknak, akik nem vállalják az abortuszt, önmaguk elhatárolására ismét ki kell függeszteniük előszobájukba a hippokratészi eskü szövegét, mint a hitleri időkben - amint akkor főleg az eutanáziák miatt - tették.

A másik ellenvetés, hogy van-e jogunk mások meggyőződése ellenében törvényt hozni? Nem csak azokra vonatkozhat-e a törvény, akik embernek tartják a megtermékenyített petesejtet? Különösen jogászok számára fontos e kérdésben a tisztánlátás. Az állatvédők sem csak azokat a kínzásokat akarják megszüntetni, amelyeknek a végrehajtói hiszik, hogy az állat tud szenvedni! Ha jobban meggondoljuk, akkor például lopás vagy gyilkosság ellen sem lehetne törvényt hozni, hiszen a tolvajok és gyilkosok nem tartják azt bűnnek.

A törvényi tiltás ellen azt is felhozzák, hogy akkor felszökik a titkos abortuszok száma, ami az anyai halálozás növekedésével jár. Angliában az 1967 előtti, tehát amikor ott még tilos volt az abortusz, kriminális abortusz által előidézett évi húsz anyai halálozással szemben áll a mostani évi kétszázezer megölt és meg nem született magzat.⁷

Tapolyai Mihály pszichiáter abortuszra várakozó nők között TAT-teszt vizsgálatot végzett. A TAT- teszt módszerét, amit egyik kidolgozójáról Henry Alexander Murrayról Murray-tesztnek is neveznek, azon a feltételezésen alapul, hogy valaki - miközben történeteket talál ki képek alapján - meghatározó motívumokat, szükségeket, magatartásformákat, konfliktusokat fejez ki személyiségéből. A megkérdezettek több mint 70%-a gyilkosság utáni helyzetet olvasott ki a bemutatott képekből. Amikor megkérdezte őket: „tehát úgy gondolják, hogy megölik gyermeküket?”, felháborodottan tiltakoztak.⁸

És ha meggyőzőm az anyát, hogy ez gyilkosság? Mi lesz, ha mégis az abortusz mellett dönt? Mit válasszunk? Feladatunk a lassú, szeretettel teljes meggyőzés, és az abortusz felé csábító gondok enyhítése.

Mindezek előrebecsátása után meg kell mondanom, hogy rendkívül súlyosnak látom a lelkiismeretet alakító felelősségét. Könnyű azt mondani, hogy ki-ki cselekedjék saját lelkiismerete szerint. De ki alakította, ki „fésülte” azt? Milyen erkölcsi normákat tarthatok követhetőnek? Kik mernek segítséget adni a lelkiismeret alakításában, mint azt a Hawaii nyilatkozat összeállítói tették?

Az elvi nehézségeket tovább súlyosbítja két tényező. Az egyik, hogy amilyen elvek alapján döntök az élet kezdetéről, ugyanazon vagy hasonló elvek alapján kell véleményt alkotnom az élet végéről is. Ami az élet elején emberölés, az élet végéhez közel is az, és viszont. A másik a genetikai kísérletek. Ha nem emberi személy, hanem csak sejthalmaz az a „valami”, akkor nyugodtan lehet tépni, vágni, lefagyasztani. De ha ember?!

Szeretnék egyetlen példát elmondani, meddig juthatunk a kérdés ilyen vagy olyan elbírálásával. Egy orvosi cikkben Pajor Attila⁹ és munkatársai pár éve arról írtak hazánkban, hogy abortuszra váró anyák magzatának szívhangját meghallgatják az abortusz elvégzése előtt, majd úgy veszik ki, hogy azután is meghallgathassák a szívhangjait, és csak ezután nyitják meg a mellkasát és a hasát, hogy a májából gyógyszerkészítés céljára szövetet vegyenek. A szívhang meghallgatására azért volt szükség, hogy biztosan tudják, él-e még a magzat, mert akkor a máj szövete életképebb. Egyetlen, külföldön élő magyar orvos, Mertz Tibor¹⁰ talált kivétlivalót a módszerben, mondván hogy ez a módszer az állatokon végzett kísérletek viviszekcióival, élveboncolásaival azonos! Az *Orvosi Hetilap* szerkesztősége *megvédte* a szerzőket, mondván hogy az anya hozzájárult az abortuszhoz és a szövetkivételhez. A magzat? Azt nem lehet megkérdezni.

Mi tehát az igazság, mit mondhatunk? Meggyőződésem, hogy emberi, védendő élet keletkezik a két sejt egyesülésekor. Mint természettudománnyal foglalkozó ember, nem tudok második, külön e célra alkalmas, a megtermékenyítésnél alkalmasabb pillanatot találni. Ha ez a felismerés sokakban tudatosodna, nagyon sok kérdés már ezzel megoldódna. Öcsiről és Hugiról beszélhetünk már ekkor?!

És akinek a problémája mégsem oldódik meg? Végig kell gondolni, kinek és mi okból van joga embert ölni.

Régebben egyértelmű válaszokat tudtunk adni erre a kérdésre. Néhány példa: A katona, aki parancsot kap, hogy lőjön az ellenségre. Akit megtámadnak, akinek az életét akarják elvenni — a jogos önvédelemnek számos esete van. A bíró, aki törvények alapján halálra ítél egy gyilkost. (Ahol a halálos ítéletet a törvény megengedi.) Vannak tehát a közvetlen és közvetett emberölésnek kialakult szabályai.

Természetesen mindnyájan tudjuk, hogy ma ezek ellen is harcolnak. Nem szabad halálos ítéletet hozni, nem szabad fegyvert fogni a másik emberre stb. mondják. Nem megdöbbenő, hogy ugyanezen életvédők egy része emberi szabadsájiognak tartja, hogy a méhben élő magzatot minden további nélkül ki lehet végezni, mert hiszen: nincs elég nagy lakásom, a férjem éppen sorkatona, a szerelmem elhagyott, de különben is biztos, hogy hiányozni fog egy ujjja, vagy Down-kóros lesz, ha megszületik stb.

Másik bugyorban tartják a hátrányos helyzetűek védelmét - a gyengeelméjűeket is védik ha már megszülettek, de előzzük meg mondják, ne engedjük megszületni. Hogy ez emberölés? Hogy manapság a legveszélyesebb hely az anyaméh? Minek ment oda! Hogy került oda? Ha vízben fuldokolna, kimentenénk, de ez még csak egy pondró! Idejében el kell nyomni! (Elhangzott vélemény!)

Mindezek után néhány kevésbé tudományos jellegűnek mondható, de egzisztenciális kérdés. Nem tudom, hogy milyen lesz a ránk következő évtized. Sikerül-e emberségesebbé tenni legalább egy kicsivel magunkat, társainkat? Láttam olyan plakátot, mely arra hívja fel a leendő nagyszülőket, hogy mentsék ki unokáikat gyermekeik kezéből. Hozzásegít ehhez a kérdések tudatosítása, vagy csak elmérgezési az ellentéteket? Úgy gondolom, meg kell próbálkoznunk azzal, hogy megtegyük mindazt, amit helyesnek látunk. Ezt tették eleink is. Igaz, hogy ki kereszten végezte, kit kettéfűrészeltek. Egyikük sem valószínű, hogy vágyott volna a rettenetes halálra, de vállalta azt is. Mit tegyünk mi?

„Válaszd azért az életet!”¹¹ A minél több, jobb életet, válaszd akkor is, ha a sajátoddal kell fizetni érte. Az erkölcsi újjáépítés útján nem könnyű járni. A szűk út nem széles, nehéz szakaszok is bőven akadnak. „Aki követni akar, vegye fel keresztjét...” Ki-ki a sajátját. Lehetnek ezek intellektuális keresztetek, a meg nem értés keresztjei, a háttérbe szorításoké, a kinevetéseké.

Az abortusz orvosetikai problémái

Nézzük röviden a kérdést, orvosi-szakmai módon.

Abortusz orvosi szempontból a terhesség (spontán) megszakadása vagy (művi) megszakítása az első három hónapon belül, - tágabb értelemben a hetedik hónapon belül - a normális magzati érettség elérése előtt. Ezután általában koraszülésről beszélünk. Erkölcsi problémát csak a művi (arteficiális) megszakítás vet fel. A szelektív abortusz ez utóbbinak egy válfaja: több megtermékenyített petesejt közül egyet vagy egyeseket kiiktatnak.

A művi abortusz szokásos indikációit az alábbi csoportokba osztjuk:

1. Orvosi indok

a) Az anya életének, egészségének védelmében.

A valóságban rendkívül ritkán indokolt. Az esetek túlnyomó többségében megfelelő védelem mellett elérhető lenne, hogy a magzat életképességének elérése után történjék csak a szülés korai megindítása. A fennmaradó esetek nagy számánál az anya gyógyítása közben spontán bekövetkezik az abortusz. A spontán abortusz nem eszköz az anya megmentésének érdekében, nem szándékolt tett, csak elfogadott esemény. Ha kívádjuk, nem követünk el gyilkosságot. Néha előfordul, hogy úgy tűnik, konkrétan dönteni kell az anya vagy a gyermek életben maradása között. A hősi és önkéntes önfeláldozás lehetősége ilyenkor csak az anyának adott, a magzat még nem tudja kinyilvánítani szándékát. II. János Pál pápa példaként állítja elénk az olyan magatartást, amikor egy édesanya életét áldozza meg nem született gyermekéért, hogy az tovább élhessen.¹² Nem annyira különleges ez, mint amennyire első pillanatra tűnik, ha belegondolunk: melyik édesanya nem védene meg akár élete árán is gyermeke életét?

A legnagyobb etikai gondot azoknak, akik semmiképpen nem akarnak szándékosan kioltani egy ártatlan emberi életet, az az eset jelenti, amikor mind az édesanya, mind a gyermek egyaránt konkrét életveszélyben forog. Ez azonban szinte csupán egyetlen esetben fordul elő, amikor a gyermek feje szülés közben beszorul a szülőcsatornába. Régen ilyenkor a gyermek fejét összeroppantották, hogy az újszülöttért kihúzhassák. Természetesen ilyenkor orvosi műhiba történt, hiszen idejében fel kellett volna ismerni, hogy császármetszést kell alkalmazni. Ebben az esetben erkölcsi szempontból felmerül az a kérdés, ha ilyenkor az anyának okoz az orvos maradandó egészségkárosodást, hogy az újszülöttet megmenthesse, nem őrizné-e meg sokkal inkább a beavatkozás arányosságát? Ma azonban az orvosok többsége értékesebbnek tartja egy felnőtt ember egészségét, mint egy születendő gyermek életét.

A legfontosabb elv, hogy az orvos mindent megtegyen mindkettejük, mind az édesanya, mind születendő gyermeke megmentése érdekében. Ártatlan emberi életet szándékosan nem olthatunk ki. Nem áll megfelelő arányban egy maradandó egészségkárosodás az anyánál egy ártatlan emberi élet szándék:: kioltásával.

b) A magzat fejlődési rendellenessége esetén.

Ez nem nevezhető a magzat védelmében történő terápiás indikációnak sem, hiszen a magzat első és legfőbb érdeke, hogy éljen. Nincs mód megkérdezni, hogy akar-e inkább meghalni, mint például Down- kórral élni. Amikor már megkérdeszhető lenne, az élet megszüntetését mindenki egyértelműen gyilkosságnak tartja (lásd náci eugenikai törvények). Mi a méhen belül gyakoroljuk az eugenikát?

2. Kriminológiai indok

Különböző okokból, általában házasságon kívül bekövetkezett terhességek megszakítása tartozik ide. Idesorolható a megerőszkolás következményeként elvégzett abortusz. Kérdéses, hogy mennyiben felelős a magzat saját életbe hívásának körülményeiért? Természetes, hogy ha az anya végképp nem tud lelkiileg megbirkózni gyermeke fogantatásának körülményeivel, jogos az örökbeadás.

3. Szociális indok

Azaz a gazdasági, anyagi szempontok miatt elkövetett abortusz. Kérdéses, hogy például az úgynevezett jóléti államok mennyiben engedélyezhetik egy újabb emberi élet kioltását csak azért, mert nem tudnak kellő szintű életet biztosítani. Volt Svédországban olyan szülészprofesszor, aki ilyen kéréssel hozzáforduló anyának azt ajánlotta, hogy inkább 10 éves gyermekét öljék meg, az többet fogyaszt! „A szociális indikáció elismerése egyébként azt jelenti, hogy az állam képtelennek nyilvánítja magát arra, hogy megterhelést jelentő helyzetekben olyan alternatívát kínáljon fel, amelyik kizárja az ölést.” „Ha az asszony állami segítség nélkül is vállalja a gyermeket, »maga tehet róla«... tehát az anyára terhelik a döntés súlyát” - mondja Róbert Spaemann.¹³

A szociális problémához sorolható az is, hogy a férfitársadalom nyomása sok esetben súlyosan befolyásolja a problémák közt vergődő terhes nőt, ahelyett hogy segítséget nyújtana neki. Ne felejtjük, hogy a legtöbb nő természeténél fogva vágyódik saját gyermek után. Ennek elnyomása súlyos belegázolás a női lelkiismeretbe.

Élet és halál kérdésében döntünk. Egy fiatal nő elbeszélte, hogy amikor édesanyja áldott állapotban volt övele, akkor őt választotta - ezért van most itt. Amikor édesanyja következő gyermekével volt terhes, az abortuszt választotta, amibe ő maga is belehalt. Ezért nincs se testvére, se édesanyja.

A szociális nyomás rendkívül változó, lehet igen súlyos. Ez az irodalomban is nyomon követhető, amikor például a „megesett” leány öngyilkos lett, félve a környezettől. Ezekben a helyzetekben csak a szeretetteljes elfogadás érzékeltetése segíthet az anyán.

Az abortusz jogi szabályozásának főbb alapelvei

E Az *indikációs szabályt* alkalmazók az abortusz megindokolásához a fent említett indikációk valamelyikére hivatkoznak.

2. Az *időbeli korlátozást* előnyben részesítők szerint bizonyos, általában néhány hetes, országoként változó, magzati életkor előtt nincs szükség indikációra.

Az indikációs szabályozás szigorúsága országoként nagyon különböző. Van, ahol csupán az anya életének súlyos veszélyeztetése, valamint a kriminális eredetű foganás tekinthető abortusz végzésére elegendő oknak. Hazánkban, mint tudjuk, az anya „válsághelyzete” is elegendő ehhez, ami rendkívül tágan értelmezhető. E kérdésekkel részletesen orvosi-jogi könyvek foglalkoznak. Az utóbbiak közül megemlítem Jobbágyi Gábor *A méhmagzat életjoga. Az abortuszlegalizáció ellentmondásai és jogellenessége* című 1997-ben megjelent kiemelkedő összefoglaló munkáját."

Az orvos lelkiismereti gondjai

Mi történjék azokkal az orvosokkal, akik hűek akarnak maradni a hippokratészi esküben is kifejtett erkölcsi elveikhez? A jelen helyzet azt eredményezte, hogy ezek néhány kivétellel mind kizáródtak a *szülész és nőgyógyász* szakmából! Ma már hírmondó is alig van köztük. Változtassuk meg az eskü szövegét? A törvényi szabályozás az erkölcsi kötelezettség jogi megfogalmazása kell(ene) legyen.

Jelentős, súlyos gond, hogy a „Magzati élet védelméről” szóló 1992. évi LXXIX. törvény 13. § (2) szerint: „A szülészeti-nőgyógyászati osztályt működtető állami és önkormányzati intézményekben biztosítani kell legalább egy terhesség-megszakítást végző csoport működését.” Gyakorlatilag ez elhanyagolná, hogy egy nőgyógyász élhessen az egyébként törvény által biztosított jogával: el vi Ismeretére hivatkozva megtagadhatja az abortusz elvégzését 14. § szerint: „A terhesség-megszakítás elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre - az állapotos nő életét veszélyeztető ok kivételével - orvos és egészségügyi szakdolgozó nem kötelezhető.” Minden nőgyógyászati osztályra számos orvos jelentkezik, a meglévő néhány helyre. Természetes, hogy a főorvos eleve azok közül választ, akik nem okoznak neki gondot, akik vállalják az abortusz elvégzését. Magyarországon jelenleg nincs olyan nem állami vagy önkormányzati kézben lévő egészségügyi intézmény, ahol nőgyógyászat lenne. A néhány egyházi kézben lévőben nincs nőgyógyászati osztály, legfeljebb nőgyógyászati járóbeteg-rendelés, mint a Budai Irgalmasrendi Kórházban. Gyakorlatilag nincs hely, ahol az abortusz elvégzését nem vállalkozó nőgyógyásszá lehetne képezni. Ez tehát azt jelenti, hogy teljesen ki vagyunk rekesztve a szakmából. Elvileg elképzelhető, hogy néhány kórházban a kollégák eltűrik olyanok kiképzését, akiknek lelkiismereti aggályuk van. A valóságban azonban alig van, aki szívesen csinálja ezt, tehát igen nehéz állandóan kitérni előle. Vannak persze, akik azt mondják magukról, hogy nem végeznek abortuszt, de ez sajnos inkább csak azt jelenti, hogy nem minden esetben végzik el. Ők általában a régebbi munkatársak, akik ezt már megtehetik.

Alapvető fontosságúnak tartom, hogy a Magyar Orvosi Kamara újólág kinyilvánította: „minden orvos és egészségügyben dolgozó joga, hogy lelkiismereti okokból elzárkózzon a művi abortusz végzésétől, vagy az abban történő közreműködéstől. Munkahelyén ezért hátrányos megkülönböztetés nem érheti”¹⁵, ugyanakkor el kéne követni mindent, hogy ezt a jogot mielőbb törvényben vagy rendeletben egyértelműen biztosítsák.

Igen jelentősnek tartanám a fent említett 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről 13. § (2) mielőbbi megváltoztatását is.

Fontos az, hogy ne csak vallási, hanem humanista meggyőződésre hivatkozva is megtagadhassa az orvos vagy bármely más egészségügyi dolgozó az abortusz végzését, illetve a közreműködést.

Hivatkozom arra a sok küzdelemre, amelyeket nem vallásos hitből fakadó érvekkel folytattak a magzatok védelmében. Külön kiemelem Fekete Gyula érveit: Kannibalizmus (kiirtjuk, „felfaljuk” saját gyermekeinket, csak hogy mi magunk jobban éljünk), jogtalan kizsákmányolás (a magzatok nem tudnak táblákkal felvonulni, hogy saját életük kioltása ellen tiltakozzanak), nemzetgyilkosság stb.

Meg kell itt jegyeznem, hogy a megindult abortuszok művi befejezése más erkölcsi elbírálás alá esik ugyan, de

ilyenkor is - alapos mérlegelés után - minden szakmailag helyeselhető el kell követni a terhesség megmentésére.

Személyes meggyőződése, hogy e kérdés jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: feleségem és legkisebb lányom is annak köszönheti életét, hogy édesanyjuk - számos lebeszélés ellenére - betegen is szeretettel fogadta és vállalta őket (Gaizler Gy.).

Jelentősegteljesnek tartom, hogy ne abortusztörvényért, hanem megfelelő Életvédelmi Törvényért harcoljunk, mely mondja ki, szabad-e, és ha igen, kinek és mikor szabad egy már megfogant ember életét kioltani. Talán ez sokakat elgondolkoztat.

A Magzatvédő Társaság alapelve a „perszonalista” felfogásnak megfelelően: „Az Ember fogantatásának pillanatától kezdve emberi lény, akinek ennél fogva természetes emberi joga van a méhen belüli fejlődéshez és a megszületéshez.” A társaság e témáról tartott konferenciáját konszenzusos határozattal fejezte be. A konszenzus aláírása igen jelentős, hivatkozási alapul szolgál sokak számára.

Feltételezem azért, hogy olvasóim sejtik: már a fenti konszenzust sem értelmezik egyformán az aláírók, arról nem is beszélve, hogy az ebből fakadó következtetések erősen eltérőek. Az orvosok számára például igen jelentős, hogy egy nőgyógyász professzor ezzel a kérdéssel kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy aki nem vállalja a művi abortusz elvégzését (tehát nem csak egy már megindult abortusz befejezéséről van szó), az ne menjen a nőgyógyászati pályára! Minthogy például a katolikus egyház szerint az abortuszt végző automatikusan kiközösíti önmagát, ez azt jelenti, hogy a fenti vélemény következményeként a katolikus orvosok ki vannak zárva a pályáról, mindazokkal a kollégáikkal együtt, akik bármilyen okból nem tudják ezt lelkiismeretükkel összeegyeztetni. Különös értelmezése ez a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartásának: „Mi nem mondjuk, hogy tedd meg, de ha nem teszed, nem lehetsz nőgyógyász”, sőt voltaképpen orvos is alig, hiszen sok helyen szigorlóknak is kell végezniük! Ugyancsak ez a professzor mondta más alkalommal, hogy nem lenne helyes, ha olyan nőgyógyászati osztályokat szerveznének, ahol nem végeznek abortuszt, mert az abortuszt végzőket előbb vagy utóbb megbélyegeznék! Mégis van ebben valami erkölcsi gond?!

Megjegyzem itt még azt, hogy a katolikus egyház szerint még a születés előtti diagnosztikus beavatkozások is tilosak, ha azok nem a főtusz egyéni életének védelme vagy gyógyítása érdekében történnek, „...az az asszony súlyosan megengedhetetlenül jár el, aki a diagnosztikai beavatkozást azzal a meghatározott céllal kéri, hogy abortuszhoz fog folyamodni, ha az eredmények fejlődési rendellenességet vagy örökletes betegséget mutatnak ki.”¹⁶ Ugyanez vonatkozik a férjre, a szakorvosra és minden közreműködőre. Bonyolítja a helyzetet, hogy Svájcban például, ha nem végeznek méhen belüli vizsgálatot, és születés után derül ki valamilyen, egyébként intrauterin vizsgálattal kimutatható súlyos fejlődési rendellenesség, akkor a biztosítótársaság nem vállalja az ezzel járó többletköltségeket. Ok tehát pénzügyi eszközökkel akarják kikényszeríteni a méhen belüli vizsgálatot, és pozitív esetben a kórosan fejlődött magzat megölését.

Kaliforniában nem kötelező az abortusz elvégzése, ha valaki lelkiismereti okra hivatkozik. Itt felmerül az indoklás kérdése. Keresztény szempontból elvileg elfogadható lehetne, hogy aki lelkiismereti okra hivatkozik, az indokolja is ezt meg. Még azt is mondhatnák egyesek, hogy ezzel nőne a hitvallók száma. Gyakorlatilag azonban nagy a valószínűsége annak, hogy az abortuszt végzők száma növekedne, mert sokan nem tudnák világosan megmagyarázni, miért is nem végzik el az abortuszt, csupán egyszerűen visolyognak tőle. Hazánkban különösen hangzik az is, hogy az abortuszt végezni nem akaróknak hosszasan bizonyíthatniuk kellene, miért nem teszik ezt, ugyanakkor az abortuszt elvégzettetni kívánók számára elegendő az, ha a teljesen meghatározatlan tartalmú „válsághelyzet”-re hivatkoznak.

Rövid áttekintés: Hazánkban a törvény elvileg engedélyezi azt, hogy lelkiismereti okból az egészségügyben dolgozó megtagadhatja az abortusz elvégzését. Gyakorlatilag azonban erre nincs lehetőség. Az abortusztörvény ugyanis előírja, hogy minden olyan állami vagy önkormányzati egészségügyi intézményben, ahol nőgyógyászat van, el kell végezni az abortuszt. A főorvos tehát csak olyan jelentkezőt vesz fel az osztályára, aki nem okoz nehézségeket, már felvételekor elvállalja az abortuszok végzését. Magyarországon jelenleg egyházi vezetésű kórházban nőgyógyászati osztály nincs, tehát keresztény meggyőződését komolyan vevő orvos nem jelentkezhet nőgyógyászképzésre. Néhány kivétel természetesen van. „Szülészek az Életért” társaság is működik!

Az abortusz következményei

Egyre közismertebbé vált, hogy az abortuszon átesett nők jelentős részében testi károsodáson kívül különféle pszichés tünetek is megjelennek. Ezt nevezzük abortusz utáni tünetcsoportnak (Post Abortion Syndrom). E kérdés orvosi szakirodalma egyre nő. Philip G. Ney' professzor, e kérdés kiváló szakértője, a Krisztusi Bioetikai Központ „Bioetikai kérdések keresztény szemmel” című 1993-ban tartott nemzetközi kongresszusán tartott előadást e témáról.

A szindróma tüneteitől szenvedő sérült asszonyok ma már számos országban külön öngyógyító csoportokba szerveződnek. A lelki zavarok közt alkoholizmus, depresszió, öngyilkosság, önértékelési zavarok, éjjeli rémálmok,

nemiértéktelenség-érzet szerepelnek.¹⁸

Röviden megemlítem, hogy az abortusznak gyakran káros következményei vannak az utóbb már kívánt magzatra: gyakoribb a koraszülés, a fejlődési rendellenesség stb. Ezért tehát az abortusz választásakor az apán, az anyán és természetesen a magzaton kívül egy negyedik személy, a következő gyermek is károsodhat.

Az „Elet Evangéliuma” kezdetű enciklika az abortusról

„*Még nem voham kész és már láttak a szemeid*” (Zsolt 138,16): az abortusz szörnyű bűncselekménye.

Ígér. kérném szavakkal szól II. János Pál pápa enciklikájában az abortusról.¹⁹ „Az összes vétkek között az ember az élet ellen el tud követni, a művi abortusznak olyan vonásai vannak, melyek miatt különösen is súlyos és kárhoztatandó.”²⁰ Már a II. Vatikáni Zsinat a csecsemőgyilkossággal együtt említi, és „utálatos bűncselekménynek” nevezi.²¹

„Az enciklika megállapítja, hogy manapság „az abortusz bűne súlyosságának tudata sokak lelkiismeretében fokozatosan halványodik”.²² Megnyilvánul ez a hétköznapi gondolkodásban, az emberek szokásaiban, sőt magában az állami törvényhozásban is. Mindez „az erkölcsi érzék nagyon veszedelmes válságának beszédes jele, mert ez az érzék egyre képtelenebbé válik a jó és rossz megkülönböztetésére még az élet alapvető értékei tekintetében is”.²⁻¹ Komoly és igen súlyos a mostani helyzet, amikor „minden korábnál nagyobb bátorságra van szükség, hogy szembenézzünk az igazsággal és *neveljük a dolgokat* anélkül, hogy kényelmi szempontokra hivatkozva kompromisszumokat kötnénk vagy engednénk az önáltatás kísértésének. ...*a művi abortusz, bárhol hajtják végre, egy ember megfontolt és közvetlen megölése életének kezdeti szakaszában, a fogantatás és a születés közötti időben.*”²⁴

Természetesen II. János Pál sem feledkezik meg az abortusz mellett döntők érveiről. Világosan látja, hogy „az abortusz eldöntése az anya számára gyakran fájdalmas és drámai, mert nem pusztán önzésből vagy kényelemből akar megszabadulni megfogamzott magzatától, hanem más, jelentős értékeket akar menteni, például saját egészségét vagy a többi családtag megfelelő életszínvonalát”.²⁵ De pápai tekintélyével kimondott szavai szerint „ezek és a hasonló megfontolások, bármennyire súlyosak és drámaiak is, *soha nem igazolhatják egy ártatlan emberi élet szándékos kioltását*”.²⁶

Fontos hangsúly van itt a már említett *szándékon*. A művi abortusz nem utolsósorban, eltérően a szokásos leíró megfogalmazástól, a szándékból fakad. Nem csupán megtörtént esemény, cselekvő nélkül, mint a spontán abortusz.

Leggyakrabban nem egyedül az anya döntése az abortusz. „Gyakran mások is döntenek a még meg nem született gyermek halála felől. Főként a gyermek apja lehet vétkes, nemcsak akkor, ha nyíltan abortuszra kényszeríti az asszonyt, hanem akkor is, ha közvetve segíti elő az ilyen döntést azzal, hogy magára hagyja a terhesség nehézségeivel. (...)”² Nem hallgathatók el azok a hatások sem, melyek a tágabb rokonság és a baráti kör felől érik a családot. Nem ritkán a nő olyan erős nyomás alá kerül, hogy lélektanilag szinte kényszerítve érzi magát az abortuszra.”²⁸ „Ilyen esetekben az erkölcsi felelősség elsősorban azokat terheli, akik közvetlenül vagy közvetve abortuszra készítették az asszonyt. Felelősek lehetnek az orvosok és az ápoló személyzet is, akik a halál szolgálatába állítják az élet szolgálatára kapott tudásukat.”²⁹

A felelősség azonban ennél szélesebb körű: „terheli a törvényhozókat is, akik indítványozzák vagy megszavazzák az abortuszt engedélyező törvényeket; továbbá az abortuszt végrehajtó egészségügyi intézmények vezetőit, abban a mértékben, amennyiben a dolog tőlük függ”.¹⁰ Itt megemlítem, hogy óriási a felelőssége azoknak, „akik a nemi szabadságot és az anyaságot lekicsinylő szellemet terjesztik”.³¹

A szociális kérdés is sokkal nagyobb horderejű ezen a területen, mintsem gondolnánk. A megfelelő család és szociális politika kidolgozása a jövő és a ma nemzedékeit már most összekötő közös kapocs lehetne pártállástól függetlenül. Mindannyiunk ügye ez.

Az Élet Evangéliuma enciklika sokak számára talán meglepően, de komoly tudományos alapokon áll. Következtetései a biológiai-genetikai tényeken alapulnak. Kiindulási pontja, hogy amikor „a petesejt megtermékenyül, megkezdődik egy élet, mely nem az apáé, nem is az anyáé, hanem egy új emberi lényé, aki önmagáért növekszik. Soha nem lesz emberré, ha első pillanatától fogva nem az. A legújabb genetikai kutatások ezt a kezdettől fogva nyilvánvaló dolgot nagyon megerősítik... A genetika ugyanis megmutatta, hogy az első pillanattól adva van egy élőlény határozott struktúrája vagy genetikai programja: egy ember, mégpedig egy konkrét ember már teljesen egyedi tulajdonságokkal fölruházva. ... Az emberi embrió tudományos megfigyelése”³² „olyan adatokat szolgáltat, melyekből az értelem fölismerheti, hogy az emberi élet első rezdülésétől jelen van a személy: miért ne volna tehát ez az emberi élőlény emberi személy is?”³³

Az enciklika idézi a Donum vitae instrukciót, amely már 1987-ben kimondta, hogy „az *emberi lényt fogantatásától kezdve személynek kell tekinteni és így kell vele bánni*, éppen ezért ettől a pillanattól el kell ismerni személyi jogait, melyek

között az első az ártatlan emberi lény élethez való sérthetetlen joga”⁴ Az élet sérthetetlen joga nem új keletű emberi jog. Erre történt már utalás a Genfi deklarációban is.

A kereszténység többlete, hogy az emberi életről kimondja: „Az emberi élet szent és sérthetetlen minden pillanatában, születése előtt is.”¹ „A *keresztény Hagyomány*... kezdettől fogva napjainkig egyértelmű és világos abban, hogy az abortusz egyedülállóan súlyos erkölcsi rendellenesség.”³⁶ Az egyik legrégebbi ókeresztény írás, a Didakhé világosan utal arra, hogy a keresztények közt már akkor általános elv: „Ne hajtsd el a magzatot, a megszületett gyermeket ne öld meg.”³ Ez különösen azért jelentős, mert az akkori világban elterjedt volt az abortusz és a csecsemőgyilkosság. Tertullianus, az ókori egyházi író is állítja: „Elővételezett gyilkosság a születés megakadályozása; nem számít, hogy már megszületettől veszik-e el az életet, vagy megakadályozzák a születést. Az is ember, aki születni készül.”³⁸

Már említettük az animációról, a szellemi lélek megjelenésének pontos idejéről folytatott tudományos és filozófiai vitákat. Ma olvasva ezeket igen érdekes képet kapunk az akkori emberek gondolkodásmódjáról. Ezek a viták azonban „soha nem okoztak kétséget az abortusz elítélése körül”.³⁹

Éppígy egyértelmű a keresztény tanításban, hogy „a megfogamzott életet a legnagyobb gonddal kell óvni”.⁴⁰ Az enciklika egy helyen utal arra, hogy már a II. Vatikáni Zsinat egyszerre mondja ki, hogy „az abortusz és a csecsemőgyilkosság szörnyű bűncselekmények”.⁴¹ Valóban egyre inkább halljuk, hogy a csecsemőgyilkosságot követelő hangok is erősödnek, ha például súlyosan fogyatékos újszülöttekről van szó. A logika itt is ugyanaz, mint az abortusz esetében. Az emberek jóérzése azonban ma még tiltakozik ez ellen. Meddig?

Példamutató azon családok mintája, akik fogyatékos gyermekeket még örökbe is fogadnak. „Az Egyház ott áll azon házaspárok mellett, akik nagy félelemmel és fájdalommal telve elfogadják súlyosan sérült gyermeküket; és hálás mindazoknak a családoknak, melyek örökbe fogadnak fogyatékos vagy betegség miatt eldobott gyermekeket.”⁴²

Végezetül az Enciklika utal arra, hogy „*az Egyház jogi tanítása* az első századoktól kezdve büntetéssel sújtotta azokat, akik az abortusz bűnével szennyezték be magukat...”. A megújított kánoni törvényhozás is kijelenti, hogy „aki sikeresen magzatelhajtást végez, önmagától beálló kiközösítésbe esik”⁴³, azaz a kiközösítés automatikusan beáll. Ez a sokaknak talán kissé idegen szóhasználat azt jelenti, hogy az Egyház igen veszélyes bűnnek minősíti az abortuszt, és „elkövetőit arra sürgeti, hogy keressék a megtérés útját. Az Egyházban ugyanis a kiközösítés büntetése azt célozza, hogy tudatossá váljék az adott bűn súlyossága és elősegítse az arányos vezeklést és megtérést”.⁴⁴ Az Egyház célja tehát, hogy a bűnösöket a megfelelő bűnbánat után visszafogadhassa, és megmutathassa nekik, hogy Isten senkit sem akar eltaszítani, hanem azt akarja, hogy a bűnbánat által visszatérjünk hozzá.”⁴

Következtetések

Személyi-lelki gondok: Az élet kezdetének meghatározásakor már megemlítettem az alapvető lelki gondokat és azok megoldáskeresését. Kezdődik ez akkor, amikor nem várt és elfogadni sem akart terhesség esetén segítséget keres valaki. Folytatódnak a nehézségek, ha valaki nem az életet választja, ilyenkor felléphetnek az abortusz utáni tünetegyüttes jelei.

Nemzeti katasztrófa: Közismert, hogy hazánk az abortuszok számában is vezető ország, mint ahogy a gyors és lassú öngyilkosság számos más területén. Az utolsó 30 évben 74 és 90 000 közt mozog az évi abortuszok száma. Lakosságunk száma folyamatosan, évente egy közép nagyságú városnak megfelelő számmal csökken. Míg Fekete Gyula a magyar gyermek érdekében harcol, én minden gyermek védelmében igyekszem felemelni a szavam. Budapesten az él veszti letettek száma 1980-ban 27 300 volt, ez 1994-ben 10 000-rel csökkent. Mindez kétségkívül kapcsolatban van a „magyar lelkiállapot”-tal.⁴⁶

Az úgynevezett életvédelmi, valójában abortusztörvény ugyan nem ír elő kötelező abortuszt, mint ez Kínában van, nem is engedi meg kifejezetten, csupán bizonyos körülmények esetén nem bünteti. Alig van azonban, aki észreveszi ezt

¹ JOBBÁGYI GÁBOR: *A méhmagzat életjoga. Az abortuszlegalizáció konfliktusa*. Budapest. 1994. Pacem in Utero.

■ TÉGLÁSY IMRE: AZ eutanázia avagy „jó (a) halál” - de kinek? *Magyar Bioetikai Szemle*, 1. évf. (1995) 1-2. sz. 51-54. p.

³ FEKETE GYULA: *Véreim, magyar kannibálok! Vádirat a jövő megrablásáról*. Budapest, 1992. Magvető.

⁴ KIS JÁNOS: *Az abortuszról. Érvek és ellenérvek*. Cserépfalvi, 1992. s. n.. 25. p.

⁵ HOERSTER. NORBERT: Ein Lebensrecht für die menschliche Leibesfrucht? *Juristische Schulung*, 29 (1989) 172. p.

⁶ SPAEMANN, RÓBERT: Sind alle Menschen Personen? In Löw: *Bioethik*. S. 1.. 1990, s. n.. 48-58. p.

⁷ SHORT, DÁVID: Vizsgálatok embriókon és az abortusz. Érvek, amelyek a Parlament döntését befolyásolták. *Journal of Christian Medical Fellowship*, (July 1991) Ref.: Fejéregyházi István, *Tál és kendő*, 11. (1991) 4. sz. 11-12. p.

⁸ Tapolyai Mihály személyes közlése.

⁹ PAJOR A. - KELEMEN E. - JÁNOSA M.: Dyserythropoesis magzati májban, mint a vetélés keltette stressz intenzitásának jelzője. *Orvosi Hetilap*, CXXIV. évf. (1983) 11. sz. 619-622. p.

¹⁰ MERTZ TIBOR: Abortumok terápiás felhasználása - és a modern orvosi beavatkozások etikájának ellentmondásáról. *Orvosi Hetilap*, CXXIV. évf. (1983) 39. sz. 2401-2402. p.

a finom különbséget. A legtöbben csak annyit tudnak róla, hogy ha a „terhes nő” válsághelyzetben lévőnek ítéli meg állapotát, ez elegendő ok az abortusz elvégzésére.

Hazánkban folyamatosan nő az elkeseredettség. Népünk egyre kevésbé akar élni. Nő az öngyilkosság lassú és gyors formáinak száma. A jövőnk kilátásait csökkenti az abortuszok miatti népességsökkenés is.

Számos egyesület, társaság alakult hazánkban az élet védelmére. Pro-Life mozgalom is van, számos konferenciát rendeznek. Tüntetések, felvonulások alig vannak. Magyarországon még mindig több mint 5 000 abortuszt végeznek évente. Hazánkban ma a legveszélyesebb hely az anyaméh! ^{1 2}

² MTörv 30,19c.

¹² Cf.: PELUCCHI, GIULIANA: *Gianna Beretta Mollá, Élet az életért*. Szeged, 1997, Agapé.

¹ SPAEMANN, RÓBERT; Sind allé Menschen Personen? In Löw: *Bioethik*. S. 1., 1990, s. n., 48-58. p.

¹⁴ JOBBÁGYI GÁBOR: *A méhmagzat életjoga. Az abortuszlegalizáció ellentmondásai és jogellenessége*. Budapest, 1997, Szent István Társulat.

¹⁵ Etikai kódex 1/74. In *Orvosetikai statútum. Etikai kódex. Eljárási szabály*. Budapest, 1998. Magyar Orvosi Kamara, 16. p.

¹⁶ Hittani Kongregáció: Instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról. Donum vitae 1987. Ford.: Dr. GRESZ MIKLÓS. Magzatvédő Társaság. 1990, Szent Gellért Egyházi Kiadó, 14. p. /Családi Iránytű 5.1

¹⁷ NEY, PHILIP G.: Transgenerational Child Abuse. *Child Psychiatry and Humán Development*, vol. 18 (1988) no. 3. 151-168. p.

¹⁸ TÉGLÁSY IMRE: AZ eutanázia avagy „jó (a) halál” - de kinek? *Magyar Bioetikai Szemle*, I. évf. (1995) 1-2. sz. 51-54. p.

¹⁹ *Evangélium Vitae* 58-62.

²⁰ *Evangélium Vitae* 58.

²¹ GS 51.

²² JÁNOS PÁL, II.: *Evangelium vitae*. Enciklika. Budapest, s. a. (1995), Szent István Társulat, 58. p.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ János Pál, II. *Mulieris dignitatem* apostoli levél, 14. p. In *Evangelium Vitae* 59.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² *Evangelium Vitae* 60.

³³ Donum vitae, I, I, Cit.: *Evangelium Vitae* 60.

³⁴ Donum vitae, 79. p., Cit.: *Evangelium Vitae* 60.

³⁵ *Evangelium Vitae* 61.

³⁶ HITTANI KONGREGÁCIÓ: Nyilatkozat a muvi abortusról. *Acta Apostolicae Sedis*, 66 (1974) 740–747. p., Cit.: *Evangelium Vitae* 61.

³⁷ *Evangelium Vitae* 61. 62.j.

³⁸ TERTULLIANUS: CSEL 69:24. *Apologeticum*. IX. 8.; Cit.: *Evangelium Vitae* 61.

³⁹ *Evangelium Vitae* 61.

⁴⁰ *Evangelium Vitae* 62.

⁴¹ GS 51.; Cit.: *Evangelium Vitae* 62.

⁴² *Evangelium Vitae* 63.

⁴³ Codex Iuris Canonici 1398. kánon. Vö. Keleti Kódex 1450,2 kánon; Cit.: *Evangelium Vitae* 62.

⁴⁴ *Evangelium Vitae* 62.

⁴⁵ *Evangelium Vitae* 99.

⁴⁶ KOPP MÁRIA - SKRABSKI ÁRPÁD: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, 1992, Végeken Alapítvány.

Szexológia dióhéjban

Természetesen nem komplex szexológiát kívánok leírni, még dióhéjban sem, hanem csupán néhány problémára szeretném felhívni a figyelmet. A kérdést nagyon röviden tárgyalom. Alapvető orvosetikai törvény, amit a mottóban leírtam. Soha nem szabad kihasználni a beteg kiszolgáltatottságát, de a betegség utáni hála érzését sem. Akkor sem, ha a beteg maga ajánlkozik fel. Nagyon sikamlós út ez! A szexualitás általános megítélésében két veszélyre hívom fel a figyelmet. Egyik, ha a mózesi törvényeket tartalmazó két kőtábláról valahogy megpróbáljuk leügyeskedni az ezzel foglalkozó parancsokat. (Katolikus megfogalmazásban ez a VI.: „Ne paráználkodjál!”, és a IX.: „Felebarátod feleségét bűnre ne kívánjad!”) A másik, hasonló nagy veszély, ha valamennyi törvényt csak ennek fényében látjuk, mintha csupa VI. parancsból állna a világ. így vagyunk ezzel az orvosi gyakorlatban is, de főleg a pszichológiában. Tagadhatatlan, hogy ha az újságosok standja a mérték, akkor mintha egyéb sem tartozna emberségünkhöz, mint nemi ösztönünk és annak változatos kielégítése. Azok, akik ennek fontosságára nem győzik felhívni a figyelmet, mindig a másik szélsőség veszélyeire mutogatnak. Valóban csak szexuális munkagépekből, vagy prűd aszkétákból állna a világ? Freudnak főleg azt szokták szemére vetni, hogy pánszexualizmust hirdet, s ezzel teljesen egysikúvá akarta alakítani a pszichológiát. A kereszténység ellen pedig azt hangoztatták, hogy az önmegtartóztatás hirdetésével frustratiora, vagy különböző elfojtásos neurózisra juttatta híveit. Valóban így van-e ez?

Egyre többen vannak, akik szélesebb összefüggésekben látják Freud tanait. Elismerik mindazt, amit hasznosat alkotott, bár jóval nagyobb kritikával nézik munkásságát, mint akár félszázaddal ezelőtt. Ugyancsak szaporodnak azok is, akik már nem kifogásolják az egyházak tanításában, hogy büntudatot termelnek ki az emberekben azzal, hogy bizonyos erkölcsi törvények betartását sürgetik.

Keresztén) szempontból nézve: valóban hamis, ha ott is bünt látunk, ahol nincs, de elárulja az Eg> ház Istentől kapott tanításra szóló feladatát, ha nem figyelmeztet, amikor valaki elhagyni készül az Úr útjait. Alapvető a keresztény gondolkodásban, hogy elfogadja Isten számunkra kinyilatkoztatott törvényeit. A keresztény ember számára fontos, hogy Jézus útját igyekezzék járni. Mi hisszük, hogy van ;r-an magatartás, ami szemben áll Isten rólunk alkotott terveivel. Nem neurózist óhajtunk kialakítani, hanem boldog életet. Meggyőződésünk, hogy ez Isten akarata. Az evangélium magyarul Jó Hírt jelent.

Néhány fontos, a szexualitással kapcsolatos, jelentős alapvetel sorolok fel legelőbb. Jó tudni, hogy a keresztény nézetek gyakran többé kevésbé eltérőek azonos felekezeten belül is. A vitás nézeteket nem sorolom fel, bár ma már a Katolikus Egyház sem teljesen egységes minden kérdés megítélésében. Általában elfogadott, hivatalosnak tekinthető elveket ismertetek. Kezdem a leglényegesebbel, majd néhány részletkérdésre térek ki. Ezen ismertetés célja a nem-hívók tájékoztatása is.

Örömforrás mindkét félnek. Személyes szerelem. Véglegesség

A beteljesült szerelem csak akkor lehet igazi, ha mindkét egyenjogú, egymást kölcsönösen szerető, megbecsülő fél számára örömforrás. Mennyire más ez, mint annak az embernek a nézete, aki orvosának arról számolt be, hogy négy évig „használta” azt a nőt, akitől most fertőzést kapott.

A valódi szerelem a véglegességet kívánja. A Katolikus Egyház Jézus szavát szószerint értelmezi, amikor elfogadja: „Amit... Isten egybekötött, ember szét ne válassza” (Mt 19, 6; Mk 10, 9; v.ö. Mt 5, 32). Ezért az érvényesen megkötött házasságot nem bontja fel. A lélekbe nyomott végleges, kitörölhetetlen jegy ez, változtathatatlan állapot. Egyes esetekben megállapíthatják, hogy a házasság kezdettől érvénytelen volt. A valóban érvényes házasság kritériuma, hogy mindkét fél tudatosan *végérvényes* házasságot akar-e kötni. („Ásó, kapa választhat csak el egymástól” hangzik az ősi mondás. Sőt sok hívő ember úgy tartja, hogy ez élet után is össze fognak tartozni.) A protestáns egyházak általában szintén felbonthatatlannak tartják a házasságot, de Jézus szavát gyakran inkább célparancsnak értelmezik. Megállapíthatják, hogy egy házasság felbomlott. Álláspontjuk szerint ez bűn, de bűnbánat után, megfelelő

körülmények között megbocsátható. A szexuális nehézségek megoldását a házasság véglegességéről alkotott felfogásunk is befolyásolhatja.

Önkielégítés, serdülőkori erotikus problémák

Korunkban egyre jobban terjed, szinte magától értetődővé vált felfogás, hogy a serdülőkori erotikus problémákat „nem szabad elfojtani”, mert azok később súlyos neurózishoz vezethetnek. Volt olyan szexológus, aki név szerint támadta Tóth Tihamér második világháború előtti könyveit. Leírta, hogy betegek közt többen ezeknek a könyveknek a hatására kaptak nehezen gyógyítható neurózist. Nem voltak képesek megbirkózni azzal a büntudattal, amit amiatt éreztek, mert nem tudták követni az ott leírt erkölcsi tanítást. A szexológus a büntudatot akarta megszüntetni. Aki szerint nincs bűn, nem lehet értékelni a büntudatot sem.

Felmerül persze az a kérdés, hogy ha mégis van bűn, ha valóban helyes az erkölcsi tanítás, akkor talán más módját kellett volna keresni a kialakult neurózis gyógyításának. Tóth Tihamér, egyetemi lelkész, majd püspök, hangsúlyozza, hogy az önkielégítés nem a szexuális fejlődés kötelezően végigjárandó útja, hanem eltévelyedés, súlyos bűn. A feltámadó természetes nemi vágyakat ekkor nem kielégíteni, hanem szublimálni kell sporttal, mindenféle hasznos elfoglaltsággal. A szerelem gyönyörű szép és tiszta dolog, az önkielégítés soha nem lehet annak megfelelő pótléka. A problémák, sokak személyes tapasztalata szerint önfegyelemmel, neurózis nélkül is megoldhatók. Az orvosi tanácsadás tekintetbe kell vegye a hozzáfutók hitét, világnézetét.

Nemi önmegtartóztatás a házasság előtt

Fiatalkorú fiúk és lányok bőrén gyakori pattanások elmulasztására sokan tanácsolják a mielőbbi szexuális kapcsolatok kialakítását. Van-e még, aki gondol arra, hogy ezzel konfliktust okozhat, ha például hívő fiatalnak tett ilyen ajánlatot. Alig merül fel már az orvosokban, hogy a szüzesség eddig minden korban erény volt, a pogány rómaiak is tisztelték, és legalább a nők számára, hosszú évezredek óta kötelező előírás volt, számos, főleg muszlim országban ma is az. Ahol a volt keresztény országokban meggyengült a hit, ott elterjedt az a nézet, hogy sajnálni, lesajnálni való az a fiatal lány, aki még arra törekszik, hogy „tisztán” maradjon a házasságig. Évezredek óta elvárták ezt a nőktől. Mit mondjunk a férfiakról? A „kettős erkölcs” ezen jellegzetes problémáján úgy segítettek, hogy lejjebb szállították a mércét, ma már a lányoktól is alig várja el valaki a valódi önmegtartóztatást. Nem friss dolog ez. Ismertem olyan fiatal férfit, még a második világháború alatt, akiről egy orvosi adatfelvétel alkalmából kiderült, hogy még nem volt senkivel szexuális kapcsolata. Az adatokat felvevő orvos lekiécsingyözött megjegyzést tett, és kétségesnek mondta, kaphatna-e nőt egyáltalán. A csendes válasz ez volt: „Egyetemet végzett ember vagyok. Nem gondolja, hogy lehet más a világfelfogásom?” A kérdező döbbenetesen elhallgatott. - Ne feledjük, hogy ma is vagyunk, akik a férfiak önmegtartóztatását is helyesnek tartjuk!

Változott világunkban nem csodálkozunk már, ha tizenéves lányok egyre gyakrabban jelentkeznek azért, hogy felírjuk számukra a terhességmegelőző hormonális tablettákat. Íme milyen bölcs ez a lány, nem akar nehézségeket, nem akar abortuszt. Van még orvos, akinek eszébe jut, hogy a hormonális befolyásolás bizony következményekkel jár, és talán pár szót megérdemelne a kérdés, hátha elgondolkozna az ifjú hölgy? Persze az ilyen beszélgetés rendkívül ritkán eredményes, gyakoribb a hátunk mögötti kimosolygás veszélye. Ki mer ilyet vállalni? Vagy vagyunk még néhányan?

Érett szerelem

Házasságon belül a minél teljesebb, kölcsönös szexuális örömszerzés erkölcsileg is helyes kíváncsi. Ha nem zárja ki teljesen a gyermekáldás lehetőségét, minden egyház egyetért vele.

A szexualitással foglalkozó könyvek bőven adnak tanácsot. Vannak egyházi áldással megjelent ilyen írások is. Itt most csak a kölcsönösség jelentőségét hangsúlyozom. A szerelmesek ismerjék meg egyre jobban egymás vágyait. Gondolok arra is, hogy a nők általában lassabban érnek el a teljes öröm érzéséhez, az orgazmushoz. A férfi legyen erre tekintettel, már az előkészületkor is. Mindehhez orvos adhat tanácsot. Vegyük mindig tekintetbe a tanácsot kérők vallási meggyőződéseit, mert esetleg többet ártunk, mint használunk.

Pszicho-szexuális problémák

Egy fiatal hindu ismerősöm szerint Európában azért olyan gyakoriak a válások, mert nem a tapasztalt szülők választják ki az egymáshoz illő párokat. Nálunk a válások leggyakoribb okának a szexuális meg nem felelőséget tartják, statisztikáink is így értékelik a kérdést. Egyebek közt ezzel is érvelnek a „szabad szerelem”, illetve a „próbaházasság” hívei. (Utóbbi nemcsak a teljes szexuális közösséget, hanem a közös háztartást is jelenti.) A legtöbb szexuálisnak mondott probléma mögött azonban pszichés gondok húzódnak meg. (Az ún. „genitális alkalmatlanság” rendkívül ritka. Gyakorlatilag ez „matrimonium non consummatum”-hoz, „el nem hált” házassághoz vezet. Katolikus szempontból sincs ilyenkor érvényesen befejezett házasság.)

A valódi lelki közösség, szeretet legjobb próbája azonban nem a próbaházasság. Egyik lányom felháborodva mondta ifjú korában: „Engem ne 'próbálgasson' senki!” Kétségtelen, hogy a vesztes elsősorban a leány. Érdekes, hogy bár sokan igyekeznek lebecsülni ennek a jelentőségét, „annyi, mintha meginnék egy pohár vizet”, a kérdőívek azt bizonyították, hogy minden lány kiválóan visszaemlékezett arra, hogy kivel volt úgymond „együtt” először életében.

Sokan állítják, hogy a pszichés megfelelés, az áldozatkészség remek próbája lehet, hogyan viselkedik valaki egy kiránduláson, ha a lány elfáradt, vagy megütötte a lábát, és csak lassabban tud menni, a fiúnak pedig valami sürgős elintézni valója lenne a városban. A pszichés egymáshoz illésnek egyik legnagyobb bizonyítéka éppen az, ha valaki hajlamos tekintettel lenni leendő párjára, tud parancsolni még saját felgerjedő vágyainak is. Egyik gimnáziumi osztálytársam mondta annak idején, hogy a legjobban a saját mennyasszonya becsületére, tisztaságára vigyáz, saját maga ellenében is! Joggal remélhető, hogy aki így gondolkodik, az könnyebben összeszokik párjával szexuális területen is.

Mi van e mögött a maradinak látszó gondolkodásmód mögött? Nem csupán észérvek, bár azok is. Ne becsüljük le azonban a vallásos hitből fakadó meggyőződés erejét. Aki azonban valódi humanista, az tudja, hogy az emberi hitek mélyen gyökerező valóságok. Ha nem számolunk velük, könnyen vallásvagy világháborúba keveredünk. Ha pedig valaki belülről is ismeri ezt az erőt, annak nem kell sokat magyarázkodnom. Örülnék, ha az itt elmondottak ismeretében a keresztények részéről várható pszichés reakcióknak legalább egy részével minél többen számolnának.

„Próbálja meg mással! ”

Milyen gyakran elhangzik ez orvosok szájából, amikor betegük tanácsot kér szexuális életének nehézségeiben. Ha betegünk hívő keresztény, akkor ez a tanács megoldhatatlan konfliktust jelenthet, hiszen ezzel házasságtörésre bízhatnánk. Mindenképpen helyesebb az együttélés valódi gondjait lehetőleg mindkét fél meghallgatásával megoldani. Szükség esetén házassági szaktanácsadóhoz irányítsuk a hozzánk fordulókat. Többször hangsúlyozom, hogy ilyen és hasonló problémában legyen gondunk arra is, hogy a hozzánk forduló világnézetének megfelelő tanácsokat kaphasson.

Nyitott házasság

A keresztény egyházak nem fogadják el a nyitott házasságot, tehát amikor mindkét, egymásnak hűséget fogadott fél úgymond „szabadságot” ad a másiknak, hogy azzal tartson szexuális kapcsolatot, akivel jónak gondolja. Mi ezt egyértelműen bűnnek, házasságtörésnek tartjuk. Nézetünk szerint magától értetődő, hogy pl. az egyik fél betegsége nemi önmegtartóztatást jelent a másik fél számára. Idősödő korban is a kölcsönös szeretet és megbecsülés legyen a jellemző! Szeretjük saját párunkat, közösen, Istenre tekintve akarjuk leélni életünket. Gyökössy Bandi „bácsi” gyakran emlegette, hogy ha Isten nélkül akarjuk kialakítani házasságunkat, Isten helyébe valaki más kerül harmadiknak.

Homoszexual itás

A homoszexualitást minden keresztény egyház és a vallásos zsidóság egyaránt bűnnek tartja. Bőséges idézetek hozhatók a Bibliából. Vannak, akik tudomásul veszik, mikor már kialakult, és igyekeznek arra, hogy legalább minél tartósabban egyazon párhoz kötődjenek.

Határozottan szembefordulnak az egyházak azzal, hogy homoszexuális párok örökbe fogadjanak gyermekeket. A gyermekek számára ez egyértelműen homoszexualitás felé vezető út. Akik az örökbefogadás mellett érvelnek, azt szokták felhozni, hogy a gyermeknevelés mindenkinek személyes joga. A kérdés az, hogy a homoszexualitásra nevelés is? Más dolog, hogy a homoszexuálisok iránti magatartásunk tükrözze a minden ember iránti szeretetünket, ami azonban nem jelentheti magatartásuk helyeslését. Mint orvosok, megállapíthatjuk a kapcsolatok tartósságának pozitív hatását, de törekedhetünk arra is, hogy minél kevesebb sérüléssel megszabadulhassanak állapotuktól. Nagy szakértelmet és empátiát igénylő nehéz feladat.

AIDS

Röviden néhány szót az AIDS betegség megelőzéséről, a betegek kezeléséről. Kétségtelen, hogy a legbiztosabb megelőzés a monogám házasság. (Természetesen tudjuk, hogy nagy ritkán így is előfordulhat fertőzés, de pl. a transfúzió okozta betegség egyre kevésbé valószínű, bár a betegség terjedésével ez a veszély is fokozódik.) Közismert, hogy a promiscuitás a fertőzés valószínűségét növeli. Egy erről szóló rádióriportban is elmondtam ezt a véleményemet. A riporter kijelentette, hogy ez egyáltalán nem reális álláspont, mert az emberek már ilyenek, sok emberrel tartanak szexuális viszonyt, más megoldást kell keresni. O a gumióvszer jelentőségét bizonygatta. Én akkor is azt képviseltem, amit most is állítok, hogy a legbiztosabb védelem a hűséges házasság. Az, hogy ilyen alig van már, az erre hivatkozás nem reális? Először is, nagyon sok tisztességes házasság van ma is, főleg keresztény körökben. De ha kevés lenne, akkor is hivatkozhatnánk arra, hogy pl. a környezetet tönkretévő szennyáradat, a halak kipusztulása is realitás, mégis vannak bátor környezetvédők, akik szembe mernek fordulni a földet, vizet kizsákmányoló tevékenységével. A föld uralom alá hajtása ősi parancs, de a tönkretétele nem. Vajon nem lehet ebből arra következtetni, hogy bátor fiatal és idősebb emberek, eredményesség reményében szembe merhetnek szállni a szexualitás mindent maga alá gyűrni akaró törekvéseivel. Vegyük észre, hogy a váltogatott „szabad” szerelem éppen a valódi, mély, életre szóló szerelem örömeit teszi egyre nehezebbé, sokak számára szinte lehetetlenné. Az orvosnak szeretettel, türelemmel kell foglalkoznia AIDS-es betegeivel is. Nem a mi dolgunk az ítélezés. „A beteg nem elítélendő, hanem meggyógyítandó írta dolgozatában egyik hallgatóm. Calcuttai Teréz anya nővérei is ápolnak AIDS-ben szenvedőket. Természetes, hogy a saját megfertőződésünknek megfelelő óvó rendszabályokkal igyekeznünk kell elejét venni. Többen is hangsúlyozták, hogy ugyanolyan betegnek kell tekintenünk őket, mint bárki mást.

Összefoglalás

Ez egyesek számára talán nagyon ódivatúnak tűnő, másoknak ősrégi igazságokat, értékeket tükröző fejezet volt. Meggyőződéseim azonban mint említettem: minden magát humanistának tartó orvos természetesnek kell tartsa, hogy a minden ember őszinte hitét megbecsülő tartással közeledjék hívő keresztény betegeihez is. Ehhez pedig legalább nagyvonalakban ismernie kell azok meggyőződését, mely leginkább éppen a szexuális etika vonatkozásaiban tér el a szokványostól. Tudatában vagyok természetesen annak, hogy nem minden magát kereszténynek tartó ember vallja az itt leírt nézeteket, vállalja az ebből fakadó következményeket. Mégis minimális követelmény minden magát humanistának valló orvos számára, hogy legalább ne rontsa tovább a helyzetet, de főleg ne adjon olyan tanácsot, amelyik sérti betegei meggyőződését. Mérhetetlenül nehezebb a helyzetük azoknak, akik velem együtt tudatosan igyekeznek azon, hogy maguk is Krisztus követői legyenek. Ok ui. szellemileg, lelkiileg még támogatni is próbálják azokat, akik, hozzájuk hasonlóan, egyre nehezebb körülmények között igyekeznek teljesíteni Urunknak a valódi mélyebb életre hívó parancsait. Kockázatos, de szép élet ez.

Tájékoztatás — tájékozott beleegyezés

A tájékoztatás, a tájékozott-tájékoztatott beleegyezés a titoktartással együtt a bioetika egyik alapvető kérdése. Ezen a területen vált nyilvánossá először az orvosok és a betegek egyik legjelentősebb nézetkülönbsége.

A bioetika fejlődése tekintetében igen jelentős esemény az úgynevezett „Salgó-eset”. 1957-ben tárgyalták egy Salgó nevű beteg perét. A betegnek járási panaszai voltak. Orvosa transzlumbális aortográfiát végeztetett. Ebbe a beteg beleegyezett. A beavatkozást követően mindkét lába megbénult. Ezért beperelte orvosát. A per során kiderült, hogy szakmai mulasztás nem történt, a beavatkozást a szakma szabályainak megfelelően végezték el. A bénulás a diagnosztikus eljárás ritka szövődménye, a beavatkozás rizikójának tekinthető. A bíróság mégis elmarasztalta az orvost, mert nem tájékoztatta a beteget erről a szövődményről. Ennek hiányában a beteg nem rendelkezett a megalapozott döntéshez szüksége információval. Gyakorlatilag ezzel az ítélettel született meg a „tájékozott beleegyezés” elve.¹

Nézzük a kérdés legfőbb elvi problémáit. Az önrendelkezési jog emberi jog. Önrendelkezés csak a tények ismeretében lehetséges. Ehhez tájékoztatás szükséges.

A tájékozódás egyik formája a formális tanulás. Az élet dolgairól elméletben és gyakorlatban szerezhethünk ismereteket. Minél szélesebbek ismereteink, annál tájékozottabbak vagyunk. Az elméleti ismeret sokszor elvont, általános, távol van a mindennapi élet tapasztalataitól. A tapasztalatból szerzett ismeretnek is vannak határai. Nem kószolhatom meg a ciánkálit, hogy megbizonyosodjam a hatásáról.

A tájékoztatás módja és kiterjedése függ a tágabb és szűkebb környezet beívódott szokásaitól. Függ, hogy mennyire vesszük egymást emberszámba, mekkora az adott társadalomban a kölcsönös megbecsülés mércéje, az erről alkotott nézeteink bevésettsége, „paradigmája” - mennyire vagyunk hajlamosak „paradigmaváltás”-ra. Ettől függ az is, hogy mennyire vesszük komolyan az emberi jogokat, mennyire demokratizálódunk.

A bioetikában a humán vonatkozású példákat főleg az orvosi etika területéről szokás venni. E könyv elsősorban a továbbtanuló fiatalokhoz, szélesebb körben pedig általában a kiművelt emberfőhöz szól. Énhető, hogy először néhány általánosabb megfontolással indulunk.

Megfelelő ismeretek szerzése sokszor igen nehéz, különösen, ha *megbízható* tájékoztatást szeretnék kapni. Alapvető ilyenkor a bizalom. Megbízom oktatóimban, hogy legjobb tudásuk szerint igyekeznek tájékoztatni. Ha választási lehetőségem van, igyekszem olyantól tanulni, aki nemcsak igyekszik helyesen oktatni, de valóban a tények alapos ismeretében teszi ezt. Tudás és jóindulat nem mindig egyforma mértékű valakiben.

Különlegesen nehéz a helyzet, ha megbetegszem, és meg szeretnék gyógyulni. Ilyenkor ítélőképességem is csökken. Kihez forduljak segítségért? Nagy tudású vagy megbízható orvoshoz? Miből tudom, hogy kinek mekkora a tudása, és hogy mennyire bízhatom meg benne?

Az ismeret közlése vagy elzárása állandó gondot okoz mindenkinek az élet legkülönbözőbb területein. Alapja ennek természetesen az, hogy én *tudok* valamit, amit a másik ember, a többiek nem tudnak. Mikor, mit, hogyan mondjak, mondhatok meg a másik embernek, a betegnek, a munkatársamnak, a különböző párttagoknak, a vallásos híveknek. Kinek-kinek személyiségi joga, hogy az őt érintő kérdésekről, azokról, amiben neki döntenie kell, tudnia kell. Persze probléma marad: ki az, akinek az adott kérdésben döntenie kell. Kinek mit kell megmondanom, kitől mit kell eltitkolnom? Akit szeretek, azzal megosztom titkaimat, akit nem, aki „ellenség”, attól elzárom az ismereteket. A megfelelő tájékozottság elérése, kiharcolása sohasem egyszerű dolog. Mi itt nem csupán egy körülhatárolható területen foglalkozunk e kérdéssel: Az orvos és a beteg kapcsolatában felmerülő problémákat szélesebb körben szeretném tárgyalni.

Különleges eset, ha valamilyen fontos ok miatt a „rossz hírt” mindenképpen meg kell mondanom. Van erre példa a Bibliában is. „Abban az időben Hiszkija halálosan megbetegedett. Ámosz fia, Izaiás próféta elment hozzá és így szólt: »Ezt mondja neked az Úr: Rendezd el ügyeidet, mert nemsokára meghalsz, s nem maradsz életben.« Erre Hiszkija arccal a fal felé fordulva így könyörgött az Úrhoz: „Emlékezz, Uram, hogy hűségesen és őszinte szívvel jártam színed előtt és azt tettem, ami kedves neked.”² A továbbiakból megtudjuk, hogy Isten megkönyörült Hiszkiján, és még tizenöt évet adott neki. A mi szempontunkból itt az a döntő, hogy Izaiásnak *meg kellett mondania* a rossz hírt, bár ő akkor még nem tudhatta, hogy az Úr megkegyelmez Hiszkijának.

Az orvos-beteg kapcsolatban alapvető ellentétet a beteg embernek mint embernek autonómiája, döntéshez való joga és a beteg embernek beteg állapotából következő elesettségének mértéke jelenti. Az ember, ha beteg, akkor is jogosult, hogy elvileg állapotától függetlenül tudjon saját állapotáról, és amennyire rajta áll, döntsön saját sorsáról. Az orvos kötelessége, hogy a beteg embert testileg, lelkileg gyógyítsa, amihez hozzá tartozik döntési képességének növelése, hogy így autonómiáját érvényesíthesse. Minderre állapotának megfelelően képes. Különböző dolog az állapotának ismertetése és a gyógyítás módjához való beleegyezés céljából történő tájékoztatás. Az előbbinél az okozza a nehézséget: Mennyire képes a „*rossz hír*” elviselésére? A döntési képesség mértéke, annak növelése is cél. Autonómia és segítség: két alapelv, mely szemben állhat egymással. A problémát igyekszem úgy feltárni, hogy annak egyedi megoldási nehézségéhez általános elveken nyugvó segítséget adjak. A megoldás közvetlen feladata az orvosé, a megoldás helyességének elbírálása sokak dolga lehet, egyre nagyobb szerepet kapnak ebben a jogászok is.

Az első alapkérdés: Ki tájékoztathat? A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiumának³ előírása, hogy az orvos, azon belül a kezelőorvos adhat tájékoztatást, hiszen ő ismeri legjobban a beteget. Szakmai szempontok szerint is elsődleges a kezelőorvos, akinek a kezében összefutnak az információk. Természetesen a részinformációk birtokában lévő konziliáriust (radiológust, EKG, EEG szakembert stb.) szintén megkísérti a gondolat, hogy saját területén tájékoztatást nyújtson. Az érvényben lévő egészségügyi törvény azonban a kezelőorvos feladatának írja elő a tájékoztatást, elsősorban azért, mert csupán részinformációk birtokosaként mind az orvos, mind a beteg téves következtetésekre juthat. Újabban a gyógyszerreklámokban is gyakran szerepel a gyógyszerészek tájékoztató szerepe. A valóságban tájékoztatnak még: hozzátartozók, barátok, ápolónők, takarítónők, betegtársak. A szakápolók egyre inkább megkínálják, hogy ők is részt vegyenek a felvilágosítás felelősségteljes munkájában. A szakápolók azonban szintén csak annyi információt adhatnak, amennyire a kezelőorvos felhatalmazza őket. Van olyan orvos, aki szerint inkább rábízható a nővérre akár az intravénás injekció beadása is, mert kevésbé veszélyes, mint adott esetben a tájékoztatás. Ez a tájékoztatás jelentőségére mutat, de rejtett utalás ez az információban rejlő hatalomra is.

Itt természetesen elsősorban a *formális*, a szaktudomány szintjén történő, közvetlen, tehát a beteg problémáira koncentráló tájékoztatásról van szó.

Egyre inkább azt kell igazolni, hogy a beteget valami okból miért nem tájékoztatják. Ha a beteg ezt kifejezetten kéri, akkor természetesen nem kell tájékoztatni. Ilyenkor, ha igen komoly dologról van szó, helyes ezt ismét megkérdezni, és csak utána dokumentálni.

Néhány kiegészítő kérdés és válasz. Mikor tájékoztassunk? A diagnózis felismerésétől kezdve. Hogyan? Folyamatosan. Nem paternalista-atyáskodó stílusban, hanem emberileg, egyenrangú félként.

A legdöntőbbek közé tartozó kérdés: Mit mondjunk el? Többféle mérce, standard van: Szakmai, objektív (?), szubjektív.

A tájékoztatás módjai: egyszerű, részletes szóbeli, írásbeli, egyéb (magnó, képmagnó, testbeszéd stb.).

Elsősorban a beteget közvetlenül érdeklő dolgokat kell ismertetni: eligazodás az egészségügyben, ezen belül a kórházban. Milyen jogai vannak (például kérdés!). A rák jelentős része már gyógyítható - ne csak a fekete krónikákat ismertessük!

Említettem mint alapvető gondot: Rossz hírről szabad-e, kell-e tájékoztatni? Elbírja-e ezt a beteg lelkiállapota? Nem sérti ez a „ne árts!” szabályt? Ki ítéli meg? Soha nem szabad a betegnek hazudni, de ez nem jelenti, hogy azonnal meg kell mondani az igazságot. A törvény és az Etikai Kódex egyaránt lehetővé teszi a fokozatos tájékoztatást.

Manapság egyre inkább elterjed, hogy az élet legkülönbözőbb területein, nem csak a politikában vagy a pénzügyekben szeretnénk tisztán látni. Egyre erőteljesebb az igény, hogy a végső egzisztenciális problémákban minél világosabban lássunk, minél több felvilágosítást kapjunk, hogy így önállóan tudjunk véleményt alkotni, cselekedni. A különböző mítoszok mögé szeretnénk nézni. A reformációban hatalmas

harcok dúltak azért, hogy mindenki saját maga olvashassa a Szentírást. Tudjuk, hogy ez a titokkal övezettség nem csak a krisztusi iratokra vonatkozott. Lányok nem olvashatták a héber Bibliát, az Ószövetséget, de sokáig tilos volt a nőknek a Korán olvasása is, hasonlóan a hindu szent iratokhoz.

A francia forradalom a szabadságjogok egyik megteremtője volt, de neki sem sikerült kivívni a teológia és az orvostudomány területén az egyenlő elbírálást. Maradt a paternalizmus, a beavatottak belső titkos világa. Amióta egyre világosabb, hogy a tudás, az információ hatalom, egyre erőteljesebb a minél szélesebb tájékoztatás iránti igény. Különösen fontos ez, amikor testi és lelki életünk, egészségünk ügyeiben szeretnénk magunk helyesen dönteni. Egyre többen felismerték, hogy szükséges ehhez a tények, a jelenlegi helyzet és a várható események helyes felmérése. Dönteni csak akkor tudok, ha tájékozott vagyok. Mindezek érthetővé teszik, mekkora a jelentősége a katolikusok számára a II. Vatikáni Zsinatnak - mekkora a jelentősége a betegek számára az emberi jogoknak, az autonómiának, a betegeket felvilágosító tájékoztatási kötelességnek. A feudális hatalom első megtörését a francia forradalom hatása jelentette, az emberi jogok egyre teljesebb kiteljesedése századunk eredménye. Ebben a keretben kell néznünk a bioetika kialakulását.

A tájékozottság nem kizárólag ismeretek minél teljesebb közlésétől függ. Bármennyi ismeretet szerzek az újságok olvasásából a különböző politikai pártok programjáról, a „boszorkánykonyhába” nem látok be igazán: nincsenek, nem lehetnek személyes tapasztalataim, hacsak magam is nem foglalkozom politikával, joggal, teológiával. A szakemberek ismereteiket bármennyire is igyekeznek közérthetően elmondani, attól még nem lesz profi az, aki ezeket meghallgatta. Önbizalma ugyan nő, de ki tudja, hogy helyes mértékben-e? Mindenki úgy gondolja, hogy tud futballozni, mindenki úgy hiszi, ért a politikához, a joghoz, az orvosláshoz. Ki-kinek saját legjobb tudása szerint akar eligazodni, sőt ha etikai kérdés is felmerül, saját lelkiismerete szerint akar cselekedni. Kérdés mindig, mennyire frissítettük fel tudásunkat, mennyire „tartjuk karban” lelkiismeretünket?

Ha feltételezzük, hogy mindez megtörtént: megfelelő tudású, megbízható szakembertől tájékozódtam, a kérdés erkölcsi vonatkozásáról is szereztem képet magamnak, mire van még szükségem? Láttam-e mindezt gyakorlatban működni? Voltam-e bírói tárgyaláson, láttam-e betegeket szenvedni, majd meggyógyulni vagy meghalni? Jogi körökben elterjedőben van az a nézet, hogy az igazságügyben dolgozó jogászoknak bizonyos időt börtönben kellene eltölteni, hogy lássák ítéleteik következményét. Az egészségügyi kérdésekkel foglalkozó jogászoknak a kórházi gyakorlati munka sem válna hátrányára. Az egészségügyben dolgozó sokak szerint akkor tud kellő együttérzéssel fordulni a beteghez, ha legalább egyszer életében maga is volt beteg.

Mindezek után még mindig kérdéses, mennyire tudok saját ügyemben *objektíven* dönteni? Hogyan ítéld meg saját betegségemet, saját hibáimat, bűneimet? Kell-e tanácsadó, és ha igen, ki legyen az?

Megszületett természetesen a tájékoztatás szabadságának számtalan túlhajtása. Tudni vagy legalább érezni kell, hogy mikor, kinek mennyit szabad, lehet elmondani anélkül, hogy teljes testi-lelki összeomlás következne be. A katolikus értelmiségi körökben a II. Vatikáni Zsinat után szinte kötelező szlogen lett a „világiak nagykorúsága” jelszó. Akiket régebben még lelkiatyának nevezünk, most legfeljebb felkért tanácsadók lehetnek. Hasonlóan a világi gondolkodásban az orvosok, akik addig mint „jó atyák” igyekeztek segíteni betegeiken, ugyanezért ma „paternalista” elnevezést kapnak. A kölcsönös bizalom teljes kizárása felé vezető úton sokan nagyon előreszaladtak. Egyesek minél több szabály előírásával gondolják megoldhatónak a megoldhatatlant. Az alapvető etikai elvek, így a Bibliában is megfogalmazott aranyszabály: „Tedd azt, amit szeretnél, hogy veled is tegyenek”⁴ - vagy negatívan fogalmazva: „ne tégy olyat, amit magadnak nem kívánnál”⁵, nem kerülhetők meg.

Ha az orvos kellő időt tud fordítani a tájékoztatásra, ezzel sokat segíthet a betegnek a döntés meghozatalában. A felelősséget azonban mindig csak jogilag háríthatja az orvos a betegre, s nem erkölcsileg. Összhangba kell hozni a beteg autonómiájának tiszteletét az orvosi lelkiismerettel. Ez néha igen nehéz feladat.

Orvosok, gyógyító közösségek kötelességei és jogai

A tájékoztatásnak vannak objektív, célszerűségből fakadó határai. A számítógép működését felhasználni akarók nem akarnak részletesebb ismereteket szerezni a mélyebben játszódó folyamatokról, a gépkocsivezetők sem kell, hogy ismerjék a gépkocsi pontos szerkezetét. Elegendőnek érzik, ha annyit tudnak, amennyit a gép használatához szükséges. Sokszor pedig jó lenne valamivel többet tudni. Akarnak-e tájékoztatni bennünket a szakemberek, vagy úgy érzik, biztosabban tudnak szellemi és anyagi hatalmat gyakorolni, ha tájékozatlanok maradunk? Vagy maguk az érintettek sem kívánnak részletes tájékoztatást? A számítástechnikában

„felhasználóbarát” módszernek nevezzük, ha a felhasználónak minél kevesebb gondja van a gépével. Neki csak azt kell tudnia, milyen gombokat milyen sorrendben kell megnyomnia, ha a kívánt eredményhez akar jutni. A gépjárműtechnika arra törekszik, hogy minél több folyamat automatizált legyen. Már nemcsak a gépkocsivezető nem tudja, hogyan működik például a szervokormány, de az ezzel foglalkozó szerelő is rendszerint csak annyit tud, hogy mikor mit kell kicserélnie. Úgy érezzük azonban, hogy az analógiák egyre kevésbé felelnek meg a bioetika kérdéskörében. Régebben - mint említettük - az orvos „mint jó atya” megmondta, mit kell tennie a betegnek, ha meg akar gyógyulni. Azt már nem tartotta szükségesnek, hogy elmagyarázza: ez a baj, ezt így és amúgy lehet gyógyítani, a gyógyulás kilátásai az egyik esetben jobbak, de a választott kezelésnek különböző veszélyei, mellékhatásai vannak. Némiképpen hasonló ez az ügyvéd és védence (kliense) közti kapcsolatban. Egy per elindításakor az ügyvéd mondhat többet vagy kevesebbet a várható eredményekről, a mellékhatásokról. (Igaz, ott könnyebb korrigálni a tévedéseket.) A beteg vagy az ügyfél is általában szereti, ha tudja, miről van szó. Életünk döntő pillanataiban magunk akarjuk kezünkbe venni sorsunkat. Vajon tudjuk-e?

A megkötések és a túlzott jogi szabályozás a betegnek sem lehet érdeke, mert nem vezet jóra, ha mindkét fél jövőendő ellenségként nézi a másikat. Előfordult, hogy a beteg a megfelelő tájékoztatás után megkérdezte, hogy „azért doktor úr, én ugye beperelhetem, ha nem sikerül a műtét?”. Ugyanakkor a jogi szabályozásnak a lehető legtisztább helyzetet kell teremtenie.

Különleges kérdés, hogy kellő közéletet kell találni a beteg autonómiájának tisztelete és az orvosok tanulási lehetősége közt. Ha mindenkit csak a legjobb orvos kezelhet, akkor hogy alakul ki a következő orvosi nemzedék tudása és technikai készsége?

Betegjogok, betegtájékoztatás

Tájékozott beleegyezés betegségben, közéletben és Isten országában

A bioetika az élet etikai kérdéseivel foglalkozó tudomány. Természetes, hogy tárgyalási módja, képviselt értékei jelentősen függenek a szerző világlátásától, világnézetétől.

A szokásostól eltérő módon közelítem meg a kérdést.

Az utóbbi időben hazánkban is egyre többet hallunk a tájékozott beleegyezés (informed consent) problematikájáról. Ezt a fogalmat világszerte a beteg és az orvos kapcsolatának egyik legaktuálisabb kérdésére vonatkoztatják:

tájékoztatta-e az orvos kellőképpen betegét betegségének várható következményeiről, megteremtette-e számára a valóban szabad választás lehetőségeit. Ismernie kell a végzendő eljárás kockázatát, de a beavatkozás elhagyásának várható következményeit is. E leszűkített értelmezést szeretném kiterjeszteni, majd a bioetika alapkérdéseire vonatkoztatni.

Tájékozott (vagy tájékoztatott) beleegyezés megfelelő tájékoztatás utáni beleegyezést, egyetértést jelent. A különböző magyar fordítás az „informed consent” kissé eltérő értelmezési hangsúlyát jelzi. Aki *tájékozott* beleegyezést mond, az a beteg szubjektív helyzetét hangsúlyozza. A *tájékoztatott* beleegyezés az orvos felelősségére utal. Az *egyetértés* azt emeli ki, hogy itt nem az orvos által kicsikart beleegyezésről, hanem egyenrangú emberek kapcsolatáról van szó. Ki kell terjedjen ez a *megfelelő* - a tájékoztatandó számára megfelelő - tájékoztatás például a műtét várható előnyeinek kívül a

mellékhatásokra, szövődményekre is. Így tud a beteg valóban felelősen véleményt formálni, dönteni. A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiumának IV. számú Állásfoglalása részletesen foglalkozik a betegek tájékoztatásával. Ez az állásfoglalás etikai szempontból irányadó minden orvos számára, de sajnálatos módon igen kevesen ismerik. Elsősorban jogászok támadják az eddigi gyakorlatot, mely szerint az orvos főleg a beléhelyezett bizalomra számítva csak nagyon nagy vonalakban ismerteti a beteggel a várható következményeket és a kezeléskor is csupán saját véleményére hagyatkozik. Ezt a már említett orvosi viselkedésmódot szokás *paternalistának* nevezni, ahol az orvos a gyermeknek tekintett beteg javát igyekszik szolgálni. A betegek közül egyre többen, az általánosan terjedő demokratikus felfogásnak megfelelően tiltakoznak ez ellen, és egyenrangú partnerek óhajtanak lenni.

A Magyar Orvosi Kamara Etika Kollégiumának IV. számú „A betegek tájékoztatásáról” című állásfoglalása már 1994-ben erkölcsi kötelességgé tette minden orvosnak a beteg megfelelő tájékoztatását, majd a VII. számú „Az orvosi beavatkozás előtti beleegyező nyilatkozatról (informed consent)” című nyilatkozattal 1995-ben ennek sajátos formáját, az informed consentet is. Az erkölcsi szabályozás ebben az esetben is megelőzte a jogit, hiszen ezekről a kérdésekről törvényerővel csak 1997-ben nyilatkoztak a

honatyák.

Mielőtt a tájékozott beleegyezés kérdését részletesen megvizsgálnám, szeretnék annak más területen felmerülő problematikájával foglalkozni, hogy szélesebb körben vizsgálhassuk a kérdést.

A tájékozott, megfelelő tájékoztatáson alapuló beleegyezésnek vannak közéleti, ezen belül politikai és gazdasági, sőt teológiai vetületei. Mindenki felháborodik, ha azt veszi észre, hogy a közélet, a politika bizonyos eseményeiről, a dolgok valódi összefüggéseiről, a várható következményekről nem tájékoztatták. Ezért készítenek a pártok programokat, tartanak sajtófogadásokat, hogy a választáskor tájékozott emberek tudjanak dönteni. Kit milyen mértékben tájékoztatnak? Mennyire tájékoztatott a választópolgár, a részvénytulajdonos, az „egyszerű hívő”, és mennyire az „elit”? Milyen csatornákon folyik a tájékoztatás? Végül, egzisztenciális döntéseink pedig azon alapszanak, mennyire értettük meg, tudatosítottuk magunkban Isten üzenetét, kinyilatkoztatásait. Kellő, helyes tájékoztatás után döntöttünk?

Az orvosok egy része nem is szándékozik megfelelő tájékoztatást adni akár azért, mert „rossz hír” közlése - például rákbetegség - esetén fél a rossz következményektől, depressziótól, öngyilkosságtól, akár azért, mert a beteg a tájékoztatást könnyen félremagyarázhatja, amiből már előre levonják a következtetést: „úgysem ért hozzá”. Ritka eset, hogy az orvos a tájékoztatást egyszerűen fölöslegesnek tartja. Az is előfordul, hogy minden jó szándéka ellenére sem tud úgy tájékoztatni, hogy az a beteg számára kellően érthető legyen. *Isten* rendszerint nem közvetlenül, hanem prófétái, küldöttei által egy adott helyzetben tájékoztat bennünket. Természetesen úgy, hogy az lehetőleg később is javunkra válhasson, de kijelentéseinek késői, esetleg évszázadokkal későbbi értelmezése bizony nem könnyű. Isten azt is tudja, lehet, hogy rosszul választunk, mégis szabad akaratot adott saját valódi érdekeinkkel szemben.

Az, aki úgy érzi, hogy nem megfelelően tájékoztatták, akár az igazság elhallgatása miatt, akár mert a közlés számára nem érthetően történt, igyekszik ismereteit onnan beszerezni, ahonnan tudja. Ha mint *beteg* nem tartja kielégítőnek vagy nem érti meg az orvos tájékoztatását, akkor fíhöz-fához fordul. Kérdezi betegtársait, a nővéreket, esetleg barátait, ismerőseit. Igyekszik az orvos ki nem mondott vagy félig kimondott szavait hasznosítani.

A közéletben *a társadalom tagjaként* a sorok közt próbál olvasni, barátokhoz fordul, keresi a beavatottak barátságát, hogy többet tudjon várható jövőjéről. *Hívőként* az írást böngészgeti újra és újra, magyarázókhöz fordul, aktualizálási lehetőségeket, titkos, gnosztikus értelmet keres, mely egyértelműen megmondja, most mit kell tennie. Mindezeket a párhuzamokat azért mutattam be, mert számos alkalommal előnyös lehet, ha a valamelyik területen helyesnek talált nézeteket analóg módon, mutatis mutandis, másutt felhasználjuk. Für Lajos egy interjújában a következőket mondta: „Egy politikusnak három irányba kell mindig figyelnie. Először: az *ország*ra, amelyben politizál, ezen belül a gazdaság, társadalom, kultúra jelenségeire, az emberek gondolkodására, véleményére a legkisebbtől a legnagyobbig. A figyelem másik fontos iránya: a demokráciában létrejövő, kiválasztott *hatalmi elit* (...). A figyelem harmadsorban mindig a külső viszonyokra, *külső elvárások*ra irányul, azokra az igényekre, amelyeket a világ támaszt velünk szemben.”⁶ A bioetikával foglalkozó szakember is tekintetbe kell vegye mindezeket.

Száma az „elit” azonban elsősorban az e témával foglalkozó többi szakember, adott esetben a teológus, a jogász, az orvos stb. Vegyük sorra ezek után a bioetika néhány főbb kérdését.

Legelőször a már említett, jelen vizsgálatomban kiindulópontul szolgáló tájékozott beleegyezés (informed consent) gondolatmenetével foglalkozom.

A tájékozott beleegyezés meglehetősen új fogalom hazánkban. Az általános, kölcsönös emberi megbecsülés megvalósítására irányuló törekvést jelzi, elsősorban az orvos és beteg kapcsolatával foglalkozik. Eleinte főleg a nagyobb kockázattal járó beavatkozások, műtétek előtti minél részletesebb tájékoztatásra vonatkoztatták, de kezdettől fontos kérdés a gyógyíthatatlan betegek felvilágosítása is. Az eddigi gyakorlatban az orvos *tudta*, mit kell tennie a beteg érdekében. A beteg megbízott orvosában, hogy tudása, képességei szerint a legmegfelelőbbben igyekszik eljárni. Utóbbi időben az emberek bizalma egymásban általában csökkent. Az orvosok helyzete azonban mindig kissé kivételezett volt, lényegében ma is az. Ha megbetegszünk, akár tetszik, akár nem, ki vagyunk szolgáltatva az orvosoknak. Mi magunk, orvosok is érezzük ezt, ha betegként kerülünk szembe kollégánkkal. Tagadhatatlan, hogy ez a kiszolgáltatottság sokkal egzisztenciálisabb, mint például a „hivatal packázásai” címen ismert jelenség. A védekezés igénye is elementárisabb. Példát mindenki bőven tud hozni saját vagy barátai tapasztalataiból. „Csak orvos kezébe ne kerüljön az ember” - mondják még az orvosok is. (Persze azért papok közt is gyakran hasonló tartózkodást találunk a többi pap iránt, a politikusokról nem is beszélve! Mindenki szeret egy másik csoporton elnézően

mosolyogni.) Elemi erejű a törekvés, hogy partneri viszonyt kell teremteni az orvos és a beteg között. Általában a demokráciát régebben gyakorló államokra szokás példaként hivatkozni. Nagy hiba, ha csak kényszeredetten, azért tájékoztatunk valakit, mert törvények, szabályok ezt előírják, és nem azért, mert a másik ember személyiségét tiszteljük. Tiszteljük akkor is, ha gyermek, akkor is, ha csökkent felfogóképességű. Említettem, hogy mindenkit saját szintjén, számára érthetően kell tájékoztatni. (Minden valamire való népszónok pontosan tudja ezt. Miért csak ők tudják?)

Nézzük, hogyan gondolkodik erről az *ország*. Hazánkban a patriarchális viselkedésnek ősi hagyományai vannak. Köztudott, hogy például a cselédem és családom szó is azonos eredetű. A földbirtokos letegezhette a munkásait, ugyanígy az orvosprofesszor a hallgatóit. A legtöbben akkor ezt az egymáshoz tartozás jelének tartották. Sokan büszkék voltunk arra, hogy idős professzorunk atyailag viselkedett velünk szemben. A bizalom légkörében ez a rendszer jól működött. Manapság ez megváltozott, vagy inkább változóban van. Már a háború előtt is megbecsülően tekintettünk a tőlünk nyugatra fekvő országokban uralkodó, demokratikusnak nevezett kapcsolatrendszerre. (Itt megjegyzem, hogy a túlzó kinövés ellen tiltakozó orvosok éppen arra hivatkoznak, hogy veszélyes, ha ők *állampolgárokat* kezelnek, és nem beteg *embereket*!)

Nézzük kissé részletesebben a tájékozott beleegyezés mellett és az ellene szóló érveket. A mellette szólók inkább elvekre hivatkoznak: minden ember alapvető egyenlőségére, az emberi méltóság tiszteletben tartására. Egyre többször halljuk, hogy az orvos *megbízás* alapján jár el, az orvos azt kell tegye, amire a megbízója felhatalmazza. Az orvos persze gyakran kerül így dilemma elé. Mit tegyen a Jehova Tanúival, akik nem engedik, hogy vérátömlesztést kapjanak. Ok külön könyvecskét jelentettek meg, melyben már orvosi érveket is latba vetnek hitük mellett. Az orvos problémája ilyenkor az, hogy szabad-e neki öngyilkossághoz asszisztálnia? Különösen nehéz a kérdés, ha jehovisták gyermekéről van szó, akinek életmentő lehetne a vérátömlesztés. Mennyire döntő ilyenkor a szülők hite? (Örömteli tény, hogy egyre több orvosilag is hiteles eljárást fejlesztettek ki, melyek a vérátömlesztést igyekeznek fejleszteni.)

Persze nem csak ilyen súlyos hitbeli dilemmáról lehet szó. Alapelveként szerepel manapság: A beteget nem szabad akarata ellenére kezelni. Elvileg nagyon helyes, hiszen a beteg méltóságát tisztelem meg ezzel.

A nyugati országok gyakorlatára hivatkozás ugyanakkor nem teljesen meggyőző egy magyar orvos számára. Az orvosi elit és a jogász elit hazánkban még csak most próbálja megérteni egymás érveit. Konferenciák sora zajlik, amelyekből annyi már kiderült, hogy merev elképzelésekkel nem jutunk előbbre.

Az eddigi eredmények és eredménytelenségek láttán a régi demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban is egyre szélesedik a vita. Érdemes felfigyelni arra, hogy míg nálunk lassan alig mer tudományos érvet hozni valaki a régebbi elgondolások mellett, Paolo Cattorini⁷ olasz professzor már több viselkedési mintáról beszél, ismertetve azok előnyeit és hátrányait. Ő a *paternalizmuson* kívül a következő modelleket gyűjtötte össze különböző közleményekből: *szerződés*, *a bizalom áldásai*, *szövetség*, *gondoskodás*, végül a *tudomány és a humanitás* összekapcsolása. Nem szándéksom itt ezekre részletesen kitérni, csupán azért említettem őket, hogy látható legyen a valódi pluralitás. Annyit azért még megemlítek, hogy a hívő ember Istent *Atyának* nevezi, így számára a *paternalizmus* nem egyértelműen valami gonoszát jelent. Kétségtelen viszont, hogy ha az ember Isten helyébe akar lépni, akkor bizony ne csodálkozzék, ha ledobják saját zsarnoki piedesztáljáról. Oda is vezethet a hit és a gyógyítás paternalista összekapcsolása, hogy a hívő embert minden emberi méltóság megtiprásával vádolják, mondván hogy az isteni Atyába vetett hitből óhajtja levezetni saját fensőbbiségének igazolását.

Nézzünk meg most az elmondottak fényében néhány közismert bioetikai problémát.

Elsőként szokás emlegetni az élet kezdetén és végén felmerülő gondokat, melyről külön fejezet szól. (Vannak persze bőven gondok közben is, de ezek most nem kerültek ennyire reflektorfénybe.) Milyen mértékben tájékozottak maguk a döntésre hivatottak? Miről kell mindnyájunknak tájékozottnak lennünk?

Mint már részletesen kifejtettem, az élet kezdetének és végének meghatározása nem egységes. Közismertek a széles fémrétegekben elterjedt vélemények: „A magzat a nő testének része/” „A hasam az enyém!” Ezek természetesen semmilyen természettudományos szemlélettel nem igazolhatók. Hogyan érvel az „*elit*”? Nem vonja kétségbe, hogy az élet mikor kezdődik, hiszen ez minden természettudományt tisztelő számára világos - tudniillik amikor az ivarsejtek egyesültek. A kérdés tehát ma így hangzik: Mikor „tekinthető” *emberi* életnek a megtermékenyített sejt élete? Ha azonban a tudomány számára is kétséges? Ha a törvény is megengedi? Akkor csak nem lehet helytelen? Látható tehát, hogy a „tájékozott beleegyezés” mennyire bizonytalan, ha a tanácsadók is bizonytalanok. Szokás ilyenkor a lelkiismeretre hivatkozni. Nem mindegy azonban, hogy ki alakítja a lelkiismeretet! Papok? Újságírók? Törvényhozók? Szülők? Barátok?

Ki a felelős, hogy megfelelő tájékoztatást kaphasson minden érdekelt? Az egyházak nyilatkozatokat tettek közzé, persze ezek viszonylag szűk körhöz jutnak el. A Pro-Life mozgalmak, a Keresztény Ökumenikus Baráti Társaság, a Keresztény Orvosok Magyarországi Társasága, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, a Magzatvédő Társaság, a Pacem in Utero, a Szülészek az életért stb. keresztény válaszaikkal igyekeznek minél több embert elérni. Ha a napilapok idevágó közleményeit, az azokban tükröződő véleményeket olvassuk, láthatjuk, hogy mindezek ellenére mennyire nincs megfelelő tájékoztatás. Ki gondol arra, hogy „legkisebb testvéreinkről” van szó? A keresztények közt van, aki az evangéliumra hivatkozik, mondván hogy már Erzsébet méhében följajongott magzata, mikor Mária megérkezett.⁸ Másrészt alig valaki hallott például a Post Abortion Syndromról, azokról a kóros jelenségekről, amelyek abortusz után lépnek fel az azt végeztető nőknél. Ugyancsak alig ismertek Ney G. Philip vizsgálatai az abortusz ellenére mégis megmaradt gyermekeknél tapasztalt jelenségekről.⁹

Milyenek az ismeretek az élet végének alapvető kérdéseiről? Kik és hogyan tájékoztatnak? A széles fémrétegek egyetlen vágya, hogy ha közeledik a halál, ne kelljen szenvedni. Hogy fogalmazza ezt meg az *elit*? A halál elkerülhetetlen, de „haljunk meg méltósággal”. Ki-ki akkor, amikor még emberként tud viselkedni, amikor még nem szorul senkire. Tagadhatatlan, hogy amióta szívmotorral fenntartható az élet, bizonytalanná, viszonylagossá vált, meddig *kell*, meddig *szabad* az életet meghosszabbítani? Az utolsó lélegzetvételig, mint eddig tettük? Amire a hippokratészi eskü kötelezett? Kell-e, szabad-e a haldoklást meghosszabbítani? E kérdésről részletesen az *Eutanázia és Hospice* című fejezetben írok. itt csak a tájékoztatók felelősségét említem. Keresztény nyilatkozat is van erről (XII. Pius pápa már említett 1957. november 24-én az intenzív terápiát is irányító aneszteziológus szakemberek előtt tartott beszéde).

A tévéműsorok egyre erőteljesebben igyekeznek meggyőzni a hallgatókat az eutanázia helyességéről. Évekkel ezelőtt a *Hőmérő* című tévéműsorban többünk erőfeszítése ellenére a riporter úgy irányította a beszélgetést, hogy a végén a jelenlévők többsége megszavazta: Magyarország legyen Hollandia után a következő, ahol engedélyezik az eutanáziát. (Akkor még ott sem engedélyezték!)

Súlyos feladatok ezek mind a közélet felelős irányítói, mind az egyházak vezetői számára. Sem az „istenadta nép”, sem Isten nevében nem lehet félreérthetően beszélni, de abba sem szabad belenyugodnunk, hogy nem ér el elég messzire a szavunk. Befolyásolnunk kell a közvéleményt

irányítókat, de ha kell, az egyházi vezetőket is. Meg kell mondanom, hogy az abortusz kérdésében minden krisztusi egyház körültekintően, helyesen és bátran nyilatkozott. Remélhetjük, hogy az eutanázia rövidesen központivá váló kérdésében is hasonló lesz a helyzet. A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiuma¹⁰ már állást foglalt a kérdésben. Minden egyházi és politikai vezetőnek hasznos lehet, ha véleménynyilvánításuk előtt ezt áttanulmányozzák, valódi szakértőkkel alaposan megvitatják. Sem felekezeti, sem párttagság nem szabad befolyásolja az élet védelmének elsődleges fontosságát! A nyilatkozat lényege, hogy tilos minden aktív és passzív eutanázia. Ez utóbbit azt értik, ha a beteg halálát nem aktív beavatkozással segítik ugyan elő, de szándékoltan nem teszik meg a szükséges intézkedéseket életének fenntartására, azért hogy a beteg meghaljon. Megengedhető viszont, hogy a beteg fájdalmának csillapítására használt gyógyszer *mellékhatásként* a beteg életét esetleg megrövidítse. Itt nem szándékolt ugyanis a beteg halála! A fájdalmat mindig igyekezni kell csillapítani! Természetesen a haldoklást nem szabad meghosszabbítani, de ez egészen más dolog. Ahogy mondani szoktam: más, ha a beteget elkísérem Kháron ladikjáig, fogom a kezét is, és más, ha belelököm! Az utolsó idő megkönnyítésére szolgálnak a Hospice mozgalmak, melyek hazánkban is egyre jobban fejlődnek.

Megemlítem még, hogy az orvosi tájékoztatás kiterjed a beteggel kapcsolatos adatok, leletek, feljegyzések ismertetésére is.

Számos különleges jellegű nehézség is támadhat: hogyan mondjam meg például, hogy melyik sebészt tudom ajánlani? A másikat miért nem?!

Végül alapvető fontosságú, hogy mikor nem kell engedély valamilyen beavatkozás elvégzésére: 1. Életveszélyes állapot, 2. Megkezdett műtét esetén újabb kiterjesztést kívánó lelet.

Megoldási kísérlet

1. Az orvosok és az emberi jogok védelmezői közt kölcsönös *személyes emberi megbecsülésre* kell törekedni. Így remélhetjük, hogy egymás érveit nemcsak halljuk, hanem meghalljuk.

A kölcsönös személyes megbecsülés minden valódi meggyőzés lehetőségének az alapja. Különösen fontos ez az annyi régi beidegződéssel, kiváltképpen személyeskedéssel megterhelt problémák megoldásában. A

mások elveinek tisztelete akkor alakul ki valóban, ha az azt képviselő személyeket tiszteljük. Tudatában vagyok az elvi tisztaság fontosságának, de tudom azt is, hogy a személyes meggyőző erőnek különleges hatása van.

2. Az orvosok minden betegüket *szenvedő személyekként* tiszteljék.

A vitapartnerek személyes egymás iránti tiszteletén túl rendkívül nagy a jelentősége annak, hogy az orvosok mennyire tisztelik betegeiket. Voltaképpen az orvosi etika oktatásának ez az alapvető feladata. Természetesen itt nem csak a hivatalos, tantárgyszerű oktatásra gondolok, hanem a betegágynál, idős kollégák viselkedéséből leszűrt tapasztalatokra is. Hat erre a család és az egész környezet, de az orvosok világszemléletének is jelentős a befolyása.

3. Meg kell kíséreljük, hogy közös nyelvet találjunk a jogászok és filozófusok, teológusok, azaz azok közt, akik *laikusok* orvosi kérdésekben és az orvosok közt, akik viszont a jogi, filozófiai, teológiai problémákban *laikusok*.

A vitapartnerek közti kölcsönös személyes megbecsülés egyik tényezője az egymástól gyakran erősen különböző szakmai nyelv ismerete. Fontos, hogy megérezzük, miért pejoratív egy olyan szó a másik számára, amelyet egy másik szakma természetes, magától értetődő módon használ. Ilyen a beteg autonómiájának kérdése is.

4. Törekednünk kell konkrét példákkal történő magyarázatokra. Különösen fontos, hogy mindkét fél példáira alaposan figyeljünk, azokra kielégítő válaszokat adjunk.

5. Orvosok és jogászok számára közös elv: „Salus aegroti - salus personae humanae - suprema lex est!”, de legalább „esto”. A beteg testi-lelki java, üdve, üdvössége legyen legfőbb törvényünk!

Az orvosi elit és a jogászi, filozófus, teológus elit még csak most próbálja megérteni egymás érveit. Ki kell dolgozni (helyesebben: korunkban használatos kifejezésekkel újra meg kell fogalmazni) azokat a

normákat, szabályozó funkciókat, melyek a pszichológiailag aszimmetrikus, alá- és fölérendelt orvosbeteg viszony ellenére a jogilag mellérendelt helyzetet biztosítja.

Betegség esetén az egészségünk helyreállításáról, esetleg életünkről van szó. Elemi erejű a törekvés, hogy partneri viszonyt kell teremteni az orvos és a beteg között. A megkötések és a túlzott jogi szabályozás a betegnek sem lehet érdeke, mert nem vezet jóra. ha mindkét fél jövőendő ellenségként nézi a másikat.

Összefoglalva: kérek mindenkit, tegyen meg minden lehetőt, hogy a tájékozott beleegyezés ne az orvosok és betegek vitájává, gyűlölködésévé fajuljon, hanem jelentse az élet legkülönbözőbb egzisztenciális jelentőségű helyzetében az emberhez méltó cselekvésre szükséges ismeretek megszerzésének elősegítését. Világot kell gyújtani, akár háztetőkről is kell hirdetni! Aktuális feladatnak tartom, hogy legalább az egyetemi városokban önálló bioetikai intézeteket állítsunk fel. ³

³ KOVÁCS JÓZSEF: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába.* Budapest. 1999², Medicina, 585-590. p.

² Íz 38.1-3.

¹ Magyar Orvosi Kamara F.tikai Kollégiumának IV. sz. állásfoglalása. A betegek tájékoztatásáról. In *Magyar Orvosi Kamara évkönyve.* Budapest, 1991, s. n., 38-40. p.

⁴ CL Mt7.12:Lk 6.31.

⁵ Cf. Tób 4,15.

⁶ FÜR LAJOS: Interjú. *Magyar Nemzet*, (1993. július 3.) 7. p.

⁷ CATTORINI, PAOLO-MASSIMO REICHLIN: Euthanasie in halién. Einführende Beobachtungen. *Zeitschrift für medizinischer Ethik*, Jg. 39. (1993) Heft 1.55-62. p.

⁸ Lk 1.41

⁹ NEY, PHILIP G. - TAK FUNG: Relationship between Induced Abortion and Child Abuse and Neglect: Four Studies. *Pre- and Perinatal Psychology Journal*, vol. 8 no. 1.

¹⁰ Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiuma: Az eutanáziáról. In GAIZLER GYULA: *A bioetika alapkérdései.* Budapest, 1997, Magyar Bioetikai Alapítvány, 352-353. p.

Eutanázia és hospice

Eutanázia

„Senkinek sem adok halálos mérget, akkor sem, ha kéri, és erre vonatkozólag még tanácsot sem adok. ”
(Részlet a hippokratészi iskola esküszövegéből.)

„Az emberi életet kezdetétől (eredetileg: a fogamzástól) fogva, fenyegetés esetén is a legteljesebb tiszteletben tartom; ot~vosi tudásom nem fogom az emberiség törvényeivel szembenálló módon felhasználni. ”
(Részlet a genfi deklarációból.)

„Az élet védelme elsőrendűen sürgető feladat keresztények és minden jóakarátú ember, minden humanista számára ebben a korban, amikor a »halál kultúrája« terjed, amikor az emberölés - magzatgyilkosság és eutanázia — törvényesítése egyre inkább kiszélesedik, jöllehet pacifisták a háború ellen, humanisták a halálbüntetés ellen sorompóba állnak.

Terjed a halálba menekülés vágya

Manapság divattá vált az eutanáziáról írni, beszélni. Pedig egyébként a halállal manapság nem „illik” foglalkozni. Ma is vannak tabu témák! Ez egyike a legfőbbeknek. Segítséget szeretnék nyújtani azoknak, akik maguk is segíteni akarnak: hogyan tehetik ezt a siker reményében, de segíteni szeretnék nekik maguknak is, ha ők kerülnek kritikus helyzetbe, ha saját haláluk közeleg.

Mindnyájan tudjuk, hogy előbb vagy utóbb meg kell halnunk, de ma egyre többen siettetni akarják a halál bekövetkeztét, nemcsak a másokét, hanem számos esetben a sajátjukat is. Nekünk orvosoknak az a feladatunk, hogy harcoljunk az életért. Lehetőségeink ma jóval nagyobbak, mint akár csak néhány évtizede. Mégis mi tudjuk legközvetlenebbül, hogy eljön az ideje, amikor a beteget, a haldoklót „el kell engedni”. Teljesen más ez, mint a halálba menekülés vagy menekítés. Manapság nő a megsemmisítési és megsemmisülési vágy. Régebben magától értetődő volt, hogy „jobb lenni, mint nem lenni” (a Szentírás ősi szavaival: „válaszd az életet, hogy te is, utódaid is életben maradjatok”²) - ma mintha ez is kétségesse válna. „Mindenütt jó, de legjobb sehol”, éneklik. Az emberek egyre elégedetlenebbek életük *minőségével!*

Hazánkban kiemelkedően magas az öngyilkosok száma, és fokozódik az érdeklődés az eutanázia iránt. Persze ezt a különböző hírterjesztők jelentősen elősegítik. Mindenképpen el kell választanunk a „halálíg kísérést” a „halálba segítestől”!

Kháron ladikjába szállva: aktív és passzív eutanázia

Az eutanázia szó megtévesztő. Eredeti jelentése: jó halál. Valójában a „halálba segítest” jelölik vele, ezért nem elfogadható. Lehet eutanáziát elkövetni halálra irányuló cselekedettel (aktívan), vagy szándékos mulasztással (passzívan). Egyik formája sem helyes. El kell választanunk ezt attól, amikor a beteget hagyjuk békében meghalni. Ez utóbbi az orvos számára azt jelenti, hogy nem szabad a haldoklást meghosszabbítani. Nem jelenti azonban az élet erőszakos megrövidítését. Az orvosok érdeke is megkívánná, hogy ne alkalmazzuk a passzív eutanázia kifejezést, hiszen az orvos cselekvése ebben az esetben is a beteg halálára irányul, ellentétben azzal, amikor ő csak elfogadja a közeli és elháríthatatlan halál tényét, ami igen nagy különbség. A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiuma is az aktív és passzív eutanázia kifejezések kerülését javasolja, a jövőben várhatólag az Etikai Kódexből is törölni fogják ezt a megkülönböztetést.

Manapság gyakran érvelnek az eutanázia mellett olyan történetekkel, ahol az orvosok lényegileg a beteg haldoklását hosszabbították meg. Ez utóbbira valóban nincs szükség, sőt az egyértelműen eldönthető esetekben be is kellene tiltani. Nem eutanázia, ha a gyógyíthatatlan beteg életének utolsó napjaiban nem teszünk meg mindent szenvedéseinek meghosszabbítására. Az ilyenkor alkalmazott *palliatív terminális medicina* azt jelenti, hogy lemondunk az eredménytelennek bizonyult kezelésről, de a betegnek továbbra is a szükséges

mennyiségben adjuk a fájdalomcsillapítókat, etetjük, itatjuk, testileg- lelkileg gondozzuk, s ami talán még fontosabb, nem hagyjuk magára. Tevékenységünk azonban nem arra irányul, hogy előbbre hozzuk a betegség természetes következtében beálló halál időpontját!

Eutanázia tehát az a beavatkozás, amikor valaki (egy orvos) szándékosan előidézi a beteg halálát. Belelőki Kháron ladikjába. „Senkinek sem adok halálos mérget, akkor sem, ha kéri, és erre vonatkozólag még tanácsot sem adok” - idéztem a hippokratészi esküt. A beteg szenvedésének csökkentésére minden lehetőt meg kell tenni. Amikor a beteg saját halálát kívánja, akkor valójában szenvedéseitől szeretne megszabadulni. Nem mindegy azonban, mint említettük hogy 3 g vagy 0,03 g morfiumot adok fájdalomcsillapítás címén!

Nézzük az úgynevezett aktív eutanázia néhány problémáját: Ki hajtja végre az élet „szándékos befejezését”? Kinek a kérésére? Hogyan bizonyítható utólag, hogy valóban kérte?

Hollandiában külön bizottságokat állítottak össze ennek eldöntésére. Igen fontos azonban, hogy tudjuk, a törvény egészen az utóbbi ideig még ott is tiltotta az eutanáziát (ezt a törvényt azonban alig vette már komolyan valaki!), tehát nem engedélyezték, csupán bizonyos körülmények fennforgása esetén nem büntették. Hasonló volt a helyzet a magyar abortusztörvényhez. A hasonlóság abban is megmutatkozik, hogy ezt az egyesek szerint finom különbségtételt a legtöbben nem veszik észre - különösen nem figyelnek fel erre az érdekeltek. Jogilag engedélyezettnek gondolták mindkettőt, s az a vélemény terjedt el, hogy amit a jog megenged, az erkölcsileg is megengedett! Ennek a paradox következménye lett a mai Holland eutanázia törvény. Az eutanáziát Hollandia előtt, 1995-ben, egyedül Ausztráliában a Northern Territoryban engedélyezték, de ott végül az Ausztráliai Legfelsőbb Bíróság alkotmányellenesnek találta, és érvénytelenítette ezt a törvényt.

Hollandia szomorú példája azonban felveti a kérdést: felmenthetnek-e a jogászok törvénnyel, rendelettel az alól, hogy lelki ismeretünk szavára hallgassunk, ha valakinek az életéről van szó? Utasításra is ölhetünk? Ki utasíthat erre? Utána mondható-e: „Parancsra tettem?”

Felmerül a kérdés: Orvos és hóhér két különböző foglalkozás-e még? Melyik a kifogásolhatóbb? A hóhér bűnösöket öl meg az élet teljében, az orvos ártatlanokat végez ki az élet mindkét végén vagy akár közben is? Az egyik munkanélkülivé válik, ha megszüntetik a halálbüntetést, a másik bőven el van és lesz foglalva életek megszüntetésével az élet kezdetén, mint ezt az abortuszkérdés tárgyalásánál már említettem, sőt ez irányú ténykedését ki akarják bővíteni az öregek, majd talán ismét a szellemileg visszamaradottak, valamint minden társadalmilag hasznot nem hozó csoport kiiktatására. Vannak, akik még emlékezünk, amikor ez utóbbi is az orvosok feladata volt! Parancsra tették? Most újból? Megismétlem a már egyszer fölített kérdést: ítélet-végrehajtók leszünk?⁴ Humanisták vagyunk-e még legalább?

Meggyőződésem az, hogy a direkt, azaz szándékos eutanáziát nem szabad megengedni!

A beletörődés teljesen más dolog, mint említettem, erre helytelen alkalmazni az úgynevezett passzív eutanázia kifejezést, hiszen végeredményben a passzív eutanázia esetében is aktívan szándékolják a beteg halálát. Az eutanázia harcos hívei gyakran szándékosan összekeverik a két, az esetek túlnyomó többségében jól elkülöníthető helyzetet, tennivalót.

Rendkívül fontos, hogy tudjuk: a fejlett, kiemelkedően jól működő egészségüggyel rendelkező országokban teljesen más oka is van annak, hogy a betegek saját akaratukból meg akarnak halni, mint a kevésbé fejlett országokban. Ahol a betegek kezelésében az a fő szempont, hogy bármi áron még pár órával vagy pár nappal tovább éljen, ott eluralkodik az egészségesek közt is a félelem, de legalábbis a tartózkodás. Az emberek jelentős része nem kívánja, hogy mindenféle mesterséges eszközzel feleslegesen pár órával, néhány nappal meghosszabbítsák életét. Ebből a vágyból alakult ki az eredetileg teljesen normális, XII. Pius pápa által is helyeselt vágy: emberi méltósággal akarnak meghalni. E kérdésről a túlkezelés pontban lesz részletesebben szó. A kevésbé fejlett országokban a szenvedéstől való félelem, a

kiszolgáltatottság, az el hagyatottság az oka a betegek halálvágyának. Előző esetben tehát a *túlzott kezelés*, az egészségügy segítőkészségének túlzásba vitele okozza, hogy a beteg meg akar ettől szabadulni, a második esetben az *egészségügy hiányos működése* az oka a betegek halálvágyának. A hozzánk hasonló fejlettségű országok most kezdenek felzárkózni a betegek túlkezelése terén a magasabb szintű vagy fejlettségű országokhoz. A túlkezelés elleni tiltakozás ugyanúgy jogos, mint az elégtelen kezelés miatti kétségbeesés.

Jogi szempontból is igen jelentősek a Magyar Orvosi Kamara (MOK) Etikai kódexében megfogalmazottak, mert ezeknek, a szakmai értéken túl, kötelező jogi erejük is van a MOK tagjai, tehát minden gyakorlatot folytató orvos számára.

Az eutanázia az orvosnak foglalkozási körében megvalósított *szándékos* magatartása, mely a gyógyíthatatlan szenvedő beteg halálára irányul. Az aktív eutanázia esetén tevőleges, passzív eutanázia esetén

mulasztással megvalósuló magatartásról van szó. Az eutanáziát végző orvos a halál bekövetkeztének idejét a természetes végnél korábban helyezi át. Az orvos gyógyításra és a beteg szenvedésének enyhítésére tett esküt és kapott felhatalmazást, és nem arra, hogy más ember életét kioltsa. Az ember életének kioltását célzó tevékenység mind az orvosi hivatással, mind az orvosi etikával összeegyeztethetetlen.

A Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiuma az eutanázia minden formáját elutasítja, ugyanakkor egyetért az Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) Tudományos és Kutatásetikai Bizottságának azon ajánlásával, mely szerint indokolt a *terminális palliatív medicina* fogalmának bevezetése, ami nem azonos a passzív eutanáziával. A terminális palliatív medicina az orvosi tevékenység sajátos területe. Célja a végső állapotba jutott, a tudomány mindenkor állásfoglalása szerint gyógyíthatatlan beteg testi és lelki szenvedéseinek csökkentése. Az orvosnak joga kellő mérlegelés alapján a helyes kezelés megválasztása és az eredménytelennek ítélt gyógymód mellőzése, különös tekintettel a következő megállapításokra, tehát ez nem jogellenes mulasztás, hanem a gyógyítás kompetenciájába tartozó döntés. Ez a gyógyítással járó felelősségteljes etikai, szakmai döntés az orvosra nem járhat hátrányos jogkövetkezményekkel. A beteg, illetve hozzátartozójának felvilágosításához a terminális medicinával kapcsolatban a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kódexének „Az eutanázia és a terminális állapotú betegek egészségügyi ellátása” című, 49-53. pontjai az irányadóak. Itt megjegyzem, hogy ez összhangban van az Orvosok Világszövetségének (WMA) eutanáziáról szóló madridi, valamint a terminális betegségről szóló velencei nyilatkozatával.

Eutanáziának tehát csak akkor nevezhetjük egy beteg ember életének kioltását, ha azt orvos végzi - egyébként gyilkosságról vagy emberölésről van szó!

Különös aktualitást ad ennek a hollandiai helyzeten kívül az, hogy Nagy-Britann iában a Lordok Háza felkérte a Christian Medical Associationt, fejtsse ki álláspontját e kérdésről. Hazánkban is rövidesen elhangozhat hasonló határozott hivatalos felkérés. Feltétlenül szükséges tehát, hogy a magyar orvosok, ezen belül a keresztények is, minél magasabb szinten tájékozottak legyenek e kérdésben, mert bizonyára sokunknak fognak kérdéseket feltenni, „...legyetek mindig készen rá, hogy megfeleljetek, aki csak kérdi, mi az alapja reményeteknek.”⁵ Az orvosetikai és bioetikai kérdések tárgyalási módja, az egyes nézetek mellett és ellenük felhozott érvek jelentősen függnak, mint erre többször felhívtam a figyelmet, a szerző világnézetétől. Megnyilvánul ez a manapság leginkább az érdeklődés középpontjában lévő, az életről alkotott felfogásunk szerint változó nézetünkben: mikor keletkezik az élet, és mikor van vége. Felfogásunk változását, az elbizonytalanodást tükrözi a megfogalmazás: mikor „tekintjük” embernek a megfogamzott petesejtet, és az élet végén a másik kérdés: mikor „tekintjük” halottnak az embert. Régebben ezt „tudtuk”! Az élet keletkezésének problematikája szorosan összefügg az abortusz kérdéskörén túl a mesterséges megtermékenyítéssel, valamint az embriókon végzett kísérletekkel, az élet végéről alkotott felfogásunk befolyásolja az eutanáziáról vallott meggyőződésünket, de például a szervátültetés mellett vagy ellene kialakított nézeteinket is.

Nézzük, mit hoznak fel általában az eutanázia mellett. (Eutanázián általában az idős korban elkövetett orvosi „életrövidítést” értik, bár az abortusz, de főleg a már megszületett gyermek életének kioltása is hasonló érvek alapján történik. A mellette és ellene állást foglalók is rendszerint az élet mindkét végén

hasonló nézetet vallanak. Teljes azonosság azért nincs, mert az élet elején többlet, hogy az egész élet még előtte áll, tehát nem mondhatjuk, hogy „szabad folyást engedünk” a természetes halálnak.)

Minden ember legfőbb vágya a halál közeledtével, hogy ne szenvedjen. A halál elkerülhetetlen, de „haljunk meg méltósággal”, ki-ki akkor, amikor még emberként tud viselkedni, amikor még nem szorul senkire, nincs kiszolgáltatva, nem érzi magát fölöslegesnek. Mindenki érthetően el akarja kerülni a testi és a lelki szenvedést, megaláztatást. Kapcsolódik ehhez, hogy baleset, betegség súlyosan befolyásolhatja életünk további folyását, alacsonyabb életminőséget kényszeríthet ránk. El kell ezt fogadnunk? Számtalan cikk, színdarab, előadás, keserű példák ismertetése sugallja újabban az életellenes választást!

Nézzük először az életminőség csökkenésének kérdését. Tagadhatatlan, hogy amióta szívmotorral fenntartható az élet, bizonytalanná, viszonylagossá vált, meddig *kell*, meddig *szabad* az életet meghosszabbítani? Az utolsó lélegzetvételig, mint eddig tettük? Amire a hippokratészi eskü kötelezett? Elterjedt a túlkezelés. Kell-e, szabad-e a haldoklást meghosszabbítani? Keresztény nyilatkozat is van erről. XII. Pius pápa 1957. november 24-én az intenzív terápiát is irányító aneszteziológus szakemberek előtt tartott beszédében hangsúlyozta, hogy az embernek Istenadta joga, hogy méltósággal, ember voltának megfelelően haljon meg. Az akkori szóhasználat a következőket mondta: „Nem vagyunk arra kötelezve, hogy rendkívüli eszközökkel hosszabbítsuk meg életünket.” Persze 40 év elteltével ma mást nevezünk rendes, illetve rendkívüli eszköznek. Az is probléma, hogy mikor kezdődik a haldoklás, de az alapvető elgondolás ma is helyesnek

tekinthető, akkor is, ha éppen erre hivatkozással bőséges visszaélésre van lehetőség. Van olyan nézet, mely szerint mindaz az eszköz, ami már 40 éve használatos, tehát megszokottnak tekinthető, rendes eszköznek számít.

Arra is kell azért gondolnunk, hogy az életminőség megítélése igencsak sikamlós terület. Tudjuk, hogy a nemzetiszocialista Németországban az elmeegógyintézetek lakóit „könyörületes halálban” részesítették. „Lebenunswertes Leben”, „életre nem érdemes élet” volt a jelszó emberek ezreinek kiirtására. A társadalomnak csak fölösleges terhet jelentenek, hangoztatták.

Azok az orvosok, akik erre nem voltak hajlamosak, akik ezt gyilkosságnak tartották, előszobájukban kifüggesztették a hippokratészi eskü szövegét. (Hallgatóim számára már osztogattam ilyen szövegeket, hátha szükségük lesz rá!)

Sokkal általánosabb azonban az elsőként említett nehézség, a jogos vágy, hogy minél kevesebbet kelljen szenvednünk. A fizikai szenvedés csökkentésére egyre hatásosabb gyógyszereink vannak. Megfelelő képzettség és ellátottság esetén alig van, akin ne lehetne segíteni.

A lelki szenvedés lehet olyan mértékű, hogy a beteg inkább meg akar halni, mint tovább viselni a megaláztatást, kiszolgáltatottságot, a feleslegesség érzését. Megöljük tehát a beteget? Segítsük hozzá öngyilkosságához? Mi lenne, ha úgy segítenénk valakin, akit ütnek, vernek, hogy agyonlőjük?

Van, aki arra is gondolt, hogy az ölési ösztön kiéléséről van szó. Duray Aladár fül-orr-gégész főorvos cikkében így ír: „Az élet megrövidítésének izgalma sok emberi lélekben szunnyadó negatív ösztön. Gondoljunk csak Káin-Ábel, Rettegett Iván és fia történeteire. Az emberölést is »demokratizálni« akarják sokan, ami azelőtt királyi pallosjog volt. Most szeretnének pallosjogot átlagemberek is. Erre volt jó régen a párbaj. Az irodalom is sokat agyalkodik a jogos, jogtalan ölésekről. Ehhez törvényt is akarnak az agresszív lelkek... Kiélnék magukat a mézárásokban »legálisan«. (...) A gyávaságnak a felsőfoka lenne a törvényesítésen túl az, ha ezt a bakó-, hóhérszerepet rá lehetne tukmálni az orvosokra, akik pedig a halál elodázására esküsznek... Ha törvényi paragrafus születnék erre, már csak amorális jogász és orvos kellene ahhoz, hogy tömegméretű »euthaniázás« induljon be. Mengele dr. is akkor érvényes »törvények« szerint »működött« (...). A halált meg kell élni. Ezt a beteg éli meg és félig-meddig az ápoló és az orvos. Nem a jogászok, nem a szociológusok, nem a pszichológusok, nem a közgazdászok. Ha lenne eutanáziára paragrafus, az újabb árucikk lenne a jogászat boltjában (...). Az életmegrövidítés politikai és katonai feladat. Sokak szerint tudomány s dicsőség is (...). Az orvos feladata az életre szól csupán.”

Kétségtelen, hogy a betegápolók, gondozók is gyakran nehéz helyzetben vannak. Igen sok krónikus beteget csak a hozzátartozók kimerültsége miatt küldenek legalább ideiglenesen kórházba. Vannak olyanok is, akik soha többé nem kerülhetnek ki onnan. Ezek közé tartoznak például azok, akiket lélegeztetőkészülékkel tartanak életben. Mit tehetnek itt az orvosok, ápolók akkor, amikor ezek a betegek egyre türelmetlenebbé, követelődőbbé válnak? Az évek óta otthon tehetetlenül fekvő betegek sem csak

maguk fáradnak bele. gondozóik is kimerülnek. Sokakban felmerül ilyenkor a „könyörületes halál” (az angol nyelv szerint „mercy kill”, könyörületből történő gyilkosság) gondolata.

Hogy állunk a hippokratészi esküvel? A nem orvos lakosság többsége azt hiszi, hogy mi még mindig arra esküszünk. Hivatkoznak is gyakran rá. „*Senkinek sem adok halálos mérget, akkor sem, ha kéri, és erre vonatkozólag még tanácsot sem adok. Hasonlóképpen nem segítek hozzá egyetlen asszonyt sem magzata elhajlásához. Tisztán és szentül megőrzöm életemet és tudományomat.*” Jó lenne, ha újra erre esküdhetnénk! Ne feledjük: akik ezt az esküt összeállították, szintén hasonló ellenérzésű közegben tették!

Ki a felelős, hogy megfelelő tájékoztatást kaphasson minden érdekelt? Az egyházak nyilatkozatokat tettek közzé az élet keletkezésének kérdéseiben, persze ezek viszonylag szűk körhöz jutnak el. A Pro-Life mozgalmak, a Keresztény Ökumenikus Baráti Társaság, a Keresztény Orvosok Magyarországi Társasága, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, a Magzatvédő Társaság, a Pacem in Utero, a Szülészek az életért stb. is igyekeznek minél több embert elérni.

Milyenek az ismeretek az élet végének alapvető kérdéseiről? Kik és hogyan tájékoztatnak? Általában a legelemibb tájékoztatlansággal találkozunk, sokszor még hívő körökben is. Súlyos feladatok ezek mind a közélet felelős irányítói, mind az egyházak vezetői számára. Sem az „istenadta nép”, sem Isten nevében nem lehet félreérthetően beszélni, de nekünk, keresztényeknek abba sem szabad belenyugodnunk, hogy nem ér el elég messzire a szavunk. Befolyásolnunk kell a közvéleményt irányítókat, de ha kell az egyházi vezetőket is. Az abortusz kérdésében a krisztusi egyházak körültekintően, helyesen és bátran nyilatkoztak. Remélhetjük, hogy az eutanázia rövidesen központivá váló kérdésében is hasonló lesz a helyzet. A Magyar Orvosi Kamara

Etikai Kollégiuma már állást foglalt a kérdésben. Minden egyházi vezetőnek ajánlhatom, hogy nyilatkozatuk előtt tanulmányozzák át. A nyilatkozat lényege, hogy tilos minden aktív és passzív eutanázia. Ez utóbbit azt értik, ha a beteg halálát aktív beavatkozással nem segítik ugyan elő, de a szükséges intézkedéseket sem teszik meg életének fenntartására. Megengedhető viszont, hogy a beteg fájdalmának csillapítására használt gyógyszer *mellékhatásként* a beteg életét esetleg megrövidítse. Itt nem szándékolt ugyanis a beteg halála! A fájdalmat mindig igyekezni kell csillapítani! (Nagyon fontos ez, hiszen az eutanázia mellett érvelők hazánkban elsősorban az elviselhetetlen fájdalmakra hivatkoznak. Mellesleg ma már hihetetlen mértékben tudja csillapítani az orvostudomány a különböző fájdalmakat.) Természetesen a haldoklást nem szabad meghosszabbítani, de ez egészen más dolog. Amint említettem: más, ha a beteget elkísérem Kháron ladikjáig, fogom a kezét is, és más, ha belelököm! A haldoklót valóban nem szabad magára hagyni. Az utolsó idő megkönnyítésére szolgálnak a *Hospice mozgalmak*. Ilyenek alakítása folyamatban van keresztény elgondolások szerint is. Jelenleg még a Pro-Life mozgalmak szinte kizárólag az élet kezdete kapcsán felmerülő kérdésekkel foglalkoznak, alig van néhány olyan egyesület, társaság, amelyik az idősök, az élet végén felmerülőkkel foglalkozna. Szomorú lenne, ha csak akkor kezdenénk foglalkozni velük, amikor már helytelen irányú döntések sorozata született.

Tudatosítanunk kell minél szélesebb körökben, hogy el kell választanunk a halálig kísérést a halálba segítestől! Tudnunk kell, hogy az élet szent, hogy Istentől kaptuk, Neki vagyunk érte felelősek. Isten saját képmására teremtett bennünket. A „Ne ölj!” parancs a legrégebbiek közé tartozik, mégis de sokan megszegik, az élet kezdetén, végén, háborúban. Nekünk, orvosoknak életpártiaknak kell lennünk, ha keresztények vagyunk, akkor különösképpen.

A halálig kísérésben igen fontos a haldoklót körülvevő környezet szerepe. Nyugodtan hihetjük, hogy Teremtőnk is azt akarja, hogy szeretettel vegyük körül betegeinket, különösen végső búcsújuk közeledtekor. Az orvosok, barátok, a hozzátartozókkal is foglalkozzanak. Feladatuk a bátorítás, ha kell, a vigasztalás.

Az eutanázia propagandája hazánkban is terjed. A harcot ez ellen nekünk is fel kell vennünk. Ismernünk és ismertetnünk kell a súlyos erkölcsromboló hatást és a gyakorlati következményeket. Kialakul rövidesen a betegekben a félelem: Ahol a kérésre teljesíthető eutanáziát megkezdték, ott igen rövidesen elszaporodhat a kérés nélkül elvégzett eutanázia is. Hollandiában az aktív eutanázia felét kérés nélkül végzik el.

Fontos segítség a végső időben segítő Hospice intézmények mielőbbi továbbfejlesztése. Számos bioetikai szakember hangsúlyozza, hogy a Hospice gyors és minél megfelelőbb kialakulásától függ, hogy az eutanáziát harcosan követelők száma csökken-e.⁶ Aktuális feladatnak tartom a mostanában használt

orvosi eskü szövegének felülvizsgálatát, megfelelő átalakítását. A hippokratészi orvosi iskola is nehéz körülmények közt, sok ellenállással szemben ragaszkodott elveihez. Nekünk sem szabad gyengébbeknek mutatkoznunk. Mindezekhez már meglévő hivatalos állami szerveket is segítségül kell hívnunk.

Rendkívül fontos az élet, jelen esetben elsősorban az emberi életről írok, megfelelő jogi védelme. Az élet kezdettől a természetes halálig védendő. Kiemelkedően, ha *ártatlan emberi élet* védelméről van szó.

Az elméleti kérdések tisztázásában nagy segítség az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatás-etikai Bizottsága (ETT TUKEB). Sokat foglalkozott az eutanázia etikai kérdéseivel is, határozatot is hozott róla, amit belefoglaltak az Etikai Kódexbe is.

Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy mielőbb szükség lenne legalább az egyetemi városokban önálló bioetikai intézetek felállítására. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi Kara ebben a kérdésben kiemelkedő példát mutat. Minden alkalmat meg kell ragadnunk, hogy nézeteinket minél szélesebb körökkel megismertessük. Tekintsük ezt mi, keresztények igen fontos feladatunknak, lelkiismeretbeli kötelességünknek.

Túlkezelés, eutanázia, öngyilkosság, hospice

Itt ismét a lelki ismeret sokszor nehéz döntéseiről van szó. Most az élet végének meghatározásáról, az élet végének közeledésekor szükséges teendőinkről szólnak.

Régebben ennek meghatározásában az orvosi vélemény volt kizárólag a döntő, mi „tudtuk”, hogy mikor kezdődött valakinek az élete, illetve hogy mikor halt meg valaki. Nézzük most kissé részletesebben az élet végét, bár mint említettem, ez nem teljesen független az élet kezdetéről alkotott elképzeléseinktől.

Régebben a kritériuma az volt, hogy a beteg nem lélegzett, megállt a szívverése. Igaz, hogy már Kenyeres Balázs törvényszéki orvostani professzor szerint az agy halála jelenti az ember halálát, de akkor ennek beálltát még nem tudtuk pontosan megállapítani.⁷ (Kivéve persze például ha levágták valakinek a fejét, bár ez sem

igazolta az agy azonnali halálát.)

A halál közeledtének érzése, a szenvedések elviselhetetlennek tűnő fokozódása sokakban, keresztényekben is, felveti a gondolatot, nem kellene-e orvosi beavatkozással, egy halált hozó injekcióval megszabadítani a beteget kínjaitól? A kérdést azonban másként is fel kell tenni! Mit kíván valójában a beteg? Meg akar valóban halni, vagy csupán szenvedéseitől szeretne megszabadulni? Minden orvos köteles a beteg fájdalmait csillapítani, akár annak árán is, hogy a beadott gyógyszer mellékhatásként megrövidíti életét. Meggyőződésem azonban, hogy az orvosnak nem szabad megölnie betegét, sőt segédkeznie sem szabad a beteg öngyilkossági szándékának végrehajtásában! Természetes, hogy a beteg haldoklását nem szabad meghosszabbítani, de ez teljesen más dolog. Nekünk, orvosoknak tudnunk kell, és másokkal is meg kell értetnünk, hogy nem mi vagyunk az élet urai! Minden valóban istenhívő szerint az Elet Ura egyedül Isten, akiről azt is tudnunk, hinnünk kell, hogy Atya, hogy jószágos és emberszerető! Orvosok és betegek egyaránt alá vagyunk vetve Isten ítéletének, de egyaránt tudhatjuk, hihetjük, hogy Isten végül is a Szeretet Istene! Természetes, hogy mindennek következményei vannak a jogi szabályozásban is.

Mi a teendő akkor, ha egy orvos nem fogadja el erkölcsileg helyesnek a halál kritériumának megállapítását? Másik kérdés, hogy mi a teendő, ha a kritériumokat általában elfogadja, de szerinte az még nem következett be. Ki vagy mi segít döntéseinkben?

Nem lehetünk egyszerűen ítélet-végrehajtók. Meggyőződésem, hogy jobb lenni, mint nem lenni, jobb élni, mint nem élni. Válasszuk azért az életet. Ősrégi vágy, ősrégi döntés, már a Bibliában is szerepel (MTörv 30,19c). Ez a döntés alapjaiban befolyásolja az orvosi ténykedéseket is. Az orvosok az élet oldalán kell álljanak. Védeni, menteni az életet, ez a hivatásbeli kötelességük. Minden orvos életének célja, hivatásának meghatározója ez, vagy legalábbis ez kellene legyen.

Védeni kell tehát az életet. Persze azért azt még nem tudjuk, hogy milyen életet?! Minden élet, a szenvedéssel teli is több-e, mint a nem-élet? Ki döntheti el? Mindenki saját maga? *{Mégis, kinek az élete? - Brian Clark színdarabja.}* Vagy a többiek? A társadalom, amely nem tűrheti már a sok szenvedő létét? Az elmebetegeket, a bugyutákat, akik nem hoznak semmi hasznot, csak a kenyeret pusztítják?

Kiirthatjuk-e akár például a kevésbé rokonszenves csoportokhoz tartozókat? Az ellenségeket? Vagy vannak általánosan kötelező elvek? Ha igen, kik állapítják meg azokat? Isteni vagy emberi eredetűek? Kötelező erejüket honnan kapják? Közmegegyezés adja ezt? Felismerünk meglévő törvényeket, elveket, vagy mi teremtik meg ezeket, és fogadtatjuk el másokkal? (Szentesi-e a cél az eszközt? Lásd a filozófia szakkönyvekben: deontológia, teleológia stb.) Tartozunk-e felelősséggel valami, valaki(k) vagy Valaki felé?

Számtalan válaszra váró kérdést tettem fel, csupán azért, hogy láthatóvá tegyem: mi is van hát a kút fenekén! Dönteni kívánunk emberek élete, egészsége, sorsa felett, és kiderül, hogy nem minden olyan egyszerű, hogy paranccsal vagy kézlegyintéssel elintézhető lenne. Az egyes problémák felmerülésekor igyekszem azok mélyebb gyökereire is rávilágítani.

Azt is szeretném bemutatni, hogy a végső kérdések ésszel nem egykönnyen dönthetők el, mint azt főleg a múlt században oly buzgón hitték! Irracionális okokra, tudattalanunk mélyeire vezethető vissza sokszor alapállásunk lényege.

Igyekszem, hogy minél szélesebb összefüggéseket mutassak be, tehát nemcsak vízszintes, horizontális, hanem függőleges, vertikális tartóköteleket is láthatóvá tegyek. Alapvetően fontos, hogy tudjuk: aki azt gondolja, mondja, hogy ő semleges, az is lekötötte magát valami, valakik mellé. Aki nem törődik mással, csak azzal, amit lát, az is valamilyen világnézetet követ, sőt valamilyen értékítéletet is, hiszen kizárólag a látható, tapasztalható dolgok jelentenek számára értéket.

Ki vagy mi dönti el, hogy mi a helyes cselekvés? A törvény? De hiszen azt is mi hoztuk! Ki mondja meg, hogy helyes-e a törvény? A döntő tehát az, hogy van-e IGAZSÁG, vagy csak igazságok vannak? Törekszünk-e, hogy a jogalkotás az IGAZSÁG-ot szolgálja?

Az igazság ismeretét azonban nem kapjuk készen. Nemcsak a természettudományban, de az etikában is hasznos némi egészséges, tények előtt mindig meghajolni kész alázat. Sokszor azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos kérdésekben nem tudunk egyértelműen véleményt mondani. Fontos: bizonytalanság esetén arra is legyen jogunk, hogy valamiről ne nyilvánítsunk véleményt!

Példaképpen egyetlen problémát mutatok be. Mikor hal meg az ember? A halál beálltát, mint tudjuk, az orvos állapítja meg. De minek az alapján? Hangsúlyozom, hogy az orvos voltaképpen nem azt állapítja meg, hogy meghalt-e valaki, hanem azt, hogy olyan állapotba jutott, amit halálnak nevezünk. Régebben általában a lélegzés megszűntét, a szívverés leállítását tekintették döntőnek. Ma, amikor a lélegzést és a szív működést

mesterségesen fenn tudjuk tartani, akkor a szívmotorra tett emberről mikor állíthatjuk, hogy halott?

Karén Ann Quinlan esetében ez a probléma az amerikai törvényhozásnak is gondot okozott. Ez a fiatal lány 21 éves korában összeesett, kómába került, és eszméletét többé nem nyerte vissza. Lélegeztetőgép segítségével, intravénás táplálással tartották életben hónapokon át. A kezelés eredménytelenségét tudomásul vevő szülők kérték annak megszüntetését. Erre a kórház nem volt hajlandó. (Nyilván félték, hogy eutanáziapert indítanak ellenük.) Végül New Jersey állam Legfelsőbb Bírósága csaknem egy évvel a kezelés megkezdése után engedélyezte a gép kikapcsolását. Quinlan gép nélkül is tovább lélegzett, de eszméletlen maradt. Ez esetben tehát a bíró döntötte el, hogy mit tegyen az orvos. Az érv az volt, hogy csak ő dönthet élet és halál felett. (Különös ezt éppen most így felvetni, amikor a halálbüntetést is eltörölték!) Egy sebészprofesszor ezek után követelte, hogy akkor minden műtétkor állítsanak a műtőasztal mellé egy bírót, hogy döntse el, hagyni kell-e meghalni a beteget, vagy küzdeni kell-e tovább az életéért? Valódi konfliktus ez orvosok és jogászok közt is. A jogászok semmiképpen sem vonulhatnak ki teljesen erről a területről, hiszen akkor az orvosok lennének kizárólagos urai életnek és halálnak.

A kérdés igen súlyos elvi problémákat vet fel. Ismét feléledtek az eutanázia körüli viták. Más szempontok is fontosak lettek. Ha azt az álláspontot fogadjuk el például, amit P. N. Levinson főrabbi⁸, hogy az ember akkor halt meg, amikor utolsó sejtje is megszűnt élni, akkor tovább kell várni az eltemetéssel, mint eddig. Ez önmagában még nem okozna különösebb gondot. Megszűnne azonban a szervátültetés lehetősége abban az egyértelműnek látszó esetben is, ha például valakinek a fejét a vonat szétnyomta, de a szíve még ver, sőt néhány lélegzetet is vesz. Ha még élve bekerül egy kórházba, ne

tegyük szívmotorra? Ha az agya elpusztult, kivethetjük-e a veséjét vagy akár a szívét is? Mások azt kérdezik, hogy lehet-e a kérdés megítélésében szempont az, hogy a szerveit jó lenne átültetni?

Az eddig leírtak jól mutatják, hogy a különböző, vélt vagy valódi igazságok védői nem egykönnyen juthatnak megegyezésre. A kompromisszumkészségről, a kompromisszumok határáról sokat beszéltek, írtak. Sokat segít, ha az „élet választása”, a „*nil nocere* (soha se ártsunk)” elveket komolyan vesszük. Meggyőződésem, hogy lelkiismeretére hallgató orvos számára ez alapvető kell legyen. A keresztény orvos is erre kell törekedjék.

Végül kiemelem a szóhasználat jelentőségét. Újabban egyre többen foglalkoznak elméletileg is a szavakkal való zsonglörködés problémáival. Lássunk néhány példát. Az élet végén sokan arról beszélnek, hogy át kell segíteni valakit a túlvilágra, meg kell szabadítani szenvedéseitől. Természetesen nem nagyon mondják ki nyíltan: „Öljük már meg az öreget, eleget élt!”

A változó eszközöveket tanulmányozó G. Roth⁹ közleményéből jól kitűnik, hogy az alapvető, a betegek segítésére irányuló kötelezettség állandó magja az orvosi etikának. Különböző korszakokban más-más részletet emelnek ki, tartanak fontosabbnak.

Az egyes eszközövek mögött rejlő világnézet nem feltétlenül abból tűnik ki, hogy milyen államrendre kell esküt tenni. Az alapvető inkább az élet védelmének értelmezése. Mikortól (fogamzás? később?) meddig (például gyógyíthatatlan beteg esetében), milyen (szellemi, testi fogyatékos) életet védünk? Milyen mértékben, milyen körülmények között rendelhető alá az egyén élete a közösség érdekeinek (kísérletek emberen)?

Hippokratész esküszövege mindenképpen hivatkozási alap. Mutatja, hogy milyen irányt fogadtak el eleink. Nem nyújtanak segítséget a magzatelhajtást kérő nőnek, a sztoikusokkal szemben a halálbasegítést is tiltották.

A kortársi dokumentumok közül is kiemelek néhányat. Ezeket általában a World Medical Association (WMA), az Orvosok Világszövetsége állítja össze, rendszerint a közvetlen szükséglet szerint. A legalapvetőbb a Genfi deklaráció. Ez egy modern szempontokat tekintetbe vevő esküminta (1948, 1968). Felhívom a figyelmet arra, hogy a jelenleg legvitatottabb két kérdés közül a genfi nyilatkozat az eutanáziát nem is említi, és a magzatelhajtásról sem szól közvetlenül. Leszögezi viszont, hogy az emberi életet a fogamzástól kezdve a legteljesebb tiszteletben kell tartani. Direkt módon nem mondja ki, hogy a megfogant élet kioltása méhen belül vagy kívül egyértelműen emberölés. Kétségtelen viszont, hogy a „legteljesebb tisztelet” nehezen értelmezhető úgy, mintha a magzat vagy a haldokló minden gond nélkül megölhető lenne. Genfben is az életet választották!

A gépi segítséggel életben tartott eszméletlen betegek halálának megállapítása egyre súlyosabb felelősséget, lelkiismereti terhet rakott az orvosok vállára. A halál bekövetkeztének, megállapításának kritériumait foglalja össze a Sydneyi nyilatkozat (1968).

Magától értetődik, hogy a hívő keresztények és zsidók számára a legfontosabb etikai kódex maga a Biblia, a Szent írás.

Orvosok számára irányadóak az Orvosetikai Kódex és a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiumának állásfoglalásai.

Röviden megemlítem, hogy szükséges tájékozódunk a jogi kérdésekről is. Hasznos lehet, ha nem csak akkor gondolunk rájuk, amikor már valami baj van!

Az öngyilkosság orvosetikai kérdései

„*Senkinek sem adok halálos mérget, akkor sem, ha kéri, és erre vonatkozólag még tanácsot sem adok.*”
(Részlet a hippokratészi iskola esküszövegéből.)

„*Az emberi életet kezdetétől fogva, fenyegetés esetén is a legteljesebb tiszteletben tartom; orvosi tudásom nem fogom az emberiség törvényeivel szembenálló módon felhasználni.*” (Részlet a genfi deklarációból.)

A kérdés úgy is megfogalmazható: van-e valakinek joga, hogy saját elhatározásából a halált válassza? A következő kérdés: mi ilyenkor az orvos teendője?

A „halál választása”, az öngyilkos magatartás sok mindent magába ölelő fogalom. Tágabb értelemben idesorolhatjuk az egészséget rontó káros szokásokat, a dohányzást, az ivást, főleg, ha nem tartanak mértéket. (Ilyenkor persze felmerül a kérdés, ki határozza meg a helyes mértéket.) A lassú halál választása és az azonnali halált okozó módszerek, mérgek, önakasztás, mélységbe vagy rohanó jármű elé ugrás stb. között helyezkedik el a gyógyszerek, drogok egyre terjedő fogyasztása. Melyiknél milyen magatartást választunk?

Általában eddig nem okozott ez gondot. Az orvos dolga az élet, az egészség védelme. Manapság egyre terjed az úgynevezett autonómia tiszteletének elve, mely túlzott alkalmazása szerint, senkit sem szabad akarata ellenére kezelni, meggyógyítani akarni. Ha valaki meg akar halni, ám tegye, mondhatnánk cinikusan. Az orvos feladata azonban nem a cinikus válaszok, megoldások keresése, hanem a gyógyítás.

Hogyan értelmezzük ezt akkor, amikor a mérgező anyagot bevett öngyilkost beszállítják a mentők a kórházba, és ott kijelenti, hogy neki ugyan nem fogja senki kimosni a gyomrát, mert ő meg akar halni. Egyáltalán be szabad-e ilyen esetben - akarata ellenére - kórházba szállítani az öngyilkost, vagy a kétségbeesett mentőt hívót fel kell világosítani a beteg autonómiájáról? Feltételezhetjük, hogy nincs öntudatának birtokában? Thomas Szász ellenkező véleményen van. Szerinte elmebetegség nem létezik, az csupán kitalált mítosz.¹⁰ Nyilvánvaló, hogy az orvos belső indíttatásból (jelenleg még?) kötelességének tartja, hogy segítsen öngyilkos embertársán. A világi törvények ezt jelenleg előírják, amikor kimondják, hogy életveszélyben nem kell a beteg akaratát tekintetbe venni. Mi lesz azonban, ha a törvények erről nem fognak intézkedni, vagy akár meg is tiltják azt? Feltehetőleg az orvosok egy része törvénykövető magatartást fog tanúsítani, míg mások saját lelkiismeretükre hallgatva, a beléjük írt törvényt tartják követendőnek. Szerintük ez felel meg az emberiség törvényének, aminek követését a genfi nyilatkozat fenyegetések ellenére is kötelezővé teszi. A beteg autonómiájának tisztelete nem vonatkozik az öngyilkossági kísérletre.

Az öngyilkosságra szoktak bibliai példát is felhozni. Egyik, a legismertebb Saul életének befejezése, másik, kevésbé ismert Razisz halála. Saul haláláról ezt olvassuk a Bibliában: „Saul körül is tombolt a harc. Az íjászok célba vették és megsebesítették. Ekkor meghagyta fegyverhordozójának: »Vond ki kardodat és szúrj le, különben jönnek ezek a körülmetéletlenek és elbánnak velem.« Ám fegyverhordozója vonakodott. Erre Saul kihúzta kardját és beledőlt. Amikor fegyverhordozója látta, hogy Saul halott, ő is kardjába dőlt és meghalt mellette.”¹¹ Razisz halálát a Biblia így írja le: „Egy bizonyos Raziszt, aki Jeruzsálem vénei közé tartozott, följelentettek Nikánornak. Szerette honfitársait, és nagy tekintélynek örvendett. Jóságáért a zsidók atyjának nevezték (...). Nikánor... elküldött több mint ötszáz katonát, hogy fogják el. (...) Erőszakkal betörték a kaput... Mivel minden oldalról körülzárták, kardjába dőlt... Közben kérte az élet és lélek Urát, hogy egy napon adja azt neki vissza. így halt meg.”¹² Meg kell jegyezni, hogy a Biblia egyik esetben sem foglal állást az öngyilkosság helyes volta mellett, bár ellenkezően sem nyilatkozik. Saul akkor már kegyelemvesztett ember volt, így ez felfogható elítélésnek is, Razisz bízik mindvégig Isten kegyelmében.

Nézzük, mit tettek elődeink? A sztoikusok szerint: „...a bölcs összhangban él a természettel, az emberekkel és önmagával. Amennyiben nem tudja elviselni a külső élet terheit, vagy nem tudja másképpen megvalósítani az erkölcsi értéket, a körülmények megfontolása után önként távozik az élők sorából. Zénón, Kléanthész és más neves sztoikusok éhhalállal vetettek véget életüknek.”¹

Szemmel látható tehát, hogy Hippokratész nézete nem az egyetlen elfogadott nézet volt, inkább tekinthető harci zászlónak. (Manapság a „World Federation of Medical Doctors Who Respect Humán Life” tagjai is így használják!)

Külön kérdés, hogy tekinthető-e öngyilkosságnak az, ha valaki nem akarja saját életét minden eszközzel meghosszabbítani vagy meghosszabbíttatni? Ma már az életet valóban meg lehet hosszabbítani. A szívet áramutással újra lehet éleszteni, a keringést és a légzést hónapokig, évekig fenn lehet mesterségesen tartani. Van-e, maradt-e jogunk a természetes halálra? W. Symmers¹⁴ 1969-ben elrettentő példaként közli egy 68 éves, már nem műthető (inoperábilis) gyomorrákos beteg esetét. A beteg, maga is orvos, tisztában volt azzal, hogy állapota reménytelen. Kérte ezért orvosát, hogyha meghalna, ne élesszék fel többet. Ez után két héttel szívinfarktust kapott. Eszméletlen lett, szíve és légzése háromszor is leállt, de mind a háromszor újra felélesztették. Negyedik alkalommal csak azért nem tudták újra megindítani a szívműködést, mert a szükséges készülék éppen nem volt kéznél. Nem csoda, hogy Symmers közleményének ezt a címet adta: „Nőt allowed to die” („Nem engedélyezték, hogy meghaljon”).

Ismét utalunk arra, hogy keresztény hivatalos nyilatkozat is van erről: „Nem vagyunk arra kötelezve, hogy rendkívüli eszközök igénybevételével hosszabbítsuk meg életünket.”¹³ Utóbb a rendkívüli eszközök értelme átalakult, a méltóságteljes halál fogalmával pedig számosan visszaéltek, mégis XII. Pius véleménye ma is sokak számára irányt mutató.

Az asszisztált suicidium (orvosilag segített öngyilkosság)

Szókratész orvosa segített a méregpoharat kiinni. Cato öngyilkos céllal felvágott hasát orvosa visszavarrrta. A hippokratészi eskü az utóbbi felfogást képviselő orvosok nézetét tükrözi. A keresztény hagyomány ezt a nézetet pártolja. A modern megnyilatkozás is ezt tekinti elfogadhatónak. Idézem az Orvosok Világszövetségének (WMA) marbellai állásfoglalását (1992):

„Az orvosilag segített (asszisztált) öngyilkosság esetei újabban kerültek a nyilvánosság figyelmébe. Ezek az esetek egy gép segítségével valósulnak meg, amelyet az orvos talált ki, aki kioktatja az egyént annak használatára. Az egyént így segítik az öngyilkosság elkövetésében. Más esetben az orvos gyógyszerrel látja el az egyént és felvilágosítja a halálos adag nagyságáról is. Az egyént így az öngyilkossághoz szükséges eszközzel látják el. Természetesen az egyén igen súlyosan beteg vagy akár végstádiumban van és fájdalmak gyötrik. Továbbá az egyén szemmel láthatóan beszámítható, és maga határozta el magát öngyilkosságra. Öngyilkosságot tervező egyének a végstádiumot kísérően gyakran depressziósak.

Az orvosilag segített öngyilkosság az eutanáziához hasonlóan etikátlan, és az orvosi hivatás el kell ítélje. Ha az orvosi segítség szándékosan, megfontoltan arra irányul, hogy képessé tegye az egyént saját élete befejezésére, akkor az orvos etikátlanul jár el. A kezelés elutasításának joga azonban a beteg alapvető joga és az orvos nem cselekszik etikátlanul akkor sem, ha egy ilyen kívánság tiszteletben tartása a beteg halálát eredményezi.”

Egyre többen követelik a „halálhoz való jogot”. Ez azonban súlyos önellentmondás. A halál így önmagában nem jog, hiszen mindnyájan, akik élünk, „halálra vagyunk ítélve” - legalábbis e világi halálra. Szó lehet a természetes halálhoz való jogról, mint ezt a Hittani Kongregáció¹⁶ nyilatkozata írja, de hasonlóan nyilatkozik Dezső László¹⁷ is. Szokás a méltóságteljes halál jogáról is beszélni, melyet XII. Pius nyilatkozatában kifejezetten helyeselt, de ezzel - mint említettük - később sokan vissza is éltek.

Meddig választhatom az életet? Életminőség kérdése? Meddig érdemes élni? „Méltósággal haljunk meg.” Szóvirág ez, vagy véres valóság? A fiatal korban oly határozottan követelt „kegyes” halál idős korban nem inkább iszonytató és félelmes-e? És a másik véglet? Meddig gyógyítsunk? Az utolsó lélegzetvételig, mint ezt eddig követeltük? Kérdezhetünk így is: Kell-e, sőt: szabad-e a haldoklást meghosszabbítani? Fel kell-e mindenkit éleszteni, ha „elaludt”?

Széli Kálmán,¹⁹ a Keresztény Egészségügyiek dr. Batthyány Strattmann László Társasága alapító elnöke, egy referátumban így ír: „Javallat hiányában a rendkívüli élethosszabbító eljárásokat vagy/és újraélesztést tudatosan nem alkalmazzuk.” Tehette, mint keresztény is, hiszen mint láttuk, XII. Pius is ilyen értelemben nyilatkozott. Széli Kálmán szerint nincs közte és Jávör Tibor között nézetkülönbség. „Azt hiszem, egyetértünk abban, hogy nem kell mindenkit halála előtt intenzíven kezelni, hiszen például minden haldoklót elvileg gépre lehetne tenni... Minden embernek joga van az emberhez méltó halálhoz. Attól tartok, hogy e tekintetben még sok a tennivalónk, mert a túlbuzgósággal vagy könnyen egyaránt árthatunk.” Mindketten hangsúlyozzák, hogy „a haldoklót mindazon emberi jogok megilletik, amik az úgynevezett élő egészséges embert. Vagyis nem szabad éheznie, szomjaznia, szenvednie, emberi környezetben (és társaságban) kell maradnia mindaddig, amíg a halál be nem áll.”

Rendkívül figyelemre méltó a már említett Rudolf Kautzky, az orvosetikai kérdésekről sokszor író, elkötelezetten keresztény idegsebész orvosprofesszor véleménye. „Az élet-meghosszabbítás, mint az orvosi tevékenység általánosan érvényes célja, nyilvánvalóan kérdésessé vált”, írja 1969-ben. Még a keresztények is két, végletekig eltérő következtetésre juthatnak. Egyik szerint: Isten akarata minden élet

fenntartása. Másik felfogás: Keresztény kötelesség, hogy a betegséget és a halált alázatosan, készségesen elfogadjuk. A kinyilatkoztatásban nincs kifejezett utalás extrém orvosi ténykedések megítélésére.²⁰

A kérdés most nemzetközi viták központjában áll. Mit tegyünk, ha akiről döntenünk kell, nem tud véleményt mondani? Bíróságok igyekeznek helyes állásfoglalással befolyásolni a nézeteket, mások a bíróságok állásfoglalását bírálják. Hívei vannak az úgynevezett „helyettesítő döntésnek”, amikor a bíró a beteg várható álláspontját óhajtja képviselni. Hornett²¹ részletesen kifejti, hogy ez nem lehet objektív, mert például egy felnőtt, egészséges, intelligens ember nem tudhatja, mit határozna egy beteg, csökkent szellemi képességű csecsemő. Nehéz megmondani, hogy a beteg számára az kívánatos-e, hogy az életét minden eszközzel meghosszabbítsuk, vagy szabad a beteget hagyni békében, méltósággal meghalni. Fontos, mint többször hangsúlyoztam, hogy a beteg szerető, meleg környezetben lépje át a halál kapuját. Számos orvos véleménye is az, hogy erre a családi otthon a legalkalmasabb. Ha ez mégsem oldható meg, akkor legalább arra kell törekedni, hogy a kórházak légköre jelentősen javuljon. A Hospice mozgalmak ilyen osztályok megteremtésére törekszenek.

Szeretném itt elmondani, hogy súlyos betegség esetében teljesen más problémák is felmerülhetnek. Ezek közt vannak olyanok, amelyek igen gyakoriak. Gondoljunk arra, amikor a beteg egy többé-kevésbé súlyos műtétől visszahőköl. Tudja például, hogy gyomorrákja van, a vizsgálatok szerint még műthető, de ő kijelenti, hogy inkább meg akar halni műtét nélkül. Másik eset: feleségemtől egy szerzetesnő megkérdezte, hogy köteles-e ő Isten előtt arra, hogy vállaljon egy bizonytalan kimenetű műtétet, amely halálos is lehet, de az orvosok szerint, ha nem végzik el, akkor biztosan meghal. Öngyilkosság ez? Meggyőződésem, hogy nem. Mindenkinek joga van arra, hogy valamilyen különleges eljárást válasszon vagy megtagadjon. Ez nem öngyilkosság, hanem - ha már nagyon erőltetem a meghatározást - a halál nemének megválasztása. Persze mérlegelni kell a gyógyulás, illetve a maradandó károsodás valószínűségét. Más a megítélése annak, ha például egy kisgyermekes édesanya nem vállal egy könnyűnek ígérkező műtétet, és más, ha egy magányos idős ember nem vállalkozik egy súlyos operációra. Az orvos feladata, hogy lehető tárgyalgossággal világosítsa fel betegét a várható előnyökről és hátrányokról.

Fel szeretném hívni a figyelmet egy különleges problémára, melyről a Tokiói deklaráció ír: „Ha egy rab visszautasítja a táplálkozást, és az orvos úgy ítéli meg, hogy ennek következményeit az illető racionálisan fel tudja mérni, nem szabad mesterségesen táplálnia.” A deklaráció a börtönökben történő kínzásokkal, kínvallatásokkal kapcsolatban írja le az orvos kötelességeit. Érthető, hogy nem helyesel olyan magatartást, mely meghosszabbítja a kínzások lehetőségét.

Az életet minden eszközzel fenntartó törekvések és a beteget sorsára hagyó magatartás két véglet. Mindkettővel követhetünk el hibákat. Újabban a méltó halálhoz való jog címén követelik az eutanázia engedélyezését. D. Jackson és St. Youngner közös cikke 1979-ben, 22 évvel XII. Pius beszéde után, erre a veszélyre figyelmeztet. World Federation of Right to Die Societies, „Halálhoz való jog társaságok világszövetsége” is létezik már. A „Death with dignity” gondolata világszerte terjed. Olyanok is ragaszkodnának a kezelés abbahagyásához, akiknek az állapota ezt egyáltalán nem indokolja. Az orvos feladata ekkor, hogy megfelelő felvilágosítással a beteget meggyőzze a további kezelés értelméről, szükségességéről. Ismét előtérbe lép a hippokratészi elv: Az élet érték, amelyet védeni, amelyért küzdeni kell.

Az „Elet Evangéliuma ” kezdetű enciklika az eutanáziáról és az öngyilkosságról

„En ölk és én keltek életre az eutanázia tragédiája”²³

Mint az abortusz témájában, itt is fontosnak tartom, hogy elsősorban a keresztényeket, de minden jóakarató embert is, tájékoztassak Egyházunk álláspontjáról. II. János Pál pápa már idézett Élet Evangéliuma enciklikája az eutanáziára és az öngyilkosságra külön is kitér. Életünk végén mindannyian szemben állunk majd „a halál misztériumával”.²⁴ Ma eluralkodott egy szemlélet - írja -, „hogy az élet csak addig jó, amíg élvezetet és jólétet hoz”²⁵, ezért a szenvedés és a fájdalom igen gyakran „elviselhetetlen kudarcnak tűnik, amitől mindenáron meg kell szabadulni”.²⁶

Az Istennel való kapcsolat lehetőségét elutasítva, „az ember úgy gondolja, hogy önmaga számára ő a

kritérium és a norma, s úgy véli, hogy a társadalomtól is megkövetelheti: biztosítsa számára a lehetőséget és módokat, hogy teljes önrendelkezési joggal rendelkezék tulajdon élete fölött²⁷. A fejlett országokban az orvosi és egyéb tudományok rohamos fejlődése erősítheti ezt a tudatot²⁸ - hívja fel a figyelmet II. János Pál pápa.

„Ilyen körülmények között egyre erősebb az eutanázia kísértése, azaz a *halál fölötti uralom azáltal, hogy elősegítik* és így »édesen« vetnek véget önmaguk vagy más életének. Ami azonban első látásra logikusnak és humanusnak tűnik, valójában, ha a mélyére nézünk, *abszurd* és *embertelen*. Itt a »halál kultúrájának« egyik legriasztóbb jelensége előtt állunk, mely elsősorban a jóléti társadalmakban terjed: e társadalmakat a hatékonysági gondolkodás határozza meg és elviselhetetlen tehernek érzik az egyre növekvő számú öreget és beteget. Ezek a gyengék gyakran elszigetelődnek a szinte kizárólag a termelékenység elve alapján szerveződő családtól és társadalomtól, mely szerint egy gyógyíthatatlanul gyenge életnek nincs semmi értelme²⁹ - fogalmaz az enciklika igen lényeglátó módon. Vajon megfordítható-e még ez a folyamat? Sok-sok türelmes meggyőzésre, az élet valódi értelmére való rávezetésre van ehhez szükség.

Az enciklika meghatározásában „*eutanázián a szó szoros értelmében* olyan cselekvést vagy mulasztást értünk, mely természete és a végrehajtó szándéka szerint halált okoz, azzal a céllal, hogy

megszüntessen minden fájdalmat”. „Az eutanázia tehát a szándékban és a használt módszerekben van.”³¹

II. János Pál pápa elődeihez hasonlóan megkülönbözteti az úgynevezett „*túl buzgó gyógyítás*” ellen irányuló döntést az eutanáziától, azaz „az olyan orvosi beavatkozásokat, amelyek nem felelnek meg a beteg állapotának, akár mert nincsenek arányban a várható eredménnyel, akár mert túlságosan nagy terhet jelentenek a betegnek és családjának”² Ezt azonban tovább pontosítja, hiszen ez még igen széles és szubjektív értelmezést tenne lehetővé. Vonatkozik ez azokra az esetekre, „amikor közeli és elháríthatatlan halál várható”³ Ilyenkor tudatosan „el lehet utasítani olyan beavatkozásokat, melyek csak egy pislákoló és kínos élet megnyújtását hoznák, anélkül azonban, hogy megszakítanák az ilyen állapotban normálisnak tekintett eljárásokat”⁴

Az erkölcsi kötelességet, hogy az ember gyógyítsa és gyógyíttassa önmagát, a konkrét helyzetekhez kell mérni. Tehát azt kell mérlegelni, hogy a rendelkezésre álló gyógyítási lehetőségek tárgyilagosan arányban állnak-e a várható gyógyulással³ „A rendkívüli vagy aránytalan beavatkozásokról való lemondás nem azonos az öngyilkossággal vagy az eutanáziával; sokkal inkább az emberi állapot elfogadása a halál színe előtt.”⁶ Egyértelmű tehát, hogy csak a legvégső pillanatokban mondhatunk le a különleges kezeléstről. És a normálisról? Ha van remény az életben maradásra, bármilyen csekély is legyen ez, jogunk és kötelességünk kérni a különleges, új technikát is? Természetesen csak amennyiben ez rendelkezésre állhat számunkra. A döntés minden esetben egyéni mérlegelést is megkíván. Lehet, például, hogy egy igen drága, új terápiával még meghosszabbíthatnám egy-két évvel az életemet, de családomnak mindenét el kéne ehhez adnia, és utána évtizedekig kiáltó szegénységben kellene élniük. Ilyen esetben például köteles vagyok magamat gyógyíttatni? Megoszlanak a vélemények, hogy vajon az elviselhetetlen fájdalommal járó kezelésekről le lehet-e mondani. Mint már többször említettem, az utóbbi időben a fájdalomcsillapítás terén jelentős előrelépések történtek. Veszélyes talajra tévedtünk, mert hogy mi elviselhetetlen és mi nem, valójában ellenőrizhetetlen. Ugyanakkor teljes részvétellel kell lennünk a szenvedő beteg felé. Miközben bátorítjuk az életre, nem róhatunk rá nagyobb terhet annál, mint amit el tud viselni. Viktor Frank⁷ szerint a szenvedés elviselésének kulcsa, hogy tudunk-e értelmet adni a szenvedésnek. Ő maga több évet töltött koncentrációs táborban.

„A mai orvoslásban különös jelentősége van az úgynevezett »*csillapító kúráknak*«, melyeknek az a rendeltetése, hogy elviselhetőbbé tegyék a fájdalmat a betegség utolsó szakaszában és a betegnek megfelelő emberi környezete legyen. Itt többek között az a probléma merül föl, hogy megengedhető-e bizonyos kábító és nyugtató szerek adása a fájdalom enyhítésére olyan esetekben, amikor az élet megrövidítésének veszélyével járnak. Dicséretre méltó ugyan az, aki tudatosan elutasítva a kábítást, vállalja a szenvedést azért, hogy megőrizze világos tudatát, vagy hogy mint hívő tudatosan részesedjék Krisztus szenvedéseiből, de az ilyen »hősies« magatartásra nem kötelezhető mindenki.”³⁸ Már XII. Pius

azt tanította, hogy megengedett narkotikummal csillapítani a fájdalmat olyan esetben is, amikor ez korlátozza a beteg tudatát, és adott esetben megrövidíti az életét, „föltéve, hogy az adott helyzetben más eszköz már nincs, s nem akadályozza meg más erkölcsi és vallási kötelességek teljesítését”⁹

Az enciklika szerint „az eutanázia... ugyanolyan rossz, mint az öngyilkosság vagy a gyilkosság”⁴⁰ „Az öngyilkosság, éppúgy mint a gyilkosság, erkölcsileg mindig elfogadhatatlan. Az Egyház hagyománya mindig elutasította, mint súlyosan rossz döntést.”⁴¹ Fontos különbséget tenni itt is az elkövető és a tett megítélése

között. A cselekedetekről alkotott ítélettel elítélem magát a személyt is? Nem sérülne ezzel a sokat emlegetett személy tisztelete? „Jóllehet bizonyos pszichés állapotok, kulturális és szociális feltételek a szubjektív felelősség csökkentésével vagy kioltásával oda vezethetnek, hogy végrehajtanak egy olyan tettet, amely alapján ellenkezik az életösztönnel” - állapítja meg szomorúan a pápa -, de mégis kimondja - anélkül, hogy az elkövető személyét elítélné -, hogy „az *öngyilkosság* tárgyilagosan nézve súlyos erkölcsi rossz, mert elutasítja az önszeretetet, a szeretet és az igazságosság kötelességeit a felebarátokkal, a közösségekkel és a társadalom egészével szemben”.⁴² „Megosztani valakivel öngyilkos szándékát és segíteni őt az úgynevezett »segített öngyilkosságban« (suicidium adiutum) azt jelenti, hogy bűntárs, olykor fő cselekvő lesz az ember egy olyan igazságtalan cselekedetben, melyet semmi módon nem lehet igazolni, még akkor sem, ha kérték.”⁴³ Világos állásfoglalás ez egy olyan korban, amikor sokan teszik fel a kérdést jóról és rosszról. Van-e még, aki eligazítsa őket?

Mentes maradhat-e az önáltatástól a segíteni akaró? „Még ha az eutanázia nem is abból ered, hogy valaki saját kényelme miatt nem gondoskodik a szenvedő megsegítéséről, mégis *hamis jóságnak kell tekintetnünk*, sőt a jószág súlyos »eltorzulásának«, mert az igazi könyörület megosztja a másik szenvedését, és nem pusztítja el azt, akinek kínjait nem tudja elviselni.”⁴⁴

Az öngyilkosságba segítség következménye lehet, hogy olyanokat is megfosztanak az utolsó, igaz, csupán pislákoló reménytől, akiknek erről nem áll szándékukban lemondani. „Az eutanázia választása akkor a legsúlyosabb bűn, amikor *emberöléssé* válik, mert olyan személlyel szemben követik el, aki semmiképpen sem kérte és semmi módon nem adta jelét, hogy elfogadja.”⁴⁵ „Én ölk és én keltek életre”⁴⁶ - olvassuk a Bibliában. Isten a maga hatalmát bölcs és szeretetteljes terve szerint érvényesíti. Amikor az ember kisajátítja ezt a hatalmat, egy ostoba logika szolgálatában szükségszerűen igazságtalanságot és halált okoz. Ha a gyengébbek élete az erősebbek kezébe kerül, a társadalomból kivész az igazságosság iránti fogékonyság, és veszélybe kerül a kölcsönös bizalom, amely az emberi kapcsolatok alapja.⁴⁷

Amit végül az enciklika ajánl megoldásként, az „*a szeretet és az igaz jósaig útja*, mely közös emberi természetünkben fakad, s melyet a meghalt és feltámadott Krisztusba vetett hit új fénnel világít meg. A segítségkérés, mely az emberi szívből föltör a szenvedéssel és a halállal való találkozáskor, főként amikor megkísérti a kétségbeesés s szinte megsemmisül benne, valójában társ és szolidaritás keresése a próbatét idején (...), amikor szétfoszlik minden emberi remény. Miként a II. Vatikáni Zsinat emlékeztet rá: az ember számára »leginkább a halál előtt mutatkozik meg az emberi lét titka«.”⁴⁸

A halállal szemben természetes ellenkezés van bennünk, de a halhatatlanság csíraszerű reménye beteljesedést nyer a keresztény hitben, mely a Föltámadott Krisztus győzelmében való részesedést ígéri és ajánlja föl. A jövődő halhatatlanság bizonyossága és a *megígért föltámadásba vetett remény* új megvilágításba helyezik a szenvedés és a halál misztériumát, és rendkívüli erőt öntenek a hívőbe, hogy rá tudjon hagyatkozni Istenre.⁴⁹

Pál apostol ezt így fogalmazza meg: „Senki közülünk nem él önmagának, és senki nem hal meg önmagának. Míg élünk, Istennek élünk, s ha meghalunk, Istennek halunk meg. Tehát akár élünk, akár meghalunk, az Úréi vagyunk.”³⁰

Angliában indította el a Hospice (Hospiz, Hospicium) mozgalmat Cicely Saunders.³¹ 1967-ben, a St. Christopher's Hospice megalapításával. A hospicium lényege, hogy azokat a betegeket, akik várhatóan már csak néhány napig vagy esetleg néhány hétig élnek még, külön kórházban helyezik el. Itt először főleg fájdalmaikat csillapítják, de legfontosabb, hogy mindent megtesznek azért, hogy betegek méltósággal, emberi módon, saját egyéni életük befejeztével, egyéni halálukkal halhassanak meg. Az ide bekerülő betegek tisztában vannak betegségükkel, tudatosan készülnek fel a halálra.

A halálig kísérés jelenleg négy változatban működik hazánkban.

Egyik lehetőség, hogy kinek-kinek otthon a lakásában igyekezzenek olyan körülményeket teremteni, hogy minél emberibb módon, méltóságát megőrizve fejezhesse be életét. Ezt szervezi a Házigondozói Központ.

Másik lehetőség, hogy egy már meglévő kórházban külön palliatív osztályt szerveznek - lehetőleg minél nagyobb önállósággal.

Harmadik mód a nappali szanatórium, ahol a betegnek megadják a szükséges kezelést, de éjszakára hazaengedik.

A negyedik, ez a legteljesebb, amikor önálló Hospice intézményt hoznak létre.

Erkölcsei szempontból a legfontosabb, hogy a lehető legnagyobb szeretettel vegyék körül a halálra készülöket. Sokakat meglepett, hogy milyen barátságos légkör van az ilyen intézményekben. A betegek tudják, hogy kevés idejük van hátra, de nincsenek elkeseredve, eljutnak a megnyugvásig.

A cél az, hogy olyan hospice-modell alakuljon ki, ahol mindez együtt van. Hazánkban jelenleg mintegy ötven hospice jellegű szervezet van, azonban számuk egyre nő.

Monográfiák is megjelentek, így Hegedűs Katalin szerkesztésében a *Halálközeiben* két kötete³², Böszörményi Dalma szerkesztésében a *Hospice kézikönyv* \

Sok vita folyik ma is arról, hogy szabad-e, kell-e az ilyen intézményekben arra törekedni, hogy a megnyugvás valóban Isten akaratában való legyen. Minden hívő lelkigondozó célja, hogy eljuttassa a haldoklót odáig, hogy üres kezét Isten felé nyújtsa. Hívő gyógyítók gyakori problémája: Hogyan közeledjünk a haldoklóhoz? A kérdés megformázásában benne van a válasz is. Ha azt kérdezem: Minden áron meg kell-e térítenem a haldoklót, akkor a válasz csak az lehet, hogy minden áron nem lehet téríteni, mert erőszakossággal éppen ellenkező eredményt érhetünk el. („Minden áron segítő”⁵¹ szindróma - Makó Éva.³⁴) Ha viszont azt kérdezzük, hogy szabad-e segíteni a haldoklónak, hogy megtalálhassa Urunkat Jézus Krisztust, akkor erre a kérdésre csak igenlő választ adhatunk. Ne feledjük, hívő ember számára alapelv: „Egy lélekért se érjen vádja téged, hogy te miattad nem látta meg Őt!”

Hospice alapelvek

Többször kifejtettem, hogy teljesen más dolog, ha megölök valakit, és más, ha hagyom meghalni. Mégis, konkrét esetekben a döntés rendkívül nehéz, felelősségteljes. Rátegyek egy spontán nem lélegző, súlyos balesetet szenvedett embert a lélegeztető gépre? Milyen károsodás várható? Élhet-e emberi életet még? Mit nevezek emberi életnek? Megválaszolandó kérdések ezek, de az intenzív osztály orvosának esetleg percekben belül kell döntenie!

Empátia az élet végén

A biztosan rövidesen meghaló beteg nemcsak gyógyszeres, hanem lelki segítséget is igényel. Az együttérzés, a veleérzés, a halálba induló beteg iránt a legnehezebb. Ezt csak az tudja igazán megvalósítani, aki maga már a halál küszöbéig valaha eljutott. (Pszichológusok ajánlják, hogy kíséreljük meg minél mélyebben elképzelni, megélni saját halálunkat. Sokan felkeltek, és otthagyták a gyakorlatot, olyan nehezükre esett!)

A beteg utolsó útjára készül. A katolikus egyház eddig utolsó kenetnek nevezett szentségét ma betegek szentségeként tiszteljük, bár szokásos a „Szent Útravaló” elnevezés is, mely már utalás a halál közelségére, de a továbbélés bizonyosságára is!

Rá kell jönnünk, hogy a halál mindnyájunkban, akik élünk, kezdettől bennünk van. A beteg megérzi, hogy az orvos valóban együtt érez-e vele. Vágyva-vágyja a vigasztaló jó szót. Emberi rokonszenvet vár. Időnként újra reménykedik a gyógyulásában.

Mindvégig fontos a beteg világos (számára világos), őszinte, felelős és folyamatos tájékoztatása. Az

intenzív osztályon az eszméletén levő beteggel először egyáltalán meg kell értetni, hogy hol van és miért. Lehetőleg nevén szólítsuk meg a beteget! Legyünk türelmesek a hozzátartozók iránt is! Fogadjunk el tanácsokat nővérektől, általában a gondozóktól, akik állandó kapcsolatban vannak a haldoklókkal, és akik mégis megőrizték türelmüket, megértő szeretetüket.

Itt külön felhívom a figyelmet az orvosi vizit jelentőségére. Vajon látogatjuk-e a betegeket, vagy csak „vizitelünk”? („Beteg voltam, és meglátogattatok...”⁵¹)

Ne felejtjük soha, hogy szenvedő, gyakran rettenetesen szenvedő, sorsukat kilátástalannak látó emberek sokszor már csak mielőbbi halálukat várják. Ok azok, akik a szerintük megváltó mérget tartalmazó injekciót kérik, könyörgik tőlünk. Vegyük észre, hogy ez kudarcunkat jelenti olyan értelemben, hogy nem törődtünk velük eléggé, nem törődtünk fájdalmaikkal, nem tettünk meg mindent szenvedésük csökkentésére. Látni sem akarnak soha többet bennünket. Sokunk véleménye szerint az eutanázia elleni leghatásosabb küzdelem éppen a fájdalmak csillapítása, mint ezt a Hospice mozgalmak gyakorlata is igazolja.

A fájdalomcsillapítás gyakorlatilag minden esetben feltétlenül szükséges, de lehetőleg úgy, hogy a beteg ne veszítse el tartósan öntudatát. Kábítószer, morfium tartalmú fájdalomcsillapítók használata különösen akkor indokolt, ha a halál bekövetkezte rövidesen várható, tehát hozzászokástól nemigen kell tartani. A Hospice jellegű mozgalmak egyik legfőbb jogosultsága éppen az, hogy a testi-lelki törődés, a megfelelő fájdalomcsillapítás visszaadja a hátralévő időre a haldokló emberi méltóságát. Természetesen minden fájdalomcsillapító mellékhatásként megrovidítheti az ember életét. Egészen más dolog azonban ez, mintha mérget adtam volna, hiszen gyakorlatilag minden gyógyszernek van mérlegelendő mellékhatása. A fájdalomcsillapításhoz sorolható tágabb értelemben mindaz, amit a beteg méltóságának fenntartásáért teszünk, tehát például az is, hogy a beteget mindig nevén szólítjuk, behozhatja kedvenc bútorait, sőt esetleg kis állatait, tehát otthonos, meghitt légkört teremtünk körülötte. Ne feledjük, azok számára, akik nem tudnak otthon meghalni, éppen ezt a szerető légkört kell elsősorban biztosítanunk.

A hozzátartozók vigasztalása

Vigasztalnunk kell a hozzátartozókat is. Nézzünk egy példát Jézus életéből. Lázár halála után történt, amikor Jézus megérkezett Betániába. „»Uram«, szólt Márta Jézushoz, »ha itt lettél volna, nem halt volna meg a testvérem, de tudom, hogy most is, bármit kérsz az Istentől, megadja neked.«” Vegyük észre a kis szemrehányást éppúgy, mint a reménytelen helyzetben is feltörő reménységet. „Jézus megnyugtatta: »Testvéred föl fog támadni.« Márta megjegyezte: »Tudom, hogy föl fog támadni az utolsó napon.« Jézus így szólt hozzá: »Én vagyok a föltámadás és az élet: aki bennem hisz, még ha meg is halt, élni fog. Mindaz, aki belém vetett hittel él, nem hal meg sohasem. Hiszed ezt?«” Ezek után következett a jelen testben való föl támasztás.³⁶ (Az egész történetet a Jn 11, 17-44 írja le.) Mi nem tudunk senkit feltámasztani, de hitet kelteni, reményt fakasztani, megnyugvást elérni tudhatunk. És ez dolgunk is.

Hol haljon meg a beteg?

Otthon? Kórházban? Régebben hazánkban is magától értetődő volt, hogy otthon, szerettei körében. Ma a társadalmi köztudat mintha ki akarná rekeszteni a halált, még beszélni sem szabad róla. Civilizált világban manapság akiről feltételezhető, hogy már nem él sokáig, azt gyorsan kórházba dugják, elrejtik az egészségesek szeme elől. (Mint Huxley *Szép új világ* című könyve leírja.³⁷) A kórházban sem foglalkozik

vele senki. Magára hagyják, ha pedig már meghalt, fehér függönnyel körülveszik addig, amíg elviszik a kórteremből. Nincs többé.

Az etika azt kívánja hogy azt tegyük, ami a betegnek jobb. Melyikünk szeretne egy kórteremben, idegenek közt meghalni? Iszonyú dolog az. Ha tehát a kezeléstől már semmi értelmes sem várható, akkor lehetőleg engedjük haza a beteget. Beszéljük kicsit rá a hozzátartozókat is. Természetesen azt is megmondjuk nekik, hogy akut tennivaló, például vérzés esetén újra felvehetjük az osztályra.

Tudnunk kell, hogy nem mindenkinek van lehetősége arra, hogy otthon, szerettei közt haljon meg. Magános embernek nincs gondozója, ha lenne is, azok a házon kívül dolgoznak. Sok körülmény teheti lehetetlenné, hogy a haldokló otthon maradjon. Igyekezzünk megteremteni a szerető légkört kórházainkban is, hogy mindenki „saját egyéni halálával” halhasson meg (Rilke „Stundenbuch”⁵⁸).

Az orvos számára az „elengedni tudni” csaknem skizofréniás késztetés. Eddig az volt a feladata, esküjéhez hűen, hogy mindent elkövessen azért, hogy a beteg életben maradjon. Ezért tanult, dolgozott éjt nappá téve, s most tegyen úgy, mint a középkori képeken látható: A „kaszás” megjelenésekor az orvos a másik ajtón sürgősen távozik - így elmélkedik Johannes-Gobertus Meran e témáról. Hans Jonas, a filozófus szerint az élethez való jog a legalapvetőbb minden jogok között. Ő azonban a halált az élet végső, elszakíthatatlan részének tekinti, melynek megakadályozása adott esetben a beteg jogának megsértését jelentheti. Albert Schweitzer nézete, hogy az élet tiszteletéhez a halál tisztelete is hozzá tartozik.³⁹

A halál folyamata alkonyodáshoz hasonlítható, a nappal és az éjjel közötti állapot. Meg kell találni azt az időpontot, amikor még küzdenünk kell az életért, és azt, amikor el kell válnunk a betegtől. Nem könnyű feladat. Alkonyaikor a gépkocsivezetők egyenként gyűjtják meg fényszóróikat, míg végül valamennyi ég. Közben? Ez az egyéni megítélés ideje. Tekintetbe kell venni a beteg akaratát, gyógyulási vágyát, annak esetleges változását. Mindig marad egy adag bizonytalanság az orvosok és a többi gondozó részére. Művészet és intuíció⁶⁰ a tudomány örökre elválaszthatatlan része kell maradjon.

¹ SZABÓ FERENC: Az emberi élet védelme. Filozófiai és teológiai megfontolások. *Távlatok*, (1991) 4. sz. 3-11. p.

² Mtörv. 30,19c

³ MAKÓ JÁNOS: Indokolt-e az aktív és a passzív eutanázia megkülönböztetése? *Magyar Bioetikai Szemle*, VII. évf. (2001) 4. sz. 32. p.

⁴ PETRÁNYI GYULA: Az orvos mint bíró és ítéletvégrehajtó. Meditáció a medicatio és jog határán a suicidiumról. resuscitációról, műszervekkel és intenzív therapiáva! fenntartott életről, transplantációról, emberen végzett kísérletezésről. *Orvoseképzés*, XLV. évf. (1970) 163-173. p.

⁵ 1 Pét 3,15

⁶ BONÉ, EDOUARD - MALHERBE, JEAN-FRANÇOIS: *Engendrés par la science: éthiques des manipulations de la procréation*. Paris, 1985, s. n.

⁷ KENYERES BALÁZS: *Törvényeségi Orvostan*. S. 1., 1909. M. Orvosi Könyvkiadó Társ.

⁸ Cit.: ZIEGLER, J. G. (Hrsg.): *Organverpflanzung. Medizinische, rechtliche und ethische Probleme*. Düsseldorf, 1977, Patmos, 84. p.

⁹ ROTH, GOTTFRIED: Cunctis officiis quem probum medicum decent. Promotionsgelöbnis - Aerztegesetz - Strafgesetz. *Österreichische Aerzte Zeitung*, Jg. 34. (1979) Heft 10. 681-682. p.

¹⁰ SZÁSZ, THOMAS: *The manufacture of Madness*. London, 1971. Routledge and Kegan Paul; Cit: KOVÁCS JÓZSEF: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába*. Budapest, 1999', Medicina, 121. p.

¹¹ Isám 31,3-5

¹² 2Makk 14,37-46

¹³ NYÍRI TAMÁS: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest, 1977, Szent István Társulat, 114. p.

¹⁴ SYMMERS, W. ST. C.: Not Allowed to Die. *British Medical Journal*, 1/1969.11. 17/442. p.

¹⁵ VARGA ANDOR: *Élet és Erkölc. Eredeti cím: Bioethics: The Main Issues*. Róma, 1980. s. n., 245. p. /Teol. Kiskönyvtár IV/6 b./

¹⁶ *Hittani Kongregáció: Instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról. Donum vitae 1987*. Ford.: GRESZ MIKLÓS. Magzatvédő Társaság, Szeged, 1990, Szent Gellért Egyházi Kiadó. /Családi Iránytű 5.1

¹⁷ DEZSŐ LÁSZLÓ: Euthanasia avagy az orvosi etika válsága? *Orvosi Hetilap*, CXVII. évf. (1976) 22. sz. 1323-1328. p.

¹⁸ Plus, XII.: Az újjáélesztés jogi és erkölcsi kérdései. Beszéd, 1957. XI. 24. *Acta Apostolicae Sedis*, 45 (1957) 1027-1033. p.

¹⁹ SZÉLL KÁLMÁN: Reszuscitálni vagy sem? *Orvosi Hetilap*, CXXXI. évf. (1990) 36. sz. 1999. p.

²⁰ KAUTZKY, R.: Technischer Fortschritt und ethische Problematik in der modernen Medizin. *Concilium*, Jg. 5. (1969) 371-373. p.

²¹ HORNETT, STUART L: The Sanctity of Life and Substituted Judgement: The Case of Baby. *Journal Ethics and Medicine*, vol. 7 (1991) no. 2. 2-5. p.

²² JACKSON, D. L. - YOUNGNER, ST.: Patient autonomy and „Death with dignity”. Some clinical caveats. *New England Journal of Medicine*, vol. 8 (1979) no. 301. 404-409. p.

MTörv 32.39.

Evangelium Vitae 64.

Ibid."

Ibid.

Ibid.

Ibid.

Ibid.

Ibid. 65.

Iura et bona, II.; Cit.: *Evangelium Vitae* 65.

Evangelium Vitae 65.

Ibid.

Iura et bona, IV.: Cit.: *Evangelium Vitae* 65.

Evangelium Vitae 65.

Ibid.; Iura et bona, IV.; Cit.: *Evangelium Vitae* 65.

FRANKL. VIKTOR E.: ...*mégis mondj igent az életre! Egy> pszichológus megéli a koncentrációs tábor*. Budapest. 1988, Pszicoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ: FRANKL, VIKTOR E.: *Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben*. S.],, 1996. Kötet Kiadó.: FRANKL. VIKTOR E.: *Orvosi lélegzőgondozás. A logoterápia és az egzisztencia-analízis alapjai*. Budapest. 1997, UR.

Evangelium Vitae 65.

Plus, XII.: Beszéd az orvosokhoz. 1957. II. 24. *Acta Apostolicae Sedis*, 49 (1957) 147. p. “S'il n'existe pas d'autres moyens et si, dans les circonstances

données, cela n’empêche pas l’accomplissement d'autres devoirs religieux et moraux : Oui.”

Evangelium Vitae 66.

Ibid.

Ibid.

Ibid.

Ibid.

Ibid.

MTörv 32,39; Cf. 2Kir5,7; ISám 2,6.

Evangelium Vitae 66.

Evangelium Vitae 67.

Ibid.

Rom 14.7-8.

SAUNDERS, CICELY: Hospices. In DUNCAN, A. S. - DUNSTAN, G. R. - WELBOURN. R. B. (Eds.): *Dictionary of Medical Ethics*. Revised and Enlarged Ed. London, 1981, Darton, Longman and Todd, 218-223. p.

HEGEDŰS KATALIN (szerk.): *Halálközeiben. 1. A haldokló és a halál méltósága*. Budapest, s. a. (1994), Magyar Fospice Alapítván} : HEGEDŰS KATALIN (szerk.): *Halálközeiben H. A haldokló és a halál méltósága*. Budapest, s. a. (1995), Magyar Hospice Alapítvány. BÓSZÖRMÉNYI DALMA (szerk.): *Súlyos betegen élni. Méltósággal meghalni Hospice kézikönyv*. Budapest, 1995, Megnyugvás Hospic Alapítvány, Corvinus.

MAKÓ ÉVA: A Hospice-mozgalom. *KOMT Híradó*, 1990. december 4.

Mt 25,36b Cf. Jn 11,

17-44

HUXLEY, ALDOUS: *Szép új világ*. Budapest, 1982, Kozmosz.

Cít.: MERAN, JOHANNES - GOBERTUS: Die Kunst des Netzes. Gedanken zum Auffangen eines dissonanten Sterbens. In Löw: *Bioethik*. S. 1.. 1990, s. n., 164. p.

MERAN, JOHANNES - GOBERTUS: Die Kunst des Netzes. Gedanken zum Auffangen eines dissonanten Sterbens. In Löw: *Bioethik*. S. 1., 1990. s. n., 156. p.

Ibid. 157. p.

KÖRNYEZETI ETIKA

DR. BÁNDI GYULA

Az ember és a teremtett világ

Felelősség, szubszidiaritás, szolidaritás, együttműködés

A katolikus egyház az utóbbi évtizedekben - különösen igaz ez II. János-Pál pápaságától - egyre nagyobb figyelmet fordít a környezetvédelemre. Mondhatjuk persze azt is, hogy mára egyszerűen lehetetlen lenne nem foglalkozni e kérdéssel, de mondhatjuk azt is, hogy ez a téma a kezdetektől fogva - értve ezalatt valóban a történelmi kezdeteket és nem csupán 120 évet - ott van, látens módon létezik a katolicizmusban, csupán nem volt idősebb erre olyan nagy figyelmet fordítani, mint manapság. Minden bizonnyal mindkét válasz helyes.

A vallási felfogásokban megjelenő környezetvédelmi hagyományok szép példáját teszi közzé a *Gabcsikovo-Nagymaros*¹ ítélethez fűzött különvéleményében a Nemzetközi Jogi Bíróság alelnöke, *Weeramantr*, aki a mai nemzetközi környezetjog egyik alapvető elvét veti össze egy más világvallás, a buddhizmus eszméivel²: „Másoknak ártalmat nem okozni és ebből adódóan *sic ntere tuo ut alienum non laedas* - központi fogalom ez a buddhizmusban. Ugyanakkor jól átültethető volt a környezetvédelmi megközelítésre. Az „*alienum*”-ot a buddhizmus ebben az összefüggésben a jövő nemzedékekre, valamint az emberen túl a természeti rend egyéb összetevőire is kiterjesztené, hiszen a kötelesség buddhista felfogásának hihetetlenül nagy a terjedelme.” Számos más példát követően megállapítja: „A hagyományos bölcsélet, amely ösztönzést nyújtott az ókori jogrendek számára, képes volt az ilyen problémák kezelésére.” A párhuzam világos, hiszen az elv, az eszme ott van, működik, természetes része az emberi gondolkodásnak, a vallásnak, nem is kell erről külön beszélni. Mindez az elmúlt évtizedekig így is igaz, de a XX. század olyan negatív irányú változást hozott, amelyet már nem képes a hagyományosjózan emberi viselkedés feloldani.

Már máshol idéztem egy keresztény szemléletű európai környezetvédelmi szervezet (*European Christian Environmental Network*) 2005-ös jelentését³: „A keresztény tradíciók rendkívül gazdagok annak leírásában, mi az ember szerepe és felelőssége a Teremtés kapcsán. Neveznek minket teremtményeknek, szolgálknak, pásztoroknak, prófétáknak, királyoknak és együttműködőknek. Fel kell ismernünk az emberi uralom által okozott károkat. Tudnunk kell, hogy Isten minden embernek, akit az Isten képére és hasonlatosságára teremtett, olyan felelősséget és szerepet adott, hogy a teremtés papjai legyenek és az Isten munkatársai (Teremtés könyve 1:28) ... A természeti erőforrások kezelése során, amikor azokat emberi árukká és szolgáltatásokká alakítjuk, elveszünk Isten ajándékát és elfogadjuk az ennek átalakításában megjelenő felelősségünket.”

További, immár a témához közvetlenül kapcsolódó elmélkedésünket a környezetvédelmi kapcsolódású pápai és egyházi megnyilatkozások tárgyában egy viszonylag friss dokumentummal kezdjük, amely ugyan látszólag, legalábbis első pillantásra nincs összefüggésben a *Rerum Novarum* tematikájával, mégis meghatározó abban a gondolati rendben, amit követni szeretnénk, végig vezetve a 120 év történésein, még hozzá az egyházi dokumentumok alapján. Ez a friss kiadvány a *Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2008. évének végén kiadott körlevele, 'Felelősségünk a teremtett világért' címmel*. A körlevélben számos, a téma gyökereit érintő lényegi megállapítás és tudományos szintű elemzés mellett az Egyház számára is fogalmaznak meg üzeneteket:

„22. Egész gazdasági berendezkedésünk a korlátlan növekedésen és az ezt megteremtő kíméletlen piaci versenyen alapul. A növekedési kényszer egy véges térben, amilyen a Föld is, óhatatlanul problémákhoz vezet. Mivel a gazdasági, pénzügyi logika diktálja a politikai döntéseket és gyakran társadalmi értékítéleteinket is, ezért hajlamosak vagyunk eltekinteni a gazdasági növekedés azon közvetett költségeitől, amelyek más területeken, a természeti környezetben vagy a szociális szektorban hosszú távon jelentkeznek. (...)

28. Ha azonban az eszköz öncéllá válik, ha elfogadjuk a gazdasági logika kizárólagos érvényességét az élet egyre több területén, és a társadalom megszervezését az emberi élet értéke helyett a gazdasági teljesítmény által képviselt értékekre alapozzuk, akkor ez a magatartás kiszolgáltatottá tesz bennünket. ... A környezeti válság gyökere ugyanis - ahogyan azt II. János Pál pápa 1990-ben, a Béke Világnapjára írt Üzenetében is megfogalmazta - legnagyobbbrészt erkölcsi természetű. (...)

169. ... A környezet megóvása több, mint a jelen és a jövő generációk méltó életkörülményeinek biztosítása, hiszen az ember Istennel, az emberekkel és a teremtett világgal való kapcsolata egységet alkot. A természeti környezet megóvása nem más, mint a közjó, vagyis az emberi méltóság védelme és előmozdítása. (...)

175. ... A teremtésről szóló keresztény gondolkodás középpontjában az Isten képe és hasonlatosságára teremtett ember és annak hivatása áll. Az ember hivatása itt a földön az emberi méltóság védelmében és előmozdításában fejeződik ki, amelynek eszköze a közjó szolgálata.”

Jól láthatóan olyan kérdésekkel egyetemben jelenik meg a környezetvédelem, amelyek a Rerum Novarunü alap gondolatait jelentik: gazdasági növekedés, szociális kérdések, erkölcsi bajok, emberi méltóság, közjó. Hiszen az enciklika alapelemei között ez az enciklika számos olyan mai kérdés eredetét jelenti, amely egyre fokozottabban foglalkoztatja az emberiséget. Ide sorolhatjuk leegyszerűsítve:

- az emberi természet és jogai,
- a közjó, javak rendeltetése,
- a szolidaritás és a szeretet,
- a család
- az emberi munka,
- az erkölcs és gazdaság,
- a politikai és társadalmi közösségek - minden szinten - megjelenő szerepét és felelősségét,
- a nemzetközi közösség hasonlóan növekvő súlyát,
- a béke lényegi kérdéseit.

A magunk részéről e körbe soroljuk a környezetvédelem mai kérdéseit is, még akkor is, ha erről maga az enciklika látszólag hallgat. Nem is tehetett mást, hiszen 120 évvel ezelőtt a környezetvédelem messze nem jelentett olyan égető problémát, mint a szociális- vagy munkáskérdések. *Az enciklika kiemelkedő jelentősége elsősorban az, hogy mozgásba kívánja hozni az egyházat* társadalmi kérdések, különösen a szociális kérdések, tulajdon, gazdaság tekintetében. Az enciklika **III.** pontja ’A keresztény megoldás’ alcímmel a következőképpen kezdődik:

„13. Bízvást és teljes joggal bocsátkozunk éppen Mi e kérdés tárgyalásába, mivel olyan problémáról van szó, melyből a vallás és az Egyház segítsége nélkül nincs alkalmas kiút. Mivel pedig a vallás és mindazon dolgok feletti örökös, melyek az Egyház hatalmában vannak, elsősorban a Mi feladatunk, a hallgatással kötelességet mulasztanánk.”⁶

Ugyanakkor az enciklika már címében azt vetíti előre, hogy az ’új dolgokkal’ foglalkozik, tehát olyan kérdésekkel, amelyek évszázadokon át mintha nem kerültek volna az egyházpolitika homlokterébe. Az új kérdések, új dolgok azonban maguk is megújulnak - ez a természetük tehát azt kell eldönteni, vajon az enciklikával valami elkezdődött és folyamattá vált avagy egyszeri esetről van szó. Az igazság nyilván az előbbi, tehát az új dolgok mindig mások lesznek, egy kicsit hozzátéve a régihez, miközben meg is őrzik azt. A

továbbiakban tehát azt kívánjuk bizonyítani, miért is tekinthetjük a környezetvédelmet is az Egyház társadalmi tanítását megalapozó Rerum Novarum részének, miként forrásozhat a környezetvédelem ezen enciklikából. Ennek igazolására elsősorban a Vatikán dokumentumai, a pápai enciklikák és más megnyilatkozások szolgálnak, hiszen ha a kiindulási pont is pápai enciklika, tételünk igazolására is ezt a forrást kell elsősorban igénybe venni. A lényeg az, hogy az egyház szerepe a környezetvédelem terén is egyre markánsabb, hangsúlyosabb legyen.

Amiért nem tartjuk túlzónak az alábbi gondolati lánc felvázolását, az egy újabb enciklikában gyökeredzik, mégpedig a *100 éves évfordulóra kiadott Centesimus Annus-bán*⁷. Ebből most egyetlen mondatot emelünk ki, amely éppen arra ösztönöz, hogy ne zárjuk le az 'új dolgok' sorát 100 vagy 120 évvel ezelőttre visszatekintve, hiszen ez az enciklika is abban nyeri alapvető értelmét, hogy időnként megújítható: „3. Szeretném most javasolni XIII. Leó enciklikájának *"újraolvasását"* ... Biztatok arra is, hogy figyelmesen vegyük szemügyre az "új dolgokat",...”. Ennek megfelelően cselekszünk magunk is, követve a fenti gondolatot: az 'új dolgok' alkalmazkodnak a változó kihívásokhoz.

Kezdve tehát magával a Rerum Novarummal, minden túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy már abban is megjelenik a természet, megjelenik az ésszerűség, a közjó és a mindezeket kormányozni hivatott józan ész, amely a későbbi kiterjesztés alapja lehet. Az ember és környezet viszonyára, valamint az ember felelős magatartására már ekkor is kellett valamiképpen utalni:

„5. Ami az emberben messze kiemelkedik, ami az embert emberré teszi és az állatoktól lényege szerint megkülönbözteti, az az ész, vagyis az értelem. S mivel kizárólag az ember ésszel bíró lelkes lény, ezért szükségszerű, hogy neki a javak nem csak használatára vannak rendelve, mint az összes többi lelkes lénynek, hanem tartós és örökös jogú birtokul, és nem csupán olyan javak, amelyek használat közben felemészthetők, hanem olyanok is, amelyek használat mellett is megmaradnak.

6. ... képessége van mindannak a megválasztására, amit jelen- és jövőbeli jólétének elérésére a legalkalmasabbnak tart. ... Az ember szükségletei állandóan újratermelődnék, s ma kielégítve, holnap új igényekkel lépnek fel. Ezért volt szükségszerű, hogy a természet az embernek valami tartós és mindenkor megmaradó dolgot adjon, amittől e folytonos szükségletek kielégítése várható, ezt a folytonosságot pedig semmi más nem biztosíthatja, mint éppen a föld a maga bőségével. ...

21. ... A természetes javak, mint az isteni kegyelem ajándékai is, ugyanígy közösen és egyformán állanak az egész emberi nem rendelkezésére,...

38. ... Mert a törvényeknek csak addig tartozunk engedelmeskedni, ameddig a józan ésszel, azaz Isten örök törvényével összeegyeztethetők....”

Fellelhetők tehát az alapok, amelyekre a későbbiek épülhetnek:

- a *tartós javak*, amelyek felemészthetők avagy sem - csupán párhuzamként: beszélünk megújuló és meg nem újuló erőforrásokról, amelyekkel kapcsolatban eltérő elvárásokat fogalmazunk meg ma is;
- a *föld bősége*, ami azonban nem korlátlan, amennyiben az ember megfelelően választja meg, mit tekint jóléte elérésére legalkalmasabbnak;
- a természetes javakat nem lehet kisajátítani, azok *az ember egyetemleges felelősségére* vannak bízva;
- az ember pedig cselekedjen a *józan észnek és az isteni töményeknek megfelelően*.

Az eredeti enciklika után 40 évvel a *Quadragesimo Anno* új elemeket kapcsol az eredeti gondolatokhoz. Ezek legismertebbje a *kisegítés elve* (princípium subsidiaritatis), mégpedig a *közjó* érdekében. Ez lesz az az alapelv, amelyet éppen a környezetvédelmi szabályozás adott az EEi-nek, az Egységes Európai Okmányban, annak környezetvédelmi címében, 1987-ben. Ebből az enciklikából még egy elemet kell kiemelni, mégpedig a 104. pontot, amely hangsúlyozza: figyelemmel kell lenni arra, mi jó

az egész emberiségnek. A közjó pontosan meg nem határozott terep, és az 'új dolgok' fogalmának megfelelően ugyancsak változik, mindenesetre a lényege az. mi is jó az emberiségnek, az embernek, anyagi vagy politikai érdek nélkül.

A világháborúk kora, a fasiszmus, majd a kommunizmus előretörése elterelte a figyelmet a téma lehetőségéről is, más kérdések kötötték le az egyházat is, de hamarosan, már egyre erőteljesebb formában

jelennek meg az emberi jogokra és a környezetre is közvetlenül vagy közvetve utaló tanítások, amint az 'új dolgok' körét a világban megjelenő gondok egyre bővítik. A világháborút követő időszak az, amelyik a környezetvédelem fontosságát egyebekben is megalapozza, egyre inkább láthatóan világjelenséggé válik. E tekintetben mérföldkőnek számított a 'Néma tavasz' kötet⁹ 1962-ben, amelyik elsősorban a vegyszeres növényvédelem számos hátulütőjét pellengérezte ki.

Már a hatvanas évek elején a pápai enciklikák egyike, a *Pacem in Terv is*¹⁰ a környezetre is utal, mind pedig fokozott mértékben kitér az emberi jogokra - mindkettő a II. világháborút követő időszak igénye. Az emberi jogok esetében sem azt jelenti ez a megjegyzés, mintha azok nem léteztek volna, hiszen a polgári forradalmakig vezetjük vissza létüket, viszont nagyobb figyelem csak a XX. század közepétől irányult rájuk - ekkor kezdődik kodifikálásuk". Nézzük azt a néhány gondolatot, amely a további időszak kezdetét jelenti:

„2. Mert a tudományok haladásából és a technikai találmányokból világosan tudjuk, hogy csodálatos rend uralkodik az élők világában és a természet erőiben (...).

28. Az eddig említett jogokkal, melyek a természetből erednek és minden embert megilletnek, járnak az ugyanolyan kötelezettségek; e törvények és kötelezettségek vagy a természetjogból származnak, vagy az parancsolja őket, és onnét veszik eredetüket, fennmaradásukat és kötelező erejüket. (...)

55. Továbbá a közjóban benne kell lennie mindannak, ami az egyes nemzeteket egyenként megilleti; de ezek legkevésbé sem határozzák meg a közjót minden részében. (...)

75. Ezekből a megtárgyalt kérdésekből világosan kitűnik, hogy a mi korunkban az államok jogszolgáltatási rendje elsősorban azt követeli, hogy a főbb jogokat, amelyek az embereknek sajátjai, rövid és érthető szavakba sűrítve megfogalmazzák és az állam egyetemes alkotmányába bevegék.”

A környezetvédelmi alapozásra sem kell már sokat várni, két évvel később egy új pápa a környezet védelmére vonatkozó ezt követő egyházi hozzáállás alapjait is megadja - ez a *Gaudium et Spes* :¹²

„36. ... Épp a teremtés tényéből következik ugyanis, hogy minden dolognak megvan a maga állaga, igazsága és jósága, megvannak a saját törvényei, és megvan a saját rendje: ezeket az embernek tisztelnie kell, ismervén a tudományok és művészetek sajátos módszereit. (...) A teremtmény ugyanis a Teremtő nélkül elenyészik. (...)

69. Isten a földet minden kincsével együtt minden ember és minden nép használatára rendelte. Ezért a teremtett javaknak méltányos arányban kell eljutniuk mindenkihez a szeretettől kísért igazságosság vezetése mellett. ... Az embernek tehát, amikor a teremtett javakat használja, úgy kell tekintenie jogosan birtokolt vagyonát, hogy az nemcsak a sajátja, hanem egyúttal közös is, abban az értelemben, hogy ne csak önmagának, hanem másoknak is hasznára lehessen.”

Az ember felelőssége a teremtett világért - ebben pedig a környezetért is - egyre markánsabban jelenik meg, és ez a gondolatmenet hamarosan folytatódik. A *Populorum Progressio*-ban[^] is megfigyelhető a Rerum Novarumban megjelent gondolat tovább vitele, mégpedig a gazdaság, a gazdasági fejlődés korlátainak, felelősségének kiemelése révén. Ebben az enciklikában olyan gondolatok jelennek meg, amelyekkel párhuzamot vonhatunk az akkortájt érlelődő, de 1972-ben megvalósuló ENSZ

Stockholmi Környezetvédelmi Világértékeztetésén vagy az EGK Párizsi Csúcskonferenciáján megfogalmazottakkal.

Tegyük hozzá, hogy a hatvanas évek végén, a tudomány részéről jelentkező figyelmeztetéseket követően a társadalmi és nemzetközi érdeklődés mindinkább a bioszférát fenyegető veszélyek irányába fordult. Az olyan ökológiai katasztrófák, amilyen az 1967-ben Anglia, Belgium és Franciaország partjainál tapasztalható „fekete dagály”, melyet a *Torrey Canyon* olajszállító hajó balesete idézett elő, szintén a nemzetközi együttműködés irányába fordították a figyelmet, és nemzetközi szabályozók elfogadásához vezettek.

Megjelenik a *'Föld űrhajó'* gondolat, amelynek értelmi szerzői az 1970-es Apollo 13 űrhajó katasztrófáját veszik alapul¹⁴: „Ugyanezen év (tehát 1970! - a Szerző) áprilisában egy sokkal nagyobb űrhajó szintén nagy veszélybe került. Mivel az életfenntartó rendszerek rosszul működtek, kifogyóban voltak az élethez szükséges feltételek, és a túlzottan nagy számú utas fele éhezett. ... Ez az űrhajó, amiről beszélünk, a *'Föld űrhajó'*.”

A Populorum Progressio enciklika szerint:

„14. *A fejlődés nem csupán gazdasági természetű*, annak szolgálnia kell az egyes embert és minden embert. "Nem engedhetjük meg, a gazdaságnak hogy az emberi realitásoktól elváljon, akárcsak azt sem, hogy a fejlődés a civilizációtól, amelyben megjelenik.” (...)

21. Melyek a valóban emberi feltételek? emberi méltóság, közjó és a béke iránti vágy. (...)

44. Háromféle kötelezettség: 1) kölcsönös szolidaritás; 2) társadalmi igazságosság; 3) egyetemes emberszeretet (...).

76. A fejlődés nem csupán a jólét, hanem a szellemi és erkölcsi fejlődés is, amely az egész emberi faj előnyére válik.”

A közjó és egyben a szolidaritás, illetve a gazdaság túlhajtott egyeduralma együtt értelmezhető a békével. A szolidaritás eleinte a szegények, a fejlődő országok felé értelmezendő, majd később bővülni fog e gondolat a generációk közötti szolidaritás felé is. A béke és a jólét - a magam részéről szívesebben használnám a jól-lét fogalmát a *'well-being'*-re, ezzel is utalva ennek gazdaságon kívüli vonatkozásaira - pedig szorosan összekapcsolódik, hiszen ha az emberek szükségleteiket képesek kielégíteni, nem kívánnak háborúzni sem, vagy az akkor még csak kezdetleges formában lévő terrorizmus sem kap táptalajt.

Az ENSZ Közgyűlése 1968-ban kiadott egy határozatot, amelyben elkötelezte magát arra, hogy hozzájárul az emberi környezettel kapcsolatos problémák megoldásához. Ezt követően 1972-ben az ENSZ keretei között került megrendezésre a *Stockholmi Konferencia az emberi környezetről*, amelyik elfogadta a Stockholmi Deklarációt.¹⁵ Ennek 4. pontja elismeri azt a különleges felelősséget, amelyet az embernek a természeti környezet megóvása érdekében viselnie kell.

Az *EGK említett Párizsi Csúcskonferenciája*⁶ 1972-ben hasonlóan fogalmaz: „A gazdasági növekedésnek, amely önmagában nem végcél, elsődlegesen az életfeltételekben mutatkozó különbségek enyhítéséhez kell hozzájárulnia. Ennek az összes társadalmi partner részvételével kell végbemennie, az életminőség és az életszínvonal javítását kell eredményeznie. Az európai eszméhez illően különös figyelmet kell szentelni a kézzel nem fogható értékeknek és a környezet védelmének, oly módon, hogy a haladás valóban az emberiség szolgálatába állítható legyen.”

A hetvenes években a környezetvédelmi problémák már olyan mértéket öltenek - ennek példája a nagy távolságra jutó, országhatárokon áttérjedő levegőszennyezésre vonatkozó, Genfben, 1979-ben kötött Egyezmény vagy említhetjük akár a hazai 1975. évi II. törvényt az emberi környezet védelméről -, hogy az egyház is mind nagyobb figyelmet fordít a környezetvédelemre.

E téren is nagy lépéseket tett II. János-Pál pápa, először a *Redemptor Hominis*¹ enciklikában, amelyben a *Rerum Novarum*-mal megindult gondolkodás és tanítás folyamatos fejlődésének, alakulásának igénye fogalmazódik meg tisztán, illetve a környezetvédelem keretei, értelmezési problémáinak alapjai is egyértelműen megjelennek.

„15. *Mitől tart a modern ember*

A saját maga termékeitől, amely „az ember ellen fordul, legalábbis részben, a közvetett hatások

révén”. (...)

Ez a fenyegetés, amely az embert saját maga alkotásaitól éri különböző lehet.

„Egyre inkább tudatában kell lennünk annak, hogy a föld kiaknázásának ténye, a Földé, amelyen élünk ésszerű és tisztességes tervezést igényel.”

A told kizsákmányolása „fenyegeti az ember természetes környezetét, elidegeníti a természetes kapcsolatokról, eltávolítja a természettől. Az ember gyakran nem lát mást a saját természetes környezetében, mint ami az azonnali felhasználást és fogyasztást szolgálja. Ugyanakkor a Teremtő szándéka az volt, hogy az ember kommunikáljon a természettel úgy mint az intelligens és nemes „master”, „gondnok” és nem mint elővigyázatlan "kizsákmányoló" és „romboló"

Az erkölcsi és szellemi fejlődés „láthatóan sajnálatos módon hátra marad.”

Ezidőtájt írja *Szent-Györgyi Albert*, nagyon hasonlatosan a pápa gondolataihoz, jól példázván, hogy hetvenes években számos elme jut ugyanarra a következtetésre¹⁸: „Új, kozmikus világban élünk, nem ehhez készült az ember. Hogy fennmarad-e, ez most attól függ, milyen gyorsan és milyen helyesen tud alkalmazkodni, át tudja-építeni eszméit és elgondolásait társadalmi, gazdasági és politikai szervezetté ... Arra kényszerülünk, hogy ősemberi aggyal nézzünk szembe ezzel a helyzettel.”

A Redemptor Hominis enciklikában megfogalmazódik az az ellentmondás is, amely alapot adott sokaknak arra, hogy a környezettel közömbös eszmék terjedését az egyház szemére vessék. Sokak szerint ugyanis a Biblia üzenete a Föld kizsákmányolására utal - a Teremtés Könyvének „hajtsátok uralmatok alá a Földet” megfogalmazását ugyanis az egyház ellenségei hajlamosak félremagyarázni, és azzal vádolni az egyházat, hogy az uralom felelőtlen pazarlásra, a természet nyakló nélküli kiaknázására vezet - és éppen ezért kellett pontosabban megmagyarázni ezen szavak jelentését. A Biblia által felhívott „uralom” ugyanis nem azonos a felelőtlenséggel vagy korlátlansággal, hiszen mindkettő alapvetően ellentétes az egyház tényleges szemléletével. Ennek a különbségtételnek fontossága a későbbiekben egyre szebben és egyre világosabban jelenik meg az egyházi dokumentumokban.

Nagyszerű példája ennek a határozott válasznak a *Sollicitudo rei Socialis enciklika*¹⁹, amelyben Vatikán üzenete, a fentiekre alapozva nem tűr kétséget. Külön kiemelést érdemel, hogy a jövő generációk jogainak tisztelete itt megjelenik - a szolidaritás újabb síkjáról van szó! -, illetve ugyancsak megjelenik a fentiekben jelzett szándékolt félremagyarázás legjobb ellenérve is, az idézet utolsó soraiban, jól kiolvashatóan:

„33. ... A valódi fejlődés és az emberi jogok közötti belső kapcsolat a fejlődés erkölcsi összefüggéseit is előtérbe állítja: az ember valódi felemelkedése, amely megfelel természetes és történelmi hivatásának, nem szorítkozhat csupán a javak és szolgáltatások bőségére, a technikai felkészültségre, amelyet infrastruktúrájának nevezünk.

34. A fejlődés erkölcsi jellege *nem tekinthet el a teremtmények tiszteletétől sem*, amelyek a látható természetet alkotják, és amelyet a görögök a bennük tapasztalt rend miatt kozmosznak neveztek. A maguk módján figyelmet érdemelnek, mégpedig háromféle szempontból is.

- figyelembe kell vennünk *minden létezőnek a természetét és kölcsönös kapcsolódását* a dolgok rendjében, a kozmoszban.

- a természet kincsei korlátozottak, közülük némelyek, ahogy mondani szokták, nem termelődnek többé újjá. Ezeknek olyan *abszolút felhasználása*, mintha kimeríthetetlenek lennének,

nem csupán a jelenlegi, hanem minden következő generáció számára is komoly veszélyt jelentenek.

- meg kell fontolnunk azokat a következményeket, amelyeket az *élet feltételeire* gyakorol a fejlett ipari országok termelés-szerkezete.

... A Teremtőtől kapott hatalom, amellyel az embert felruházta, nem abszolút, nem szabad vele "élni vagy visszaélni", vagy tetszés szerint felhasználni. A használati mód, amelyre a Teremtő már kezdetben utasította az embert, jelképesen benne van a tiltásban: "annak a fának gyümölcséből ne egyél" (vö. Tér 2,16-17);...

Az általunk javasolt egyetértés tehát *a békéhez és a fejlődéshez vezető út?*

A következő enciklika kiadása előtt, annak előképeként a *Béke Világnapja alkalmából II. János-Pál pápa üzenetének*~ már címe is figyelemre méltó: „Békesség a Teremtő Istennel, Békesség az egész teremtett

világgal”. Az ember felelőssége, erkölcsi válsága egyre erőteljesebben jelenik meg, illetve a pápa állást foglal emberi jogi kérdésekben is - sajnos, ez az üzenet még ma sem jutott el megfelelően a címzettekhez:

7. A legmélyebb és legkomolyabb jele a morális elem alapvető jelenlétének az ökológiai válságban az élet tiszteletének hiánya, ami a környezetszennyezés számos esetében megnyilvánul. ... Az élet, és mindenekelőtt az emberi méltóság tisztelete az alapvető vezérlő elve mindenfajta egészséges gazdasági, ipari vagy tudományos fejlődésnek.

9. ... Manapság egyre erőteljesebben vetődik fel az egészséges környezethez való jog, amely a megújított Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának részét kell képezze.

13. A modern társadalom nem lesz képest megoldást találni az ökológiai válságra, hacsak komolyan át nem gondolja egész életformáját.

14. Végezetül a teremtés esztétikai értékének kérdését nem lehet megkerülni....

15. Minden kereszténynek különösen tudatosítania kell magában, hogy felelősség a teremtésben, a természet és a Teremtő szolgálata, alapvető eleme hitének.”

Fentebb már említettük a századik évfordulón kiadott enciklikát, a *Centesimus Annus*-1²¹, amelyik a Rerum Novarum új ráolvasására és ennek megfelelően az új feltételekhez, körülményekhez való adaptálására ösztönöz. Ebben az enciklikában mindazt belefoglalja II. János-Pál pápa, amelynek fontosságát magunk is aláhúztuk és amelyet úgy tekintettünk, mint ami nélkül 2011-ben már nem lehet teljes az eredeti enciklika mához szóló üzenete.

„11. ... az államnak kötelessége öröködni a közjón, és azon lenni, hogy a társadalmi élet egésze, beleértve a gazdasági szektort is, hozzájáruljon a közjó előmozdításához, tiszteletben tartva minden egyes szektor autonómiáját.

21.... a második világháború után ... is elterjedt az emberi jogok elevenebb tudata.

31. ... Minden, ami jó, magának Istennek a műve, aki a földet és az embert teremtette, és aki a földet az embernek adta, hogy munkája által uralja és élvezze gyümölcseit (vö. Tér 9,28-29) Isten — anélkül, hogy bárkit is kizárt vagy előnyben részesített volna -- az egész emberi nemnek adta a földet, hogy valamennyi tagját éltesse. Ebben *rejlík a földi javak egyetemes rendeltetésének gyökere....*

37. A fogyasztás kérdése mellett az ehhez szorosan kapcsolódó *ökológiai probléma* is komoly nyugalansággal tölt el. ... *Az ember helytelenül Isten helyébe lép*, és így végeredményben elősegíti az általa inkább elnyomott, semmint kormányzott természet lázadását, ahelyett, hogy a teremtés művében Istennel működne együtt.... E téren is tudatában kell lennie az emberi nemnek, hogy felelősséggel és következetességgel tartozik a jövő nemzedékekkel szemben.

38. A természeti környezet esztelen rombolásán kívül fel kell idézni az *emberi környezet* még súlyosabb rombolását, ... kevés gondot fordít a *"humánökológia"* erkölcsi feltételeinek védelmére.

40. Az állam feladata, hogy gondoskodjon a közösségi javak védelméről, amihez hozzátartozik a természeti és az emberi környezet. Ezek védelmét nem képesek biztosítani kizárólag a piaci mechanizmusok. ... az egyetemes társadalomnak kell *megvédeni a közösségi javakat*, amelyek többek között keretet alkotnak, amelyen belül mindenkinek módjában áll, hogy törvényesen valósítsa meg személyes céljait.

Itt a piacnak egy másik korlátját is felfedezhetjük', vannak közösségi és minőségi szükségletek, amelyeket nem lehet a piaci mechanizmusokkal kielégíteni; vannak olyan fontos emberi szükségletek, amelyek nem tartoznak a piac logikájához; vannak olyan javak, amelyek természetükből eredően nem és nem is lehetnek adásvétel tárgyai.”

Az enciklikában tehát valóban minden fontos elem együtt áll: az ember félreértelmezi szerepét a teremtésben, a közjavak alapvető eleme a környezet, ezért az embernek és az államnak is meg kell védenie a közösségi javakat, mert erre a piac nem képes, lévén azok a piac logikáján kívül esnek. Az emberi jogokkal való szoros összefüggés sem maradt ki, amint a jövő generációk védelme sem. Egyébként ekkortájt kerül

véglegesítésre a fenntartható fejlődés értelmezése is, ami az 1992-es Riói Környezet és Fejlődés Világkonferencia központi gondolata.

Az ENSZ Közgyűlése 1983-ban határozta el, hogy a Környezet és Fejlődés Világbizottsága²² névvel szakértőkből álló testületet állít föl, Gro Flarlem Brundtland asszony, a Norvég Királyság akkori miniszterelnöke elnökletével. A Bizottság jelentését 1987-ben *Our Common Future (Közös Jövőnk)* címmel az Oxford University Press jelentette meg. A Brundtland-jelentés a fenntartható fejlődés fogalmát az alábbiak szerint határozta meg: „A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését.”

Maga Rió pedig nagyon hasonló gondolatokat vet fel, mint a megelőzően vizsgált pápai megnyilatkozások²³:

„1. Elv - A fenntartható fejlődés érdekeinek középpontjában az emberek állnak. Ok jogosultak - a természettel összhangban - egészséges és termékeny életre....

3. Elv - A fejlődéshez való jogot úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élő és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek....

25. Elv - A béke, a fejlődés és a környezetvédelem egymással összefügg és oszthatatlan.”

A következő enciklika - *Evangélium Vitae*²⁴ - kevesebbet foglalkozik a környezettel, de ekkorra már valójában lehetetlen ezt a témát megkerülni:

„42. Mivel az ember arra hivatott, hogy művelje és őrizze a világ kertjét, különleges felelősséggel tartozik az *élő környezetért*, azaz a teremtésért, melyet Isten személyes méltósága, élete szolgálatába állított, de nemcsak a jelen, hanem a jövő nemzedékek szempontjából is. ... Valójában ugyanis "az uralom, melyet a Teremtő az emberre bízott, nem abszolút hatalom, sem a 'használni és visszaélni vele' szabadságáról nincs szó, sem a dolgokkal nem rendelkezhet kénye kedve szerint....”

Az egész addigi II. János-Pál gondolatsor összegzését találjuk a *Velencei Nyilatkozatban*[^], amely ennek megfelelően ismétlésekbe is bocsátkozik, de rendkívül frappáns, elegáns és nagyon összefogott módon foglalja egybe a lényegi gondolatokat.

„, ... Isten a világba helyezett minket, hogy együtt munkálkodjunk Vele a teremtés isteni céljának beteljesítésén.

... Az eredendő bűn következményeként leromboltuk a teremtés eredeti harmóniáját. Ha gondosan szemügyre vesszük azt a társadalmi és környezeti válságot, amelynek szemtanúi vagyunk, rá kell jönnünk, hogy továbbra is eláruljuk isteni küldetésünket: azt, hogy sáfárként együtt munkálkodjunk Istennel szentségben és bölcsességgel a teremtés megóvásában. ...

A teremtés tisztelete az emberi élet és méltóság tiszteletéből fakad. ... A gond nem pusztán gazdasági vagy technológiai, elsősorban erkölcsi és lelki. Megoldást a gazdaság és a technológia területén csak akkor találhatunk, ha mélységes változás megy végbe szívünkben, amely elvezethet bennünket életformánk megváltoztatásához, valamint fogyasztásunk és termelésünk fenntarthatatlan formáinak átalakításához....

Először is vissza kell térnünk az alázathoz, valamint fel kell ismernünk hatalmunk korlátait, és ami még ennél is fontosabb: tudásunk és ítélőképességünk határait. ... Új felfogás és új kultúra szükséges, amely az ember teremtésben elfoglalt központi helyzetén alapul, és amelyet azon környezetetikai viselkedésmód ihletett, mely Istenhez, önmagunkhoz és a teremtéshez fűződő hármass viszonyunkból fakad. Ez az etika erősíti az egymásra táltasság érzését, valamint az egyetemes szolidaritást, a társadalmi igazságosságot és a felelősséget az élet igaz kultúrájának megvalósítása érdekében. ...

Legyünk szerények a tulajdon gondolatát illetően, és váljunk nyitottá a szolidaritásból fakadó igényekre. ... Nincs végtelen hatalmunk a teremtés felett, csupán sáfárai vagyunk közös örökségünknek. ...”

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a Velencei Nyilatkozat szorosan összefüggésbe hozható azzal, hogy immár a *harmadik környezetvédelmi világkonferenciát*⁶ rendezte az ENSZ, Johannesburgban, 2002

szeptemberében, így szükséges összefogott formában bemutatni a katolikus egyház - egyházak - álláspontját. A csúcskonferencia messze nem hozta meg azt az eredményt, amit elvártak tőle, az ott elfogadott nyilatkozat²⁷ nem tartalmazott igazi konkrétumokat. Mindenesetre a dokumentum összegzi az aktuális problémákat, a globalizációt, a szegénységet, a szolidaritás fontosságát, az emberi méltósággal való összefüggést, természetesen a fenntartható fejlődést, amelyet egy Végrehajtási Terv egészít ki.

II. János Pál folytatja a környezetvédelemmel kapcsolatos üzeneteit, amelyek közül az utolsó ugyancsak *béke világnapi*²⁸ és az eddigiekhez hasonlóan az erkölcsi hiányosságokat ostromozza. Itt is folytatódik az a gondolatsor, amely a béke és a fejlődés, ezen belül a környezetvédelem alapvető kapcsolatára mutat rá:

„*Ne engedd, hogy> legyőzzön a rossz, hanem te győzd le a rosszat jóval!*”²⁹

6. Mivel a béke ajándéka szorosan kötődik a népek fejlődéséhez, nélkülözhetetlen számításba venni azt az *erkölcsi következményt, amely a föld javainak használatából ered.* A II. Vatikáni Zsinat sürgető módon emlékeztetett arra, hogy "Isten minden ember és minden nép használatára szánta a földet mindazzal egyetemben, ami hozzátartozik. A teremtet javaknak méltányos módon kell tehát eljutniuk mindenkihez, az igazságosság vezetésével, a szeretet kíséretében."

XVI. Benedek pápa követi ezt az utat, és a Popolurom Progressio 'ünneplésére', az arról való megemlékezésre és az ott megfogalmazott gondolatok továbbvitelére vállalkozik *Caritas in Veritate* enciklikájában³⁰, amely ennek megfelelően elsősorban a fejlődés gondolatával foglalkozik és annak sokoldalúságát tárja elénk. Ezen belül a szociális kérdések, a gazdasági válság, globalizáció, a szegénység leküzdése, az élet tisztelete és számos más, hagyományosnak mondható kérdés mellett immár ugyancsak hagyományosként van jelen a környezeti válság és az ellene való fellépés szükségessége, mint a fejlődés immanens része.

Elsőként álljon egy magyarázat a címhez, valamint a közjó valós tartalmához:

„6. „Szeretet az igazságban”: ez az az alapelv, amely körül az Egyház társadalmi tanítása forog, olyan alapelv, amely a morális tevékenységnek irányt mutató kritériumokban ölt cselekvő formát. Ezek közül különösen két olyan kritériumra kívánom felhívni a figyelmet, melyeket speciálisan a globalizáció útját járó társadalomban követel meg a fejlődés érdekében végzendő munka; ezek: *az igazságosság és a közjó.*

7. Nagy figyelmet kell fordítani továbbá a közjóra. ... A közjó az egyénekből, családokból, köztes csoportokból formált és társadalmi közösséggé egyesülő „mindannyiunk”-java.

Amikor a fejlődés kérdéseit vizsgáljuk, meg kell határozni a kiindulási pontot:

'21. ... Mindemellett fel kell ismernünk azt is, hogy ez a gazdasági fejlődés súlyosan meg volt és meg van terhelve torzulásokkal, drámai problémákkal, amelyeket a jelenlegi válsághelyzet még inkább kidomborít...

22. A fejlődés képe ma *többközpontú.*

23. ... Ki kell azonban mondanunk, hogy *a csupán gazdasági és technológiai szempontú fejlődés nem elégséges:*'

A fejlődés közvetlenül érinti az emberi jogokat is, amelyek hangsúlyozása alapvető szükséglet, túlhangsúlyozása, illetve egyoldalú megközelítése azonban félrevezet, hiszen jog kötelezettség nélkül nem létezik:

„43. ... A jogok eltúlzása a kötelességek mellőzésébe torkollik. A kötelességek behatárolják a jogokat, mert olyan antropológiai és etikai keretekre figyelmeztetnek, amelyek igazságába az utóbbiak is beilleszkednek, ezért nem válnak önkényessé. Így a kötelességek a jogokat erősítik és mintegy a jó szolgálatában vállalt feladatként védelmet, támogatást kínálnak amazoknak.”

Az enciklika külön fejezetben - a negyedikben - foglalkozik a környezetvédelemmel is (A népek fejlődése, jogok és kötelességek, környezet):

„48. A fejlődés témája ma szoros kapcsolatban van *azokkal a kötelességekkel, amelyek az embernek a természethez fűződő kapcsolatából* fakadnak. ... A hívő ember ezzel szemben Isten teremtő beavatkozásának csodálatos művét ismeri fel a természetben, amelyet az embernek felelősséggel szabad használnia, figyelemmel lévén magára a teremtés belső kiegyensúlyozottságára, hogy kielégítse jogos anyagi és szellemi igényeit, szükségleteit. Ha ez a felfogás elenyészik, az ember végül a természetet vagy mint sérthetetlen tabut fogja szemlélni, vagy éppen ellenkezőleg, kizsákmányolja. Egyik mód sem felel meg a természet keresztény szemléletének, mely a teremtő Isten alkotásának tekinti azt.

A természet a szeretet és az igazság tervének kifejeződése. ... Napjainkban a fejlődésnek sok kára származik a természet ilyen torz felhasználásából. ... Az ember kultúrája révén alakítja és értelmezi természeti környezetét, amely kultúrát az erkölcsi törvényekre tekintettel lévő felelős szabadság irányít. A teljes körű emberi fejlődést szolgáló programoknak ezért nem szabad semmibe venniük a következő nemzedékeket, hanem nyitottnak kell lenniük arra *a nemzedékek közötti szolidaritásra és igazságosságra*, amelynek a nevében sokféle - ökológiai, jogi, gazdasági, politikai és kulturális-területen számadással tartoznak.

49. ... *sürgető szükség van a megújuló szolidaritásra*, különösen a fejlődő és a magas fokon iparosodott országok között....

50. ... Tudatában kell lennünk azonban annak a nagyon komoly kötelezettségünknek, hogy a következő generációknak Földünket olyan állapotban kell átadnunk, hogy ők is méltó módon

élhessenek, és képesek legyenek tovább művelni azt. ... A gazdaság egyik legnagyobb feladata éppen az erőforrások minél hatékonyabb felhasználása, nem pedig a pazarlás, miközben annak is tudatában kell lenni, hogy maga a hatékonyság fogalma nem értéksemleges fogalom.

51. *Az a viselkedési minta, amely alapjém az ember a környezettel bánt, befolyással van arra a viselkedési módra is, ahogyan önmagával bánt, és viszont.* ... A természet korunkban olyan erősen integrálódott a társadalmi és kulturális folyamatok dinamikájába, hogy többé már szinte semmilyen spontán változást nem képes produkálni. ... Az erőforrások felhasználásáról szóló békés megállapodás oltalmazná a természetet, és ezzel egyidejűleg az érintett társadalmak jó közérzetét is szolgálná.

.... *Ha a társadalomban elfogadottá lesz a „humánökológiai” szemlélet [124], abból nyeresége származik a környezeti ökológiának is.*

...a meghatározó probléma a társadalom általános erkölcsi magatartása. ... Ellentmondás az új generációtól megkövetelni a természeti környezet oltalmazását akkor, ha a nevelés és a törvények nem segítenek nekik abban, hogy saját magukat is tiszteljék. ... A környezettel szembeni kötelezettségeink összefüggnek azokkal a köteleességeinkkel, amelyeket magával az emberi személlyel szemben, és annak a másik emberrel való kapcsolataiból fakadóan viselünk....

58. *A szubszidiaritás elvének meg kell őriznie szoros kapcsolatát a szolidaritás elvével és viszont.* Mert ahogyan a szolidaritás nélkül a szubszidiaritás társadalmi partikularizmusba csúszik, éppen úgy igaz az is, hogy a szubszidiaritás nélkül a szolidaritás olyan társadalmi rendszerekbe torkollik, amelyek megalázzák a rászorulókat."

Nem vizsgáltuk most az enciklika más vonatkozásait, de elmondhatjuk, hogy a fejlődés, a szolidaritás, a szubszidiaritás, a környezetért érzett felelősség, a szegénység elleni fellépés, a béke megőrzése, az emberi jogok és ezen belül a jövő generációk jogainak biztosítása, az államok és nemzetek szükségszerű együttműködése együtt jelenik meg, egységet alkot, amelyhez a vallás nyújt megfelelő keretet. A környezetvédelem nem választható el az emberiség más problémáitól, ezek csak együtt kezelhetők.

A sorban legújabb pápai megnyilatkozás az előzőnél is sokkal élénkebben rajzolja meg az egyház álláspontját, illetve az ebben megmutatkozó folyamatosságot. 20 évvel korábban, 1990-ben II. János-Pál üzenetének címe is hasonló volt - „Békesség a Teremtő Istennel, Békesség az egész teremtett világgal” -, mint *XVI. Benedek 20 évvel későbbi üzenetéről*¹ - ”Ha békére törekszel, véd a teremtett világot” -, azzal a különbséggel, hogy az újabb üzenet kifejezett felszólítást is tartalmaz. Ebben az üzenetben tehát az eddigieknek mintegy összegzését találhatjuk meg.

„1. A teremtett világ tiszteletben tartásának nagy jelentősége van azért is, mert „a teremtés Isten minden művének kezdete és alapja”, megóvása napjainkban lényegbevágó az emberiség békés együttélése szempontjából. ...elengedhetetlen, hogy az emberiség megújítsa és megerősítse „az ember és környezete közötti összhangot, amely Isten teremtő szeretetének tükré kell, hogy legyen: ebből a szerétéből származunk, és efelé tartunk”....

5. ... Bölcs dolog tehát alaposan és nagy távlatban felülvizsgálni a fejlődési modellt, átgondolni a gazdaság és a gazdasági célok értelmét, hogy kijavítsuk működési zavarait és torzulásait. ... Az emberiségnek mély kulturális megújulásra van szüksége, újra fel kell fedeznie azokat az értékeket, amelyek azt a szilárd alapot képezik, amelyre jobb jövőt építhetünk mindenki számára. A jelenlegi válsághelyzetek - akár gazdasági, élelmezési, környezeti vagy társadalmi jellegűek -, alapjában erkölcsi gyökérnek és egymással összefüggnek. Ezek szükségessé teszik, hogy új tervet alakítsunk ki az emberek közös előrehaladására. Kiváltképpen pedig arra köteleznek, hogy életmódunkat a mértékletesség és a szolidaritás jellemezze,...

7. ... a teremtett világ öröksége az egész emberiséget megilleti. A kizsákmányolás jelenlegi mértéke azonban komolyan veszélyezteti néhány természeti erőforrás meglétét nemcsak a jelenlegi, hanem főképp a jövő nemzedékek számára. ... Azért, hogy megfékezzük ezt a jelenséget, azon tény alapján, hogy „minden gazdasági döntés erkölcsi jellegű következményekkel jár”, arra is szükség van, hogy a gazdasági tevékenység jobban tiszteletben tartsa a környezetet. ... Ahhoz, hogy védjük a környezetet, megóvjuk a nyersanyagforrásokat és az éghajlatot, arra van szükség, hogy jogi és gazdasági szempontból is jól meghatározott szabályok szerint cselekedjünk, ugyanakkor kellő

szolidaritással kell viseltetnünk a Föld legszegényebb területein élők és a jövő nemzedékek iránt.

8. Valóban sürgősnek tűnik, hogy nemzedékeket összefogó őszinte szolidaritást valósítsunk meg. ... erkölcsileg sürgetően szükség van a nemzedékeken belüli megújult szolidaritásra, különösen a fejlődő és a magas fokon iparosodott országok között: ... A jelenlegi ökológiai válság okai között fontos, hogy elismerjük az iparosodott országok történelmi felelősségét....

10. Ahhoz, hogy elvezessük az emberiséget a környezet és bolygónk erőforrásainak összességében fenntartható kezeléséhez, arra van szükség, hogy az ember a tudományos és technológiai kutatásokra és az azokból származó felfedezések alkalmazására használja intelligenciáját....

11. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a környezet pusztulásának problémája arra hív minket, hogy felülvizsgáljuk életstílusunkat, valamint a fogyasztás és a termelés elterjedt modelljeit, amelyek gyakran társadalmi, környezeti, sőt gazdasági szempontból is tarthatatlanok. ... Mind inkább a béke építésére kell nevelni az egyéni, a családi, a közösségi és politikai szinten. Mindannyian felelősek vagyunk a teremtett világ védelméért és megőrzéséért. Ez a felelősség nem ismer határokat. A szubszidiaritás elvének megfelelően, mindenki számára fontos, hogy elkötelezetten dolgozzon saját szintjén az egyéni érdekek túlsúlyának leküzdésén. ...

14. Ha békére törekszel, véd a teremtett világot... Védni a természetes környezetet annak érdekében, hogy a béke világát építsük, mindenkinek kötelessége.”

Következtetések

A Rerum Novarum megnyitotta az utat az egyház aktívabb társadalmi - és nem politikai! - szerepvállalásához. Ekkor a munkáskérdés, a tulajdon és a gazdaság alapkérdései voltak a fókuszban, válaszul a munkásmozgalom, a marxizmus, szocializmus eszméire. Egyszerűen nem engedheti meg az egyház, hogy ne szólaljon meg. Ha viszont ezt megtette, ezzel nem zárta le az utat az 'új dolgok' előtt, tehát innentől a jelentkező szükségletek előtt - ha szegénység ellenie fellépés, akkor az; ha háborúság, akkor a béke; ha globalizáció, akkor a szubszidiaritás vagy a szolidaritás; ha a teremtésben való társörökösi mivolt elárulása, akkor környezetvédelem -, tehát az Egyház társadalmi tanítása átértékelődik az idők folyamán, igazodnia kell a megváltozott, megváltozó világhoz.

A teremtésben való társörökösi mivolt a XX. század közepére feledésbe merült, illetve eltorzult ebben az ember szerepe (kényúr? vagy sáfár?, kizsákmányoló? vagy jó gazda?)), mert az ember elárulta küldetését, alárendel mindent a materiális értékeknek, azt hívén, hogy mindent meg lehet ítélni a gazdasági haszon szempontjából. A természet javait azonban nem lehet oly módon 'beárzni', mint a cipőt, a gazdaság törvényszerűségei nem alkalmazhatók mindenütt. Ez ugyanúgy igaz a környezetre, mint a családi értékekre, a szeretetre, az esztétikai szempontokra, az emberi kultúra eredményeire, stb. Az értékek tehát nem korlátozhatók a materiális javakra, szükséges az értékrendszer teljes átalakítása. Tekintettel arra, hogy az Egyház sem 'árusít' anyagi javakat, hanem lelki, etikai, esztétikai, morális értékeket képvisel, éppen ezért figyelme is egyre fokozottabban fordul a hasonló értékek felé és vállal közösséget azokkal. A környezet rombolása vagy a család értékeinek lerombolása nem különbözik sokban - a gazdaság törvényei szerint mindkettő értéktelen vagy legalábbis nem értékelhető.

A Rerum Novarum és a következő dokumentumok kiemelkedő fogalma, értéke a közjó, amely magában foglalja mindezeket a kérdéseket is, tehát a materiális szempontokon túli értékeket, illetve a kisebb és nagyobb közösségek értékeit is.

Látható a növekedés hatályos közgazdasági megközelítésében a mennyiségi szempont uralma, minőség nélkül. A GDP alapú megközelítések számára egy hurrikán vagy szökőár egyértelműen pozitív, mert termék a katasztrófaelhárítás, a tűzoltás, a mentés, a helyreállítás, miközben nem képes kezelni a bekövetkezett károkat. Ez tehát olyan látszatot teremt, amely félrevezeti a döntéshozókat. Nem csoda, ha közgazdászok számos kísérletet tettek új és a valóságnak jobban megfelelő indexek, jóléti mutatók kialakítására³², és ezek mind kudarcba fulladtak. Ennek egyik oka a nem kellő kidolgozottság, de még fontosabb oka a kemény ellenállás a piac részéről.

A meglévő gazdasági-technikai szemlélet, életstílus nem folytatható tovább - mint amilyen a fogyasztói

társadalom szemlélete, ebben jelentős változásra van szükség. A fejlődési modell szorul felülvizsgálatra, amelynek egyik alapvető eszköze a hatékony jogi szabályozás is, beleértve az állam gazdasági szerepét is. Sok a hasonlatosság így a Rerum Novarum eredeti gondolataival.

Sokban hasonlít ez a helyzet a környezethez való jog befogadásával szembeni ellenálláshoz, hiszen az emberi jogok hivatalos katalógusai - ENSZ és Európa - még ma is nélkülözik a környezethez való jogot. A Kiss-Shelton szerzőpáros hangsúlyozza, hogy nem is annyira egyszerű e kérdés kezelése, mert nem azonosak a kiindulópontok és a célok: „A lehetséges konfliktus a hangsúly vonatkozásában még mindig megmarad: az emberi jogok jogának fő kérdése, hogy egy adott társadalomban az egyének és csoportok jogait védje, míg a környezetvédelem célja az élet globális fenntartása annak révén, hogy a jelen generációk szükségleteit és a rendelkezésre álló kapacitásokat egyensúlyba hozzuk minden faj jövő generációinak hasonló érdekeivel. A természet védelmének széles körű megközelítése időszakonként ellentétbe kerülhet az egyéni jogok biztosításával.”

Az egyházi dokumentumok is felhívják arra a figyelmet, hogy a kiindulás a környezethez való jog, mint az emberi méltóság egyik alapeleme, amely egyben megalapozza a szolidaritás gondolatát is, nemzedéken belül és nemzedékek közötti szolidaritást értve ezalatt - az utóbbi a jövő generációk védelme.

Az ember felelőssége a teremtés (környezet, természet) iránt minden szinten - egyén, család, társadalom, gazdaság, állam, nemzetközi - megjelenik. A nemzetközi közösség szerepe különösen hangsúlyos e téren, mert ott lehet a leghatékonyabb fellépést elérni. Éppen ezért mindezen szintnek meg kell legyen a saját szerepe, feladata, jogok és kötelezettségek egysége. Ugyanakkor mindezen szintek között a szubszidiaritás elve jelenti egyben a felelősség/kötelezettség allokálását, a feladatok megosztásának alapját, és a különböző - így a kisebb - közösségek bevonása iránti igényt is. Ennek érdekes példája az elhíresült 'a kicsi a szép' mottó⁴, és ennek egyik gondolata: „Az élet igazi problémái - a politikában, a gazdaságban, az oktatásban, a házasságban, stb. - mindig az ellentéteken való felülemelkedést, illetve azok összeegyeztetését igénylik.”

A jogalkotás ennek megfelelően lényegi, de nem elsőrendű szereplő, mindenesetre a szükséges elvárások, változások kikényszerítésében nélkülözhetetlen. Ide sorolandó a megfelelő szintek bevonása, a szolidaritás, a jogok biztosítása, a kötelezettségek kikényszerítése, a nemzetközi együttműködés a szerződéseken keresztül, a piac megfelelő kordában tartása és sorolhatnánk tovább a feladatokat.

Ami nagyon fontos tanulsága a fentieknek, az a környezeti felelősség összekapcsolódása számos más hasonló szemponttal, így a béke vagy a társadalmi igazságosság sem választható el tőle. Vannak olyan nézetek, hogy a következő évtizedek háborús konfliktusainak egyik alapja a megfelelő minőségű vízhez jutás lesz. A Szentszék e tekintetben is nemegyszer megmutatkozott:³⁵ „mint Isten ajándéka, a víz alapvető elem, amely nélkülözhetetlen a túléléshez, így mindenkinek joga van hozzá.”

A különböző szerzők és az Egyház véleményében egy tekintetben nincs vita, mégpedig abban, hogy mindez azonban elsősorban erkölcsi, morális válság, amelynek a fentiek csak látható megnyilvánulása. Ha életstílusunk nem változik meg e tekintetben is, a gazdasági változások és a jog beavatkozása nem elegendőek. Erre utal Schumacher is: „A bölcsesség azt jelenti, hogy a tudomány új irányt vesz: a szerves, a gyengéd, az erőszakmentes, az elegáns és a szép dolgok felé.”⁵⁰

Jelen tanulmány elején idézett 2008-as MKPK körlevél szerint pedig:

„175. Az ökológiai kihívásokhoz és a klímaváltozáshoz kapcsolódó kérdések megoldása új életstílust és az ennek kialakulását irányító mentalitás hatásos megváltoztatását követeli meg...

¹ A Nemzetközi Bíróság ítélete, 1997. szeptember 25, Magyarország és Szlovákia jogvitája. 1. www.icj-cij.org.

² Vice-President WEERAMANTRY különvéleménye 1. www.icj-cij.org.

The 2005 Assembly meeting in Basel - "The Churches' Contribution to a Sustainable Europe" (8 May 2005 - A Call of the European Christian Environmental Network Assembly in Basel).

⁴ Lásd a körlevelet és a hozzá kapcsolódó tanulmányokat: www.teremtesvedelem.hu.

⁵ *Rerum Novarum* XIII. LEÓ pápa enciklikája, Róma. 1891. Itt jegyezzük meg, hogy a különböző egyházi dokumentumok alapvető, általam használt forrása minden esetben a www.katolikus.hu.

⁶ L, 5. sz. Lábjegyzet.

⁷ *Centesimus Annus* II. JÁNOS PÁL. pápa enciklikája az RN századik évfordulója alkalmából 1991.

⁸ *Quadragesimo Anno* XI. PILIS pápa enciklikája. 1931.

⁹ RACHEL CARSON: *Néma tavasz*, Katalizárot Iroda Budapest. 1995.

¹⁰ *Pacem in Terris* XXIII. JÁNOS pápa enciklikája. 1963.

- ¹¹ Az első kiemelkedő elem az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948).
- ¹² *Gaudium El Spes* VI. PÁL. a II. *Vatikáni Zsinat konstitúciója az Egyházzól a mai világban*. 1965.
- ¹³ *Populorum Progressio* enciklika (az emberek fejlődéséről). VI. Pál. 1967.
- ¹⁴ Ehrlich. Paul R. - Harriman, Richard L.: *Mow to be a Survivor*. Ballantine Book. New York, 1971, 1-2. p.
- ¹⁵ Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment.
- ¹⁶ A tagállamok állam- és kormányfőinek 1972 októberében Párizsban megrendezett csúcskonferenciájának nyilatkozata.
- ¹⁷ *Redemptor Hominis* II. JÁNOS PÁL enciklikája, 1979.
- ¹⁸ SZENT-GYÖRGYI ALBERT: *Az élő állapot*. Válogatott írások, Kriterion. Bukarest 1973. 140-141. p.
- ¹⁹ *So/Icitude Rei Socia/is* enciklika. II. JÁNOS PÁL pápa enciklikája. 1987.
- ²⁰ II. JÁNOS PÁL pápa üzenete a Béke Világnapja alkalmából. 1990. január 1.
- ²¹ L. 7. sz. Lábjegyzet.
- ^{*2} World Commission on Environment and Development.
- ²³ *Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről*. Az Egyesült Nemzetek Környezet és Fejlődés Konferenciája, 1992. június 3-14. között Rio de Janeiróban.
- ²⁴ *Evangélium Vitae* II. JÁNOS PÁL pápa enciklikája, 1995.
- ²⁵ *Velencei Nyilatkozat* - II. JÁNOS PÁL pápa és Öszentsége 1. BARTALOMEOSZ ökumenikus pátriárka közös nyilatkozata a környezeti etikáról. 2002. június 10.
- ²⁶ *World Summit on Sustainable Development*. Johannesburg, South Africa, from 2 to 4 September 2002.
- ²⁷ *Johannesburg Declaration on Sustainable Development* - From our origins to the future. www.nfil.hu/dynamic/WSSD_Pol_decl_rev.pdf.
- ²⁸ II. JÁNOS PÁL pápa üzenete a Béke Világnapjára (2005. január 1.).
- ²⁹ Róm 12,21.
- ³⁰ *Caritas In Veritate* XVI. BENEDEK pápa enciklikája, 2009.
- ³¹ XVI. BENEDEK üzenete a Béke világnapjára, 2010.
- ^{*2} Ezekről bővebben 1. pl.: SZLÁVIK JÁNOS: *Fenntartható környezet-és erőforrásgazdálkodás*, Budapest, KJK-Kerszöv, 2005.
- ALEXANDRE KISS AND DINAH SHELTON: *International Environmental Law*, Transnational Publishers, 1999, 187. p.
- ³⁴ ERNST SCHUMACHER: *A kicsi szép*, KJK. Budapest, 1991. 100. p.
- ³⁵ *Üzenet a brazil püspökökhöz*, 11. JÁNOS PÁL, 2004.
- ³⁶ L. 33. lábjegyzet, 32 .p.

Függelék

JÁVOR BENEDEK

Ember és természet

(vázlat)

A természetfelfogás változásai az európai kultúrában

Alapkérdés:

- Hogyan viszonyulunk a természethez, milyen kapcsolatot feltételezünk az ember és az emberen kívüli világ között?

Fontosabb váltások:

- „természeti állapot”
- földművelés
- a közel-keleti tradíció
- Platón és a görög filozófia
- a kereszténység megjelenése és a középkori teológia
- a reneszánsz és a reformáció
- a felvilágosodás és a tudományos forradalom
- a romantika és a XIX-XX. század tudományos fejleményei

A természeti („szakrális”) állapot:

- Alá-fölérendeltségi viszony
- A természet „szentsége”, „ínysterium tremendum et fascinans” (hatalmas és bámulatba ejtő titok)
- A természetnek való kiszolgáltatottság: átlényegítés, az isteni erővel való azonosítás (Deus sive natura)

A földműves:

- Közösség a természettel, az együttműködő, partneri viszony
- Kölcsönös függőség, hatalom
- Az együttműködés gyümölcsözősége
- A természet eleven szövet, melyben lehetőség nyílik a megfelelő viselkedés nyomán megtalálnunk helyünket, és bőségben élni.

A közel-keleti hagyomány:

- Milyen természettapasztalat?
- Ellenséges, az ember pusztulására törekvő természet
- Az idea: a kert (paradicsom: óperzsa „kert” szóból)
- Az érintetlen természet: a pusztta, a megkísérlés, a vezeklés helye
- Az ember által át- és kialakított, mesterségesen létrehozott világ a kíváncs, amely az ember túlélését szolgálja, tehát célja van, mégpedig emberi

A platóni világkép:

- Ideatan: a valós, kézzelfogható világ (természet) csak halvány leképeződése az ideák világának (barlanghasonlat)
- A szép, a jó: idea. (A lakoma)
- A világ ettől szükségképpen távol, hisz változik: rossz
- A jó ideája csak a szellem munkája révén tapasztalható meg: a szellem magasabb rendű az

anyagnál, a természetnél (dichotómia-párok!)

A kereszténység:

- A közel-keleti hagyomány örököse
- Teremtés könyve: a világot az ember javára és használatára alkotta a Teremtő
- Emberi felsőbbrendűség
- A megváltástörténet, az ember-isten viszony áll a középpontban
- A világ a sátántól való? Az Egyház elítélte ezt a felfogást.

Alternatív megközelítések:

- Assisi Szt. Ferenc: a teremtmények testvérisége
- Orthodox: a kozmosz a logosz megtestesülése

Reneszánsz:

- Az ember kerül a középpontba, minden dolog mércéjévé válik: a természet is hozzá mérve lehet csak értékes
- Evilági célok előtérbe tolódása

Reformáció

- Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme
- A „jó” kereszténység evilági jutalma az anyagi bőség
- Benjámin Franklin: a helyes cselekvés célja az nem az erények követése, hanem a társadalmi megbecsültség és ennek révén az anyagi gyarapodás elősegítése

Felvilágosodás:

- Descartes: platóni dichotómia megerősítése
- A szellem és a ráció felsőbbbségének kimondása
- Cogito ergo sum: csak a szellem tevékenysége felől lehetek bizonyos, a többi, az engem körülvevő világ akár káprázat is lehet! (Berkeley: ténylegesen az is, a szellem projekciója)
- Természet: a szellem vizsgálódásának pusztá elszenvedője (Francis Bacon: kicsikarni a természet titkait, addig gyötörni, amíg választ nem ad kérdéseinkre!)
- Galilei: a természetnek nyelve van, és ez a matematika!
- A valódi természet a természet mélyéről feltárható matematikai rend, csak a szellem tevékenysége révén mutatható meg! (francia kertművészet)
- Newton: leírja a testek és a bolygók mozgását: ennek alapján új bolygókat fedeznek fel!

A romantika új megközelítése:

- „Vissza a természethez”
- A természeti világ eleve jó, a civilizáció ettől az eredendően jótól távolít el (természeti népek megítélésének változása: Robinson
- Cooper, Kari May, Kipling, Kaspar Hauser
- Caspar Dávid Friedrich (kép)
- Angolszász romantika: Wordsworth, Tennyson, Blake
- Thoreau: Walden

Tudományos forradalmak a XIX-XX. században

- Darwin: az ember származása, az evolúció tana (semmi sincs a természetben másvalami kedvéért, minden csak a saját túlélése érdekében)
- Modern fizika: a világ megismerhetőségének kérdése. A szellem biztonságának megingása
- Az ökológiai tudományok

A természeti elemekhez való erkölcsi viszonyunk

A környezeti etika központi kérdése, hogy olyanként tekintünk-e a természetre, amely önértékkel bír, vagy pusztán az ember, mint az etikai értékelés egyetlen alanya, és tárgya számára hajtott hasznon keresztül tudjuk értékelni? Lehetséges-e vajon, hogy erkölcsi viszonyunk legyen a természeti világhoz?

A modern európai kultúrkör hagyományos felfogása az etikáról az, hogy az etika körébe kizárólag az ember-ember közötti viszonyok vonhatóak be. Az etika, erkölcsfilozófia tulajdonképpen arról szól, hogy meghatározzuk mi helyes, és mi nem az, mi jó, és mi rossz. Az elmúlt 200 év etikai rendszerének képviselői szerint alapvetően erkölcsi kötelezettsége van mindenkinek az etikai közösségbe tartozó más elemekkel kapcsolatban, de ez csak az emberi világ tekintetében értelmezhető.

Ez az erkölcsi, etikai közösség, az ember-ember közötti kapcsolat ugyanakkor térben, és időben is korlátozott. Ezek a kapcsolatok rengeteg kérdést vethetnek fel, melyek nagy része morális jellegű. Van-e erkölcsi kapcsolatom a világ másik végén élő embertársaimmal, vannak-e erkölcsi kötelezettségeim velük szemben? És ugyanígy, az időben tőlem távol eső embertársaimmal, a jövő nemzedékekkel szemben vannak-e erkölcsi kötelezettségeim?

A hagyományos erkölcsi felfogás harmadik jellemzője az erkölcsi reciprocitás elve, amely megmagyarázza azt, hogy miért csak az ember-ember viszonyra terjesztjük ki a hagyományos etikát. Az elv szerint: ha "A" dolognak van valamilyen felelőssége "B" dolog iránt, akkor csak abban várható el, hogy ennek a felelősségnek megfeleljen, ha mindeközben "B" dolog is hasonló felelősséggel viseltet "A" dolog iránt. A felelősség a kölcsönösségen nyugszik, nem jelenti ez azonban azt, hogy a kötelezettségek teljesen azonosak lennének. A hagyományos erkölcsi felfogás tehát azt mondja, hogy az ember az egyetlen, aki az önértéket hordozza, mivel csak ő képes erkölcsi alapú ítéletet hozni, és ennél fogva egy ilyen viszonyban erkölcsi kötelezettséget vállalni, a kölcsönösség tudatában. A természet legfeljebb közvetetten ékelődik bele ebbe a kapcsolatba. Nem azért védjük a természeti értékeket, mert az erkölcsünk ezt kívánja meg, hanem, mert ez valamiféle hasznót, és így jót jelent az embernek.

Ebből a gondolkodásmódból kifolyólag hajlamosak vagyunk az ökológiai válságra úgy tekinteni, mint technológiai jellegű problémára, melyet különböző technológiai megoldások idéznek elő, és amelyre más technológiai újítások jelentenek megoldást. A környezeti etika szerint azonban ez téves felfogás, mert így nem lehet a válság lényegére megoldást találni. Hiába fogyasztanak egyre kevesebb benzint az új motorok, ha közben megsokszorozódik a gépjárművek száma az utakon!

Meg kell vizsgálni, hogy azok a problémák, amelyekkel szembe kell néznünk, minek az eredményeképpen alakultak ki? Ezek a problémák pusztán tünetek, melyek mögött a társadalmi, politikai, gazdasági működésnek valamilyen zavarja áll. A modern társadalmi, gazdasági berendezkedés olyan mértékben kiszolgálja az egyre növekvő termelés-fogyasztást, hogy eközben nem képes semmilyen technológiai javulást ellensúlyozni.

Ha belátjuk, hogy azzal a társadalmi működéssel van gond, amely a technológiát alkalmazza, akkor meg kell vizsgálni, hogy miért így működik a gazdasági rendszer, miért ilyen a társadalmi berendezkedés. Ezzel viszont már azt a kérdést feszegetjük, hogy mit tekint az egyén és a társadalom elérendő célnak, mi az a jó, aminek az elérésére törekszik a társadalom illetve az egyén. Meg kell vizsgálnunk, hogy ez - a társadalom által jónak, elérendőnek tekintett - cél alkalmas-e arra hogy hosszú távon fenntartható társadalmakat hozzunk létre. Így pedig el is érkeztünk az etika alapkérdéseéhez, hogy mi a jó, mi a rossz, és a természet világának hol van helye a jóról és a rosszról alkotott rendszerben.

Ha azt állítjuk, hogy a modern társadalom értékrendjében a természet önmagában nem hordoz értéket, akkor sem igazolhatjuk a természeti világ lerombolását, tönkretételét. *John Passmore* ausztrál filozófus egy bonyolult rendszerben vizsgálta, hogy milyen - nem gazdasági - hasznunk származik a természeti rendszerből. Többek között a következőket emelte ki: közgazdasági, tudományos, ökoszisztéma-hasznok, esztétikai érték (valahol ide tartozik a turizmus), utógenerációs hasznok, stb.

Vizsgáljuk meg a kérdést, hogy lehetséges-e etikai kapcsolat ember és természet között? Az európai gondolkodás igen sokáig, és komolyan abba az erkölcsi-etikai univerzumba tartozónak tekintette a természeti környezetet, amelyben az emberi társadalom is működött. A kezdet kezdetén nem volt éles határvonal a két világ között, de a földművelés megjelenése jelentős változást hozott a természethez való viszonyunkban. *Erazim Kohák* cseh-amerikai filozófus szerint a földművelés megjelenése előtt az emberi társadalmat a természet törvényei által irányított, abban létező közösségnek tekintették. Azonban ez az alá-fölérendeltségi viszony a földművelés kezdeteivel megváltozott, és egyfajta partnerségi viszonyná alakult át, mivel az ember rájött, hogy alakítani tudja környezetét. Bár az ember nem különítette el magát a

természettől, (hiszen annak változásai jelentősen befolyásolták a földművelést is), de aktívan bekapcsolódott a természet alakításába, és a természeti törvény érvényesülésébe is. Az ipari forradalommal megteremtődött annak a lehetősége, hogy újra egy hierarchikus rend alakuljon ki, csak ezúttal azzal a különbséggel, hogy az ember kerekedik felül a természetén. Ebben a szemléletben a természet leigázása, annak a céljainkhoz való alakítása jelenik meg, és ez a gondolkodásmód a XX. században rendkívül jellemző volt.

A platóni ideatan azt mondja ki, hogy az a világ, amit mi konkrétan megtapasztalunk, csak az ideák világának gyenge árnyalata, levetülése. Az anyagi világ nagyon távol van az ideák világától, noha emlékeztethet minket arra, magán hordozhatja a jegyeit. Az objektív jó változhatatlan kell, hogy legyen, az élet és a céljaink, tulajdonságaink viszont változnak. Egy olyan jelenség, amely folyamatos változásban van, keletkezik és elmúlik, szükségképpen távol van a jóság és szépség ideális világától. Platón szerint az anyagi világ másodlagos, hibákkal teli, ettől meg kell különböztetni az ideák világát, amely csak a szellem által ismerhető meg.

A Teremtés könyve szerint az ember a világ egyetlen jelensége, amely Isten képmására lett teremtvé, nyilvánvalóan magasabb rendű tehát, mint az anyagi világ, hiszen a világot az Úr azért teremtette, hogy az ember céljait, és érdekeit szolgálja. (Később Assisi Szent Ferenc a teremtést „teremtmények közösségének” fogta fel.)

A Felvilágosodás korában (XVI.-XVIII. század) a szellemi, és anyagi világ kettéválasztását a szélsőségekig viszik. Descartes szerint a világnak két része van: a *rés cogitans* (a világ gondolkodó része), és a *rés extensa* (a kiterjedéssel bíró anyagi világ). Descartes-nál is az előző az, ami a vizsgálódás és értékelés középpontjában áll. A természet-felfogás is markáns változáson ment keresztül, különösen azért, mert az egyre modernebb tudományok segítségével az ember képes megmagyarázni az egyes természeti jelenségeket. Galilei azt mondta, hogy „a természet nyelve a matematika”. Rájöttek arra, hogy a természet rejtelseit a szellemi képességek segítségével ki lehet fürkészni, meg lehet magyarázni. Ahhoz, hogy a természetnek értelmet tulajdonítsunk, és meglássuk a működését, a szellemre van szükség. A szellem képes a természet kaotikus jelenségeiből kibontani a benne rejlő „valós” természetet, a mögötte meghúzódó matematikai rendet. Extrém példa erre a kertművészet. A franciakért, a maga nyílegyenes sövénysoaraival, kúp- és egyéb formára nyírt bokraival ezt jelképezi. Ilyenkor az alkotó a burjánzó, értelmetlen természeti világ valódi természetét akarja megmutatni azáltal, hogy kibontja a benne rejlő geometriai rendet.

Descartes híres állításával, „cogito ergo sum”, kétségbe vonja, vagy legalábbis vitathatóvá teszi a *rés extensa* pusztá létét is, mivel a „gondolkodom, tehát vagyok”-ban az is benne van, hogy ha nem gondolkodom, akkor nem is vagyok, a kifejezés magasabb értelmében legalábbis nem. A *rés extensa* pedig nem gondolkodó része a világnak, hisz csak kiterjedéssel bír. így a létezése nem bizonyítható, nem megalapozható.

A XVIII-XIX. század fordulóján felismerték, hogy mind a világnak, mind pedig az embernek rengeteg olyan tulajdonsága van, amelyek nem magyarázhatóak pusztán a ráció segítségével. Az emóció egyre inkább előtérbe kerül, és a romantikus mozgalom a felvilágosodás számára nem racionális, már-már kezelhetetlen elemekkel kezd el foglalkozni. Azt állítják, hogy az ember szíve mélyén megtalálható a természetes állapota, amely jó, szemben azzal, amit az emberi civilizáció tesz a környezetével. A kor irányzatainak szembenállását a Robinsonádok és a James Fennimore Cooper-féle indiánregények jellemzik leginkább. A felvilágosodás világképét megtestesítő Robinson Crusoe, a civilizált ember, egy olyan szigetet tesz civilizálttá, mely előzőleg vad volt, és szép lassan civilizálja, értelmes lénnyé teszi a vadember Pénteket is. A híres indiánregényekben viszont éppen a civilizáció betörése rontja meg az őseredeti természetes ártatlanság világában leledző indiánokat és természetes élőhelyüket. A két vonulat persze sohasem létezett ilyen tisztán külön-külön, teljesen uralva egy-egy kor gondolkodását, egymás mellett éltek, csak a hangsúlyok tolódtak el.

A környezeti etika szerint éppen ez a felvilágosodás-kori eszmerendszer az ökológiai válság fő oka. Az ökoszisztéma azért üresedik ki, mert olyan konfliktusokba keveredünk, melyeknél az egyik oldalon erkölcsileg helyeselhető célok (pl. a GDP növelése a 3. világ támogatásáért), a másik oldalon pedig a természet megóvása jelenik meg, és ez utóbbi, mivel erkölcsileg semleges cél, szükségszerűen alulmarad.

A környezeti etika nagy klasszikusa *Aldo Leopold* az 1940-es években megfogalmazza, hogy amikor az erkölcsi jó áll szemben az erkölcsileg semleges céllal, akkor szükségünk van arra, hogy az erkölcsileg semleges mellé is tegyünk valami olyan értéket, ami egyensúlyt teremtsen a két oldal között. Ez ugyanis elengedhetetlen az ökológiai válság megoldásához. A megoldás az, ha az etikai közösséget az embereken túl kiterjesztjük a természeti rendszerekre is. Ha ebbe az etikai közösségbe bele tudjuk foglalni a természeti elemeket is, akkor képesek leszünk olyan mérlegelést csinálni, amiben erkölcsi jó ütközik erkölcsi jóval.

Leopold példának hozza azt, amikor az Ithakába hazatérő Odüsszeusz felakasztat 20 rabszolga nőt, akik szerinte nem viselkedtek megfelelően. Ennek alapján feltételezhetnénk, hogy Odüsszeusz nem tisztel sem törvényt, sem Istent, az erkölcsök felett áll, pedig ez nem így van. A preklasszikus görög társadalomban az erkölcsi közösség, melyre a normák kiterjedtek, csak a szabad görög polgárookra vonatkozott, a rabszolga lányok pedig nem tartoztak ebbe a körbe. A rabszolga tulajdon tárgya volt, a tulajdonnal szemben pedig nincs erkölcsi kötelezettségünk. Leopold szerint a természet éppen olyan státuszban van, mint amilyen helyzetben a rabszolga lányok voltak Odüsszeusz idejében. Ezen a helyzeten kell változtatni az etikai közösség kiterjesztésével. Így érhetjük el, hogy megőrizzük a természet szépségét, egységét, és ami ezzel szemben hat, az erkölcsileg rossznak minősül.

Sokak számára ez ésszerűtlen lépésnek tűnik, de ha megvizsgáljuk az angolszász világban a jogipolitikai közösség fogalmát, akkor alátámaszthatjuk az elmélet helytállóságát. 1215-ben a Magna Cartában a nemesség lefektetett bizonyos - a királlyal szemben is érvényesíthető - alapjogokat, melyek megszegése esetén a nemesség jogot nyert arra, hogy háborút kezdjen a saját uralkodójával szemben. Az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat kiterjesztette a jogokat, kivéve a rabszolgákét. 1863-ban rájuk vonatkozóan is kimondták bizonyos jogokat, többek között nem lehetett velük szemben embertelen bánásmódot alkalmazni. 1920-ban a nők választójogot szereztek, 1924-ben ismerték el az indiánok amerikai állampolgárságát, és így folytathatnánk a példák sorát.

Hasonlóan zajlott az erkölcsi közösség kiszélesedése is. A társadalomban a tradicionálisan alapvető etikai közösség a család, hiszen erkölcsi lényként csak közösségekben tudunk létezni. Ősi szabályok rendezték a családon belüli viszonyt, egészen addig, míg legalább két családból nem alakult ki a törzs, majd pedig a törzsekből a nemzet. A világ túlnyomó részén a nemzeti erkölcsi közösség jellemző, bár vannak még területek, ahol a törzsi szerveződés szintjén áll a társadalom. Innen természetesen többféleképpen lehet tovább lépni: elképzelhető, hogy rasszok, vallások alkotnak egy-egy közösséget.

Mára már elvileg elértük, hogy nincs különbség ember és ember között rassz, vallás, nyelv, stb. alapján, (lásd pl. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948.). Ez az erkölcsi felelősség nem csak teoretikus felelősség, mert arra készteti az emberi közösséget, hogy lépéseket tegyen a jogok védelme érdekében.

Logikus lehet a kérdés, hogy miként lehet tovább haladni ezen az úton? Egyik lehetőség például, hogy fokozatosan jogokat biztosítsanak az állatoknak, majd pedig akár a növényeknek is. Valójában nem az állatoknak biztosítják a jogokat, hanem figyelembe veszik az érdekeiket (pl. azzal, hogy bekerült a BTK-ba is az állatkínzás, mint börtönbüntetéssel is büntethető bűntett). Ennek nem az az oka, hogy az állatok hasznát hajtának az ember számára, hanem, hogy érző lények, és mert ilyenek, fontos, hogy valamilyen szinten figyelembe vegyünk az érdekeiket. Új-Zélandon 1995-ben módosították az állatvédelmi törvényt, melyben ekkor kimondták, hogy tilos az emberszabású majmokon kísérleteket végezni, kivéve azok saját érdekeiben.

Az etikai közösség kitágítása egy logikus lehetőség lehetne az ökológiai válság megoldására, azonban a leopoldi javaslat technikailag kivitelezhetetlen, hiszen, ha úgy tágítanánk ki az erkölcsi kört, hogy az általunk helyesnek illetve helytelennek tartott eszméket rávetítjük a világra, akkor az ölés helytelen lenne, és ennek alapján például a ragadozók kipusztulnának.

J. Baird Callicot, Leopold egyik követőjének értelmezése szerint a természettel szemben vannak erkölcsi kötelezettségeink, ezek azonban nem úgy érvényesek, hogy kitágítjuk az erkölcsi közösséget,

hanem fel kell adnunk az erkölcsi reciprocitás elvét. Nem igaz az, hogy azok a kötelezettségek élnek valakivel szemben, amelyeket ő maga is érvényesnek, és kötelezőnek tart magára nézve, hiszen a gyermekekkel, fogyatékosokkal szemben teljesen más erkölcsi kötelezettségeket ismerünk el magunkra nézve kötelezőnek, mint amiket elvárunk tőlük. Nagyjából ugyanezt mondhatjuk a természettel kapcsolatban is: az erkölcsi normák velünk, emberekkel szembeni érvényesítését nem a természettől kell elvárnunk, viszont nekünk erkölcsi, etikai jellegű kötelezettségeink vannak a környezetünkkel szemben. Ezeket a kötelezettségeket bele kell foglalni etikai rendszerünkbe, és ki kell dolgoznunk az erkölcsileg helyes magatartást a természettel kapcsolatban. Ha ezt nem tesszük meg, akkor leromboljuk azt az ökoszisztémát, amelyben mi is élünk, és etikailag is helytelenül járunk el.

JÁVOR BENEDEK

A környezeti források elosztásának problémái. A közlegelők tragédiája

(jegyzetek)

Az 1960-as években Nyugat-Európában olyan társadalmi átalakulás ment végbe, mely sok tekintetben átrendezte a korabeli társadalmi viszonyokat. Jelentős mozgalmak születtek: feminista mozgalmak, diákmozgalmak 1968-ban és alternatív társadalmi mozgalomként a környezetvédelmi mozgalom is.

Hamarosan, attól függően, hogy milyen módon közelítették meg a környezeti válságot, mint problémát, két irányzat alakult ki.

A) Következmény-etika: Ez az irányzat a természeti elemekre koncentrált, és azt mondta ki, hogy az ember által a természetre kifejtett hatások már önmagukban is problematikusak. Arra az etikai kérdésre kell szerintük megtalálni a választ, hogy jogunk van-e beavatkozni a természetbe, és ha igen, milyen mélységig.

B) Elosztási etika: Ez az irányzat abból indul ki, hogy a természeti erőforrások a társadalom működésének alapját jelentik. Korlátozott mennyiségük miatt azonban arra van szükség, hogy ezeket valamilyen meghatározott elv szerint osszuk el a világon élő emberek között.

A DDT-ügy

A következmény-etika, mint irányzat egy konkrétan megfogható esemény kapcsán kezdett el vizsgáldni. A DDT nevű szert először a XIX. század végén egy svájci vegyész állította elő, majd az 1930-as évek második felében rájöttek arra, hogy ez mérgező hatással van a rovarokra, ugyanakkor (legalábbis első megközelítésben) a melegvérű állatokra ártalmatlan. A II. világháborút követően széles körben kezdték használni, ettől a szertől várták a kártékony rovarok pusztítását, és közvetve a mezőgazdaság fellendülését is. Ez a népszerűség mintegy 15-20 évig tartott.

1962-ben jelent meg *Rachel Carson*, biológus, természetvédő műve „Néma tavasz” címmel. Ebben a könyvben hívja fel a figyelmet arra, hogy a DDT a táplálékláncba bekerülve nemcsak a kártékony rovarokat, hanem az esetleg hasznot hajtó ízeltlábúakat (pl. méhek) is elpusztítja, és így a mezőgazdaságra is káros hatással van. Kaliforniában végeztek ezzel kapcsolatban egy kísérletet, melyben kiderült, hogy amint abbahagyják a DDT alkalmazását, a termésátlagok azonnal a felére esnek vissza, mivel a szer kipusztította azokat a természetes ragadozókat, amelyek a kártevőket elpusztították. A másik tulajdonság, amire Carson felhívta a figyelmet, hogy a DDT rendkívül stabil vegyület, amely nemcsak bekerül minden élő szervezetbe, hanem a táplálékláncban egyre feljebb haladva fel is halmozódik. Magas koncentrációban pedig már a madarakra, az emlősökre és az emberre is veszélyessé válik. Innen a könyv címe: szerinte ugyanis a DDT további korlátlan használata előbb-utóbb kipusztítja a madarakat is, és ennek következtében a madárdalok tavaszok helyett csak néma tavaszok várnak majd ránk.

Az adatok megerősítését követően a 60-as, 70-es években a DDT-t a világ legtöbb országában betiltották, először Magyarországon 1968-ban, majd az Egyesült Államokban 1972-ben, azonban a harmadik világ országaiiban vagy be sem tiltották, vagy pedig újra elkezdték alkalmazni.

A „Néma tavasz” arra hívja fel a figyelmet, hogy a környezetbe való beavatkozásunknak nem várt és elképesztő következményei lehetnek, amelyek aztán visszahatnak az emberi egészségre is.

Az elosztási-etika

A Földön korlátozott mennyiségben lévő természeti erőforrásokat el kell osztani a népesség között. *Thomas Mait hús*, a demográfia atyja a XVIII.-XIX. század fordulóján Angliában élt és alkotott. Ő mutatta ki azt, hogy a természetben és az emberi közösségekben is lényegesen több utód jön létre, mint amennyi szükséges a szülők pótlásához. Ezek minden valószínűség szerint a természet szelekciójának következtében elpusztulnak, és viszonylag stabil populációk jönnek létre. (Erre példaként lehet említeni, hogy egy kagyló az élete során átlag 800 millió petét rak le, de mégsem öntik el a világot a kagylók.) Ugyanez érvényes az emberi populációra is, bár az ipari forradalomtól kezdődően a természetes szelekció jelentősen visszaszorult.

Az 1700-as évek második felétől jelentősen megugrott a népesség száma, mivel jelentős mértékben javult az egészségügy helyzete, és az élelmezés is könnyebben megoldhatóvá vált. A természeti erőforrások azonban nem növekedtek. Ez pedig több kérdést vetett fel, többek között azt, hogy hogyan lehet igazságosan elosztani a természeti erőforrásokat az egyes embercsoportok között, illetve a másik oldalt is megvizsgálva, a környezetszennyezés egyenlő mértékben sújt-e mindenkit? Ezt a kérdéskört az angolszász irodalom környezeti igazságosságnak, „ecological justice”-nak nevezi. (Természetesen megállapíthatjuk, hogy a szennyezés nem ugyanabban a mértékben sújtja az egyes embercsoportokat, hiszen nehezen lehet azt elképzelni, hogy a gazdagabb negyedekben létesítsenek veszélyeshulladéklerakókat. Egy tanulmány szerint Magyarország lakosságának legszegényebb ötödé, melybe a romák nagy része is beletartozik, környezet-egészségügyi szempontból a harmadik világ szintje körül él.) Az elosztási-etika másik fontos kérdése az, hogy időben hogyan osszuk el ezeket a forrásokat. Ezt leginkább a fenntartható fejlődés gondolatával lehet magyarázni.

Az Aral-tó pusztulása

Az elosztási-etika kérdéseinek megértéséhez segítséget nyújthat az Aral-tó története.

Az Aral-tó (a Kaszpi-tengert nem számítva) a világ legnagyobb tava volt, körülbelül 63000 négyzetkilométeres kiterjedésével. Az 50-es, 60-as évektől ebben a közép-ázsiai régióban egy nagyon intenzív mezőgazdasági fejlesztés indul be, de a sivatagos területeken gyapotot termelni csak hatalmas mennyiségű víz felhasználásával lehet. Ezért az Aral-tóba beömlő folyókat (Amu-darja, Szir-darja) mezőgazdasági öntözések céljára kezdték el használni, és mivel nem pótolták a tó párolgási veszteségét, ezért elkezdett süllyedni a víz szintje, és egyre sósabbá is vált. Ennek egyenes következménye pedig az lett, hogy élővilága nagyrészt kipusztult. Az is tetőzte a problémát, hogy a partján több száz kilométeres sós pusztaságok keletkeztek, amelybe a mezőgazdasági vegyszerek is belekerültek. Ezért fordulhat elő az, hogy vegyszeres porviharok söpörnek végig a területen.

1999-re a tó a felénél is kisebbre zsugorodott, a víz tömege pedig a korábbiak alig a tizedét tette ki. 2002-re tovább zsugorodott a tó, ráadásul ketté is szakadt. A kisebbik (északi) részét próbálják megmenteni, de a nagyobbik része menthetetlenül pusztulásra van ítélt. Ez a történet jól példázza, hogy a korlátos erőforrásokat képesek vagyunk anélkül elpazarolni, hogy belegondolnánk, mi marad az utánunk következő generációknak.

Az elosztás-etika problémáinak megoldási irányzatai

A) Határvidéki (cowboy) etika: az irányzat úgy viszonyul a természeti erőforrásokhoz, mint amelyek végtelenek, és ezért nem kell gondoskodnunk a megújulásukról, azt szabadon használhatjuk fel. A határőr-etika másik vonulatát az uralmi elv jelentette. Az uralmi elv a környezeti etikában azt fogalmazza meg, hogy végtelen mennyiségben állnak rendelkezésre ezek a természeti erőforrások, de azért sem kell vigyázni rájuk, mert létük célja az, hogy használjuk őket. Ez a felfogás nem túl sokban különbözik attól, ahogyan a nemzetközi gazdasági szféra gondol a természeti erőforrásokra.

B) A mentőcsónak-etika: *Garrett Hardin* irányzata a források végeességéből indul ki. Az elosztás tekintetében a következő szemléletes megoldást javasolja: úgy kell tekintenünk minden egyes országot,

mint egy mentőcsónakot, amelynek van egy javasolt utasszáma. Ez az utasszám az adott terület eltartó képességétől függ. Ha a példával élve elkezdjük kimenteni a fuldoklókat, akkor azzal a mentőcsónakot is veszélybe sodorjuk, ezt kivetítve globális szintre, ha úgy próbálunk segíteni másokon, hogy azzal túllépjük az adott terület eltartó képességét, akkor azzal a Föld egészére nézve katasztrófát idézünk elő. A racionális viselkedés az, hogy az adott csónakban lévő erőforrásokat azok használják fel, akik a csónakban vannak, és nem engednek be oda másokat, mert azzal mindenkit halálba sodornának.

Ezzel szemben a 60-as évektől kezdődően a nemzetközi politikában az ENSZ égisze alatt különböző elképzelések fogalmazódtak meg egy nemzetközi élelmiszerbank létrehozásáról, melybe minden tagállam élelmiszer alapokat szolgáltatna be, és éhínség esetén a felhalmozott élelmiszerből lehetett volna segíelyezni az adott országot.

Visszatérve a csónak-hasonlathoz, elvileg három megoldás lehetséges. Az egyik, hogy mindenkit beengedünk a csónakba, ezzel pedig mindenkit halálra ítélünk, mivel összességében nem elegendőek a forrásaink minden ember ellátására; a másik, hogy senkit sem engedünk be a csónakba; a harmadik pedig, hogy annyi embert engedünk be a csónakba, amennyi forrás a rendelkezésünkre áll, de ekkor újabb etikai problémát jelent az, hogy kiválasszuk, kijöhet, és ki nem.

Az elmélet problémái közül kiemelendő, hogy nem az alapvető életfeltételeket, és erőforrásokat védelmezzük a harmadik világgal szemben, hanem a már megszokott kényelmes életformát, a jólétet védelmezzük.

Az is hamis kiindulópont, hogy az adott eltartó képességből próbálunk megélni, hiszen az egyes országok nem a saját területükön képződő természeti forrásokat használják el, hanem annál sokkal többet. Ezt jól példázza az ökológiai lábnyom, mely azt mutatja meg, hogy egy adott embercsoportnak, embernek mekkora területre van szüksége a világból ahhoz, hogy az életformájához szükséges javakat elő lehessen állítani. Globálisan egy 2 hektáros terület jutna mindenkinek, (ez 200*100 méteres területet jelent), ezen kellene mindent megtermelni, és élni is. A fejlett országokban 8-10 hektáros egy ember ökológiai lábnyoma, míg a harmadik országokban ez a szám 0,2-1 hektár körüli. Magyarország kb. egy 150000 négyzetkilométeres terület erőforrásait használja fel, ez másfélszeres ökológiai lábnyom. Svédország, Finnország, Lettország, és Norvégia kivételével az összes európai országra jellemző, hogy több erőforrást használ el, mint amennyit arányosan szabad lenne.

A harmadik probléma végül az, hogy nem lehet hatékonyan kívül tartani azokat, akik a csónakon kívül rekedtek, mivel nem lehet megfelelően kezelni azt a migrációs nyomást, ami az utóbbi években, évtizedekben a fejlett országokra nehezedik. A források egyenlőtlen felhasználása következtében a fejlett országok gazdagodnak, és ezért a fejlett és harmadik világbeli országok közötti olló egyre nyílik.

C) Űrhajó-etika: *Barry Commoner* vetette fel azt a kérdést, hogy miként lehet, hogy az embert el tudjuk látni az űrben, de nem tudjuk elérni azt, hogy a Földön megfelelő körülmények között éljen. Az űrhajó-etika arra alapoz, hogy a Földet úgy kell tekinteni, mint egy űrhajót, mely az energiát a Napból nyeri, de minden más forrás korlátozott. Ilyen esetben az a legideálisabb, ha az erőforrás nem hagyja el a rendszert, de ez azzal is együtt jár, hogy újabb erőforrás sem kerül be oda. Az elmélet szerint körfolyamatokra kell alapozni, erre példa a szén körforgása: a növények a napfény segítségével megkötik a széndioxidot, a növényeket megeszik az állatok, az állatokat az ember és a ragadozók, akik kilélegzik a széndioxidot, amit ismét megkötnék a növények a fotoszintézis során. A Föld űrhajó hatékony működtetéséhez az emberi társadalom működését is körfolyamatokra kell alapoznia. A második következtetés az, hogy az irányítás mindenki felelősségére alapoz. Ha egy űrhajóban valaki nem végzi a dolgát, akkor az előbb-utóbb katasztrófát eredményez, így van ez a Földdel is. A harmadik megállapítás a mentőcsónak-etikával szemben fogalmazódik meg. Ez azt mondja ki, hogy nem lehet azt megoldani, hogy az űrhajó egyik része épségben marad, míg a másik felrobban. Vagy az egész rendszert képesek vagyunk működőképes állapotban tartani, vagy az űrhajó felrobban. Az űrhajó-etika problémája az, hogy nem lehet tudni, képes-e az emberiség arra, hogy felismerje a globális felelősségét a természet iránt, és átlátja-e majd ennek következményeit? Ahhoz, hogy az egész rendszer működhessen, szükség van az együttműködésre, és meg kell találni az ideális középutat a köz- és a magánérdek között. Ezt két elméleten keresztül vizsgáljuk meg.

A játék-elmélet

A kooperáció kérdését a fogoly-dilemmával lehet a legjobban érzékeltetni. Két foglyot tartanak elkülönítve börtönben, és bankrablással vádolják meg őket. A vádnak azonban nincs elegendő bizonyítéka ahhoz, hogy elítéljék őket, az egyetlen esély az, ha vallomást tesz valamelyikük. Ennek érdekében a bíróság mindkét félnek felajánlja, hogy ha vallomást tesz, akkor megússza a büntetést, és a másik vádlott viszi el a balhét. A játékban az is benne van, hogy esetleg mindketten vallanak, ekkor megoszlik köztük a büntetés. A harmadik megoldás az lehet, hogy egyikük sem vall, ekkor egy-egy évet rájuk tudnak sózni a korábbi ügyeik miatt. A bankrablásért a példában tíz évet lehet kapni.

Követendő a minimax-stratégia, vagyis az, hogy a lehetséges legmagasabb büntetési mértéket a legkisebbre kell minimálni. Ha az egyik gyanúsított nem vall, akkor két eset lehetséges: a másik gyanúsított vallomása esetén tíz évig börtönbe kerül, ha azonban ő is megtagadja a vallomást, akkor egy évet kapnak mindketten. Ha az adott fél tesz vallomást, és a másik is így dönt, akkor mindketten öt évet kapnak, és ha a másik fél dönt úgy, hogy nem tesz vallomást, akkor ő kerül tíz évig börtönbe.

A minimax-stratégia alapján a legideálisabb az, ha vallomást tesz a vádlott, de logikusan mindkét fél erre a döntésre jut, és így öt-öt évet kapnak. Ha nem az egyén, hanem a közösség szempontjából nézzük a dolgot, akkor három esetben az összbüntetés tíz év lesz, (ha mindketten vallanak, vagy ha csak az egyik fél vall), és egy olyan eset van, amikor az összbüntetés két év, (ilyenkor egyik fél sem tesz vallomást). A közösség szempontjából tehát az lenne a legideálisabb megoldás, ha egyikük sem vallaná be a bankrablást.

A játék-elmélet szerint a kooperáláshoz két feltételnek kell teljesülnie. Az egyik az, hogy mindkét fél megbízzon a másikban, tehát bízzon abban, hogy a másik fél nem fog vallani. A másik feltétel az, hogy mindegyikük biztos legyen abban, hogy a másik fél is bízik benne, 11. abban, hogy ő sem tesz vallomást.

Ugyanezzel a módszerrel lehet vizsgálni környezetvédelmi kérdéseket is (pl. csak akkor lehet kooperálni fegyverzetcsökkentés ügyében, ha nyilvánosak az információk arról, hogy mit lép a másik ország). Környezetvédelmi kérdésekben alapvető az, hogy az információk nyilvánosak legyenek, ezt szorgalmazzák a környezetvédelemmel kapcsolatos nemzetközi egyezmények is.

A közlegelők tragédiája

Ez a példa a közérdek-magánérdek ütközését mutatja be. Az alapkérdés az, hogy lehetséges-e hogy mindenki követi a magánérdeket, de a köznek mégis jó lesz?

Van egy falu, melyben él tíz gazda, mindegyiknek van egy-egy 1000 kg-os tehene. Ezeket a teheneket a közös legelőn legeltetik, a legelő eltartó képessége pont tíz tehenre szabott. A tehenek összsúlya 10 000 kg.

Ha az egyik gazda a magánérdeket követve kiküld még egy tehenet a legelőre, akkor felborul az egyensúly, mindegyik tehennek kevesebb fű jut, és így lecsökken a súlyuk 900 kg-ra. Az a gazda, amelyik két tehenet küldött ki, jól jár, mert a két tehen súlya együttesen 1800 kg, de a 11 tehené mindösszesen 9900 kg, tehát a közösség szempontjából veszteséges a dolog.

Ha ezt tovább visszük, és az ötödik gazda is két tehenet visz ki, elmondhatjuk, hogy azok, akiknek két-két tehene van a legelőn, pont ott vannak, ahol az elején, mivel egy-egy tehen súlya már csak 500 kg, az összes tehen súlya viszont mindössze 7500 kg lesz. Viszont amikor már teljes a katasztrófa, akkor az a kilencedik gazda számára a racionálisabb megoldás, ha ő is kiküld még egy tehenet. Ekkor viszont egy-egy tehen már csak 100 kilós, a két tehen összsúlya 800 kg-mal kevesebb, mint a kiinduláskor az egy tehené, az összes tehen súlya pedig 8100 kg-mal lesz kevesebb, mint a kiinduláskor.

Az egyéni érdek következetes érvényesítése tehát a nem felosztható, és egyénileg nem használható közjavak esetében igen gyakran teljes pusztuláshoz vezet. A legmagasabb haszon a közösség szempontjából a kooperációval érhető el, tehát meg kell egyezni abban, hogy senki nem küld ki még egy tehenet a legelőre. A környezeti javak szinte mindegyike nem felosztható, tehát az egyéni érdek követése nem vezet eredményre.

Kereszténység és ökológia

(jegyzetek)

A vallási tradíciók és az ökológia összefüggésére 1967-ben mutatott rá *Lynn White* egy a Science című folyóiratban megjelent az „Ökológiai válságunk történeti gyökerei” című tanulmányában. Az alapvető tézis szerint az ökológiai válság oka az, hogy a természethez való viszonyunk az évezredek során radikálisan átalakult, hiszen a természeti elemek az erkölcsi univerzumból kikerülve deszakralizálódtak, tehát pusztán az anyagi világ részévé váltak. Ez pedig a természeti elemek túlhasználását, eszközként való alkalmazását eredményezte. White állítása szerint a kereszténység elterjedése előtti ókori tradíciók mindig tulajdonítottak valamiféle anyagi valóságon túlmutató jelentőséget a természeti elemeknek, és ez biztosította azt is, hogy a természethez való viszonyunk nem lehetett mentes az erkölcsi-vallási érzülettől sem. (Elegendő lehet utalni a nimfákra, faunokra, és egyéb természetfeletti lényekre, akik mind a természetben éltek.) A teljesség kedvéért említsük meg azt is, hogy az ókor emberét sem akadályozta meg a természet pusztításában ez a szakrális jelleg, hiszen Görögországban nem lehet tölgyeseket találni, annak ellenére, hogy Homérosz Odüsszeiájában, mikor Odüsszeusz hazatér Ithakára, először a kondással találkozik, aki makkoltatja a disznókat. Az erdők kipusztulásának elsődleges oka a görög-perzsa, majd pedig a peloponészoszi háború lehetett, melyekben hatalmas hajóflották semmisültek meg.

A környezeti rombolás nem a kereszténység államvallássá válásakor kezdődik, hanem 1300-1400 évvel később, épp amikor a szekularizáció terjedni kezdett és a kereszténység kulturális ereje csökkent. Ez arra mutat, hogy a kereszténység szerepe inkább korlátozó lehetett és ennek megszűnésekor vált a világ önpusztítóvá.

Ökoteológia

Az ökoteológiának négy irányát mutatjuk be. Az első a teremtés jósága címet viseli. A második a teremtés őrzését emeli ki, a harmadik a teremtés szándékának megtestesüléséről szól, a negyedik pedig a teremtés és az ember közösségét hangsúlyozza.

A teremtés jósága a Biblia azon kijelentéséből indul ki, hogy a teremtéskor „látta Isten, hogy jó”, amit teremtett. Isten jó világot teremtett, ami magában hordozza, hogy a világ önmagában jó és ez felhívás is, hogy vele szemben is jók legyünk. A jót eltüntetni a világból csak a nagyobb jó eléréséért lehet. A világ jósága tehát megelőzi azt, hogy az ember jó, amikor megőrzi ezt az értéket.

A teremtés őrzése elmélet arra a bibliai helyre alapoz (Tér 2,15), ahol Isten rábízta az emberre, akit az Éden kertjébe helyez, hogy művelje és őrizzé ezt a földet. A művelés kifejezi, hogy az embernek át kell formálnia a teremtést. A teremtés eszerint az elmélet szerint tehát nem befejezett. Luther creatio continua, folyamatos teremtésről szóló elmélete is ebbe az irányba tartozik. Az ember feladata, hogy Isten akaratát beteljesítse a teremtésben. Homo cultor - „művelő” ember. Jogunk van tehát művelni a Földet. Ugyanakkor nem lehet az a fő cél, hogy minél többet termeljünk, hogy minél gyakrabban tudjuk cserélni a különböző tulajdontárgyakat, amelyeket birtokolunk. Ebből a kijelentésből már látszik, hogy mitől kell megőrizni a Földet. Homo custos — őrző ember, aki a saját művelő énjétől őrzi a Földet. A kettőnek egyensúlyban kell lennie. Kicsit hasonló gondolatot találunk a kínai filozófiában kifejezett egyensúlyhoz, az aktív - teremtő és a passzív - őrző ember egyensúlyban kell, hogy legyen. A kerek az egész szimbóluma a legkülönbözőbb kultúrákban, amiben minden egyensúlyba kerül.

A teremtés szándékának megtestesülése a Bibliában úgy található meg, hogy Isten szereti is a világot (Bölcs 11,25-27). Eszerint az irány szerint Isten nemcsak szereti a világot, hanem bár transzcendens, azaz meghaladja a világot, de ugyanakkor jelen is van a világban, mintegy immanens módon betölti lelke a földkerekséget (Bölcs 1,7). Vagy ahogy az Apostolok Cselekedete idézi, benne élünk, mozgunk és vagyunk (Apcsel 17,28.). Az ortodox keresztények hagyományában az anyagi világ is valamiképpen Isten Igéjének a megvalósulása, megtestesülése a kezdetektől, amit úgy neveznek mint Kozmosz Logosz. Scotus

Eriugena tanaira is hivatkozik ez a nézet, aki szerint Isten minden létezőnek rejtetten jelenlévő alapja, ezért az egész teremtett világ teofánia, azaz Isten megnyilvánulása.

A negyedik elmélet a teremtés és az ember közösségét emeli ki. Ez egy végidőre irányuló, vagyis eszkatológikus közösség, hiszen a teremtés és az ember sorsa szorosan össze van kötve egymással. A megváltás, vagy beteljesedés reménye is csak együtt adott. Ez a nézet a Római levelet idézi, amely szerint a természet sóvárogva várja, hogy felszabaduljon Isten fiainak dicsőséges szabadságára. A természet és az ember együtt vajúdik. Az ember mellett a teremtés is szembekerül a világgal, hiszen az eredeti bűn miatt a természetben is van halál. Eszerint tehát a megváltásban is valószínűleg részesedik a természet.

Meg kell valósítani ezért a szövetség közösségét (Tér 9,9-17), lehetőség szerint minden élőlénnel a földön.

Ugyanakkor ez egy dicsérő közösség is, vagyis „maközösség”. A 148. zsoltár felszólítja a teremtett világot Isten dicséretére. Közösén kell dicsérjünk a teremtményekkel a Teremtőt! Assisi Szent Ferencre is hivatkozik ez az irányzat, aki csodálatos Naphimnuszában kifejti a teremtmények testvériségét. Követője Szent Bonaventura ferences szerzetes kifejti a fokozatokat, melyik teremtmény milyen mértékben lesz árnyéka (umbra), nyoma (vestigium), vagy képe (imago) a teremtő Istennek. Van aki jobban megfelel neki, mint pl. az ember van, ami kevésbé.

Az egyházak és az ökológiai problémák

Az egyházak a 70-es évektől kezdődően fordítanak komoly figyelmet a környezet helyzetének alakulására. Nagyjából ugyanis innentől ismerték fel az egyes nemzetek, és közösségek, hogy a környezeti problémák egyre súlyosabbá váltak. Az első dokumentumban megjelenő egyházi reakció protestáns irányból jön. Az Egyházak Világtanácsa 1975-ös nairobi nagygyűlésének zárónyilatkozatában jelenik meg az a felismerés, hogy a helytelen viselkedés okozta károkat orvosolni kell a természetben, és e tevékenységben jelentős szerepet kell vállalnia az egyházaknak és a hívőknek is.

A német evangélikus egyház az 1985-ös püspöki körlevelében kifejezetten az ökológiai válsággal foglalkozik, de 1993-ban Amerikában is kiadnak egy hasonló jellegű dokumentumot. Majd 2003-ban a lutheránus világszövetség is megfogalmaz egy dokumentumot Kanadában. Mindegyik erőteljesen hangsúlyozza azt, hogy a hívő ember nem teheti meg, hogy nem foglalkozik a teremtés lerombolásával, és megfogalmazza azt is, hogy mit kell tenni. Egy amerikai irányzat minden esetben a Jézus által választott lehetőséget kutatja és választja a lehetséges alternatívák közül.

A református egyház olyan mélységig megy ebben a témában, hogy a 90-es évek elején elindult egy hitvallás kidolgozása, mely megoldást is keres a környezeti válságok és a globalizáció problémáira.

Az ortodox egyházak 1989. óta minden év szeptember 1-jén a teremtésért imádkoznak. 1995-ben létrehozta egy dokumentumot, mely gyakorlatias kérdéseket vetett fel, így pl. a bűn oly módon történő újrafogalmazását, melybe beletartoznának a teremtés kárára elkövetett cselekmények is.

A katolikus egyház a 60-as évektől kezdődően reagál a globalizáció által felvetett problémákra a különböző enciklikákban. Az egyház a szociális küldetése mentén talál rá az ökológiai problémákra. II. János Pál pápa 1979-ben Assisi Szent Ferencet az ökológusok védőszentjévé avatta. 1990-ben jelenik meg a béke világnapja alkalmából II. János Pál nyilatkozata, mely kifejezetten környezeti problémákkal foglalkozik. Ebben megfogalmazásra kerül az ökológiai válság morális természete. Fontos állítás, hogy az ökológiai válság nem technológiai probléma, nem a nem megfelelő termelési módzatoknak az eredménye. A pápa szerint olyan morális megújulásra van szükség, melynek alapja az élet tisztelete, a szolidaritás és a teremtésért viselt felelősség.

2002-ben II. János Pál pápa találkozik I. Bartholomeosz konstantinápolyi pátriárkával, és a *Velencei Nyilatkozatban* megpróbálják összehozni a két egyház ez irányú erőfeszítéseit. A hazai egyházakban az elmúlt három-négy évben erősödött meg az a gondolat, hogy valamit tenni kell a környezeti problémák megoldása érdekében. Ennek eredményeként jelent meg a Magyar Katolikus Püspöki Kar körlevele 2008. decemberében „Felelősségünk a teremtett világért” címmel. A természet pusztítása bűn. Felelősek vagyunk a teremtett világért!